

Welsh National Library of America

at

Brigham Young University

Provo, Utah

From Rev. Daniel Hughes

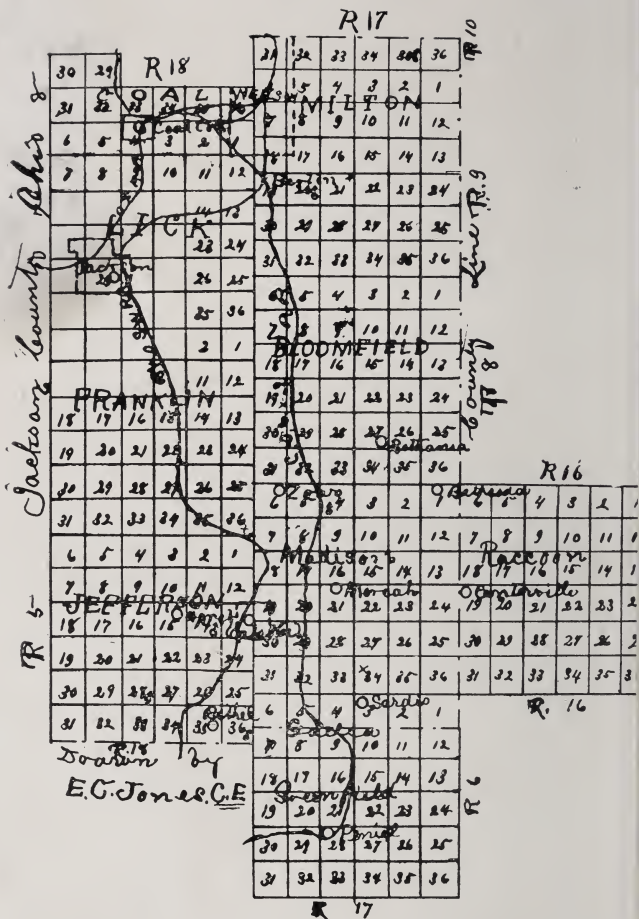
Call Welsh
No. 977.1
Ev16h

Acc.
No.

540

V. B

977.1
Ev 16

Welsh
977.1
EV16h

HANES

SEFYDLIADAU CYMREIG

SIROEDD

JACKSON A GALLIA, O.

DAN OLYGIAETH

Y PARCH. WILLIAM R. EVANS,

PENIEL, GALLIA CO., OHIO.

UTICA, N. Y.

T. J. GRIFFITHS, ARGRAFFYDD.

1896.

HAROLD B. LEE LIBRARY
BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY
PROVO, UTAH

RHAGYMADRODD.

Mewn cyfarfod Dosbarth gynaliwyd yn Bethel, Tachwedd 19, 1895, penderfynwyd dwyn allan lyfr bychan yn cynwys hanes sefydliad Jackson a Gallia ac eglwysi y dosbarth. Ymddiriedwyd y gwaith o'i ddwyn allan i bwyllgor o dri, Mri. David Morgan, Moriah; John C. Jones, Oak Hill, a W. R. Evans, Peniel. Disgynodd yr olygyddiaeth i ran yr olaf. Bum yn hwyrfrydig i ymgymeryd a'r gorchwyl am y gwyddwn yr anhawsderau. Rhybuddid ni yn fynych gan un sydd yn agos atom gan ddywedyd, "Na fydded i ti a wnelych a'r gorchwyl hwn, oblegid yr wyt yn sicr o dynu gwg rhywrai ar dy ben." Daroganai y buasem yn sicr, yn marn rhywrai, o roddi lle a sylw gormodol i ryw leoedd a phersonau, tra na chawsai eraill y lle a'r sylw deilyngent. Rhagwelwn y byddai anghyfartaledd o'r natur hyn yn rhwym o fod yn y llyfr gan nad pwy fyddai y golygydd. Am hyny ymroddasom i'r gwaith gyda phob dyfalwch, gan gwbl gredu y cawn gydymdeimlad pob dyn call; ac os bydd beio, mae hyn o gysur—Yr ydym yn fyddar o un glust yn barod, ac nid anhawdd gosod bys yn y llall nes yr el yr yst-torm heibio.

Mae o'r hyn lleiaf ddau o lyfrau yn cynwys cofnodion y Cyfarfod Dosbarth wedi myned na wyddys i ba le. Mae cofnodion ambell i eglwys ar gael yn bur gryno a llawn, tra

mae hanes cyntaf eglwysi eraill yn rhanog ac annysben iawn. Yn aml, hefyd, caem fwy na digon o hanes personau hynod tra y methem gael neb i roddi darlun na hanes personau eraill gwir deilwng. Amcanem gyflenwi y diffyg hyd y medrem; ond yr ydym yn rhy ieuanc i gofio am lawer o'r hen flaenoriaid cyntaf, felly nis gallem wneyd chware teg. Efallai hefyd y'n cyhuddir o organmolïaeth. Dyls yw cofio mai darlun dyn yn ei ddillad goreu a geisir yn wastadol. Pan yn ymweled a'n cyfeillion, ceir y fraint yn fynych o fwrw golwg dros yr album fyddo gan y teulu, a cheir fod pob darlun yn dangos y gwrthrych yn ei wedd oreu, y dillad goreu am dano, a'r gwallt wedi ei leoli a'i drwsio yn weddus. Pe dygwyddai i rywun dynu ei ddarlun yn ei ddillad cyffredin, ni chawsai le yn yr album. Felly cofied y darllenrydd mai album ydyw y llyfryn bychan hwn, yn cynwys darluniau o bersonau yn eu dillad goreu, a phob afluneiddrwydd wedi ei guddio na fyddai yn difa naturioldeb.

Hwyrfrydig a diotal iawn y bu amrai o'n cyfeillion mewn ateb ein hymofyniadau. Ni ddarfu rhai o honynt gymaint a chydabod derbynïad ein llythyr. Derbynied y cyfeillion hyny a'n cynorthwyasant ein diolchgarwch, yn enwedig Mr. David Morgans, Moriah. Nid oes yr un dyn yn fyw heddyw fedr roddi hanes y sefydliad o'r dechreuad mor gywir a llawn a Mr. Morgans. Daeth i'r ardal yn llanc ieuanc 17 oed, cyn i'r eglwys gyntaf gael ei sefydlu, ac y mae nerth ei feddwl a'i gof gystal heddyw ag erioed. Ymddiriedwyd arolygiaeth y gwaith o ddwyn allan a threfnu y dar-

luniau i Mr. J. C. Jones, Oak Hill, ac nid ychydig o ffwdan a gafodd.

Diameu y gwel y craffus lawer o wallau mewn cystrawen a geiriau (*diction*). Gwyddom nad oes genym le i ymffrostio yn ein medr yn y cyfeiriad hwn, a'n profedigaeth, wrth ysgrifenu llawer, yw syrthio i ddiofalwch. Digon tebyg hefyd y gall fod rhai o'r *dates* yn anghywir, ond sicrhawn na fuom "ddiog mewn diwydrwydd" i ddyfod o hyd i'r ffeithiau. Wrth fyned yn mlaen a'r gwaith, gwelsom y byddai yn llawer hawddach ei wneyd yn ddau gymaint o hyd, ac nid ydym heb ofni fod ei gwtogi wedi ei waethygu yn fawr, ond yr oeddem o dan angenrheidrwydd i'w wneyd at hyd penodol, gan fod maint a phris y llyfr wedi ei benderfynu. Bellach, nid oes genym ond ei gyflwyno i'n darlennydd fel y mae, gan obeithio y bydd yn fwynhad ac adeiladaeth i lawer.

W. R. EVANS.

Peniel, Gallia Co., O.

CYNWYSIAD.

TU DAL.

Y SEFYDLWYR CYNTAF..... 9—17

Eu Dyfodiad i Gallipolis—Colli y Bad—Cared-igrwydd y Ffrancod—Gwrthryfel y Gwragedd—Achlysur eu Dyfodiad i Ardal Centreville—Eu Cynydd Graddol—Caledi yr Amseroedd—Y Parch. Robert Williams yn Pregethu yn nhy Mrs. Lewis.

DECHREUAD YR ACHOSION CREFYDDOL. 17—25

Cyfarfodydd Gweddi a Phregethu yn Ardal Moriah—Bedyddio Pedwar Baban—Gweinyddu Sacrament Swper yr Arglwydd am y tro Cyntaf yn yr Ardal—Taith y Parchn. Edward Jones ac Edw. Blunt o Portsmouth i'r Ardal—Dyfodiad Mr Williams i'r Ardal—Adeiladu y Capel Cyntaf—Cared-igrwydd i Bregethwyr—Dechreuad “Cadw Mis”—Y Gymanfa Gyntaf—Ymgorfforiad y Gymanfa.

HANES YR EGLWYSI..... 26—98

Moriah, 26—31. Horeb, 31—37. Soar, 37—43. Centreville, 43—55. Bethel, 55—60. Sardis, 60—69. Bethania, 69—71. Oak Hill, 71—81. Ironton, 81—84. Peniel, 84—86. Jackson, 86—92. Coalton, 92—94. Eglwysi sydd wedi marw, 94—98.

PREGETHWYR Y SEFYDLIAD..... 99—128

RHAI YMADAWEDIG.—Y Parchn. David Rosser, 99
 —Robert Williams, 100—David Lewis, 106—
 Richard Davies, 107—Daniel Evans, 107—John
 W. Evans, 107—Owen Jones, 111—Morris Morris,
 112—John Edwards, 112—John Rhydderch, 112—
 Edward R. Jones, 114—D. J. Jenkins, 115—B.
 F. Thomas, 119.

Y RHAI SYDD YN FYW AC A FAGWYD YMA.—E. S.
 Jones, 120—R. H. Evans, 121—J. P. Morgan,
 122—Daniel Thomas, 123—J. Morgan Jones, 123
 —Isaac Edwards, 124 —W. R. Evans, 125—D.
 Jewett Davies, 125—David Thomas, 126—John
 Lloyd, 126—Rowland Jones, 127.

RHAI TU ALLAN I'R SEFYDLIAD.—John T. Williams,
 127—Dr. Harris, 128—William Rees, 128.

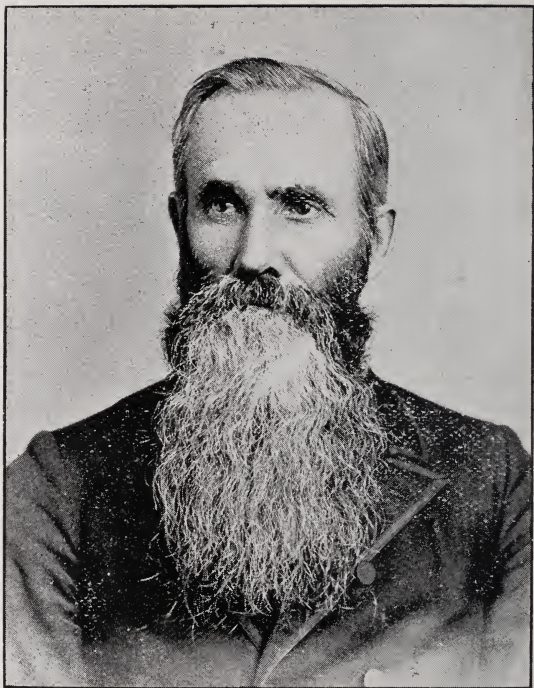
HANES YR YSGOL SUL.....	130—133
Y FEIBL GYMDEITHAS.....	134—135
YSTADEGAU EGLWYSIG.....	136—139
EGLWYSI Y GWAHANOL ENWADAU.....	139—143
SWYDDOGION GWLADOL.....	144—146
AMRYWIOL AC ADDYSGIADOL.....	148—160

RHESTR O'R DARLUNIAU :

TU DAL.

Map o'r Sefydliad.....	
Y Parch. William R. Evans, Peniel.....	
John Williams, Moriah.....	11
Mr. a Mrs. John Alban, Moriah.....	13
Daniel Edwards, Moriah.....	29
Evan N. Edwards, Moriah.....	30
David Morgans, Moriah.....	31
Daniel Jones, Soar.....	40
Mr. a Mrs. Thomas Alban, Centreville.....	48
Thomas Evans, Centreville.....	53
Isaac Jones, Bethel.....	57
John H. Jones, Bethel.....	58
John R. Evans, Sardis.....	62
David Edwards, Oak Hill.....	71
Anrh. T. Ll. Hughes, Oak Hill... ..	75
Elias Morgan, Oak Hill.....	80
Barnydd John J. C. Evans, Jackson.....	87
Parch. Peter Gray Evans, Jackson.....	91
Anrh. Samuel Llewellyn, Coalton.....	93
Parch. Robert Williams, Moriah... ..	101
Parch. John W. Evans, Oak Hill.....	107
Parch. Edward R. Jones, Oak Hill.....	114
Parch. E. S. Jones, Centreville.....	120
Parch. R. H. Evans, Wisconsin.....	121
Parch. John T. Williams, Erie, Col.....	127
Anrh. J. Edward Jones, Oak Hill.....	135

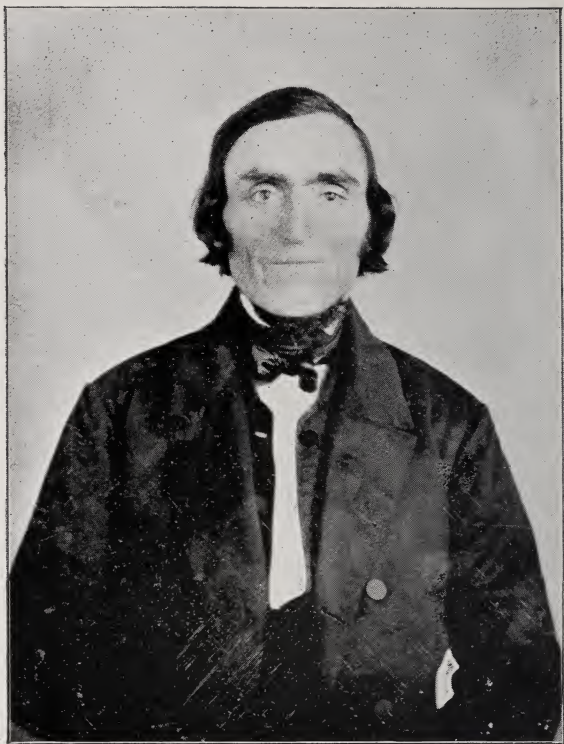
Y PARCH. WILLIAM R. EVANS,
PENIEL, GALLIA Co., OHIO.

JACKSON A GALLIA, O.

HANES Y SEFYDLIAD, YN NGHYD AG EGLWYSI Y
DOSBARTH.

Hwyrach nad oes yr un gongl o'r byd lle y mae Cymry, nad ydynt wedi clywed son am sefydliad Jackson a Gallia, un o'r sefydliadau lluosocaf ac enwocaf yn y Talaethau Unedig. Ymleda dros bedwar neu bump o blwyfydd, sef plwyfydd Perry, Racoon, a Greenfield yn Gallia, a Madison a Jefferson yn Jackson, yn benaf. Mae mwyafrif trigolion y ddau blwyf olaf yn Gymry. Trigiana llawer o Gymry hefyd yn Bloomfield, Coal Township, a Jackson Town. Yn y flwyddyn 1818, y daeth y Cymry cyntaf i'r sefydliad, o Cilcenin, Sir Aberteifi. Yr oedd chwech o deuluoedd o honynt. Enwau y penau teuluoedd ydoedd, John Jones, Tirbach, tad Timothy Jones; J. Evans, Penlanlas; Evan Evans, Ty Mawr, mab-yn-nghyfraith John Jones; Lewis Davies, Rhiwlas; W. Williams, Pantwallen, a Thos. Evans. Cychwynasant o Liverpool gyda'r bwriad o fyned i Paddy's Run, Ohio. Ar ol saith wythnos o daith beryglus ar y dyfnder mawr, cyraeddasant Baltimore, lle y cyflogasant wag-

eni i'w cludo i Pittsburg. Yno prynasant fad bychan agored, math o *flat boat*; a chan nad oedd agerfadau y pryd hwnw, cychwynasant hwy a'u plant a'u dodrefn arno i lawr yr afon Ohio, tua Paddy's Run. Yr oedd y daith hon bron mor helbulus, os nad yn gwbl felly, a mordaith Paul i Rufain. Dywed un oedd ar ei bwrdd, eu bod amryw weithiau mewn enbydrwydd am eu heinioes. Nid oedd ganddynt na chwmpawd, llyw, nac angor. Ar ol amryw ddyddiau o rwyfo caled, cyraeddasant Gallipolis, a rhwyfasant tua'r lan, mewn trefn i gael lluniaeth. Wedi rhwymo y bad yn ddiogel, fel y tybient, aethant i fyny i'r pentref. Er eu syndod, cawsant fod y dref wedi ei phoblogi gan Ffrancod. Buont yn dra charedig iddynt, a chymellasant hwynt i sefydlu yn SirGallia (Gaul). Dywedent fod Gallia yn gystal gwlad ag y gallent gael yn un man. Y noson hono, cyfododd ystorm o wynt a gwlaw, a chynhyrfwyd dyfroedd yr afon gymaint nes datod rhwymau y bad. Boreu dranoeth, pan ddaethant at y lan, cawsant fod y bad wedi ymryddhau, a myned ar ei hynt gyda'r llif na wyddent i ba le. Yr oeddynt wedi eu gadael heb fad na dodrefn, nac arian i bwrcasu yr un bad arall. Ar ol ychydig ddyddiau, cafwyd y bad, a dychwelwyd hi yn ei hol i Gallipolis. Yn y cyfamser, mae y gwragedd yn codi gwrthryfel, ac yn gwrthdystio yn erbyn symud cam yn mhell-

MR. JOHN WILLIAMS,
Un o *pioneers* y sefydliad, ac aelod cyfrifol yn eglwys Moriah.

ach yn nghyfeiriad Paddy's Run. Dywedent eu bod wedi anturio eu bywydau ddigon bellach ar ddwfr a thir, ac nad aent ddim yn mhellach.

Rhwng gwrthryfel y gwragedd a chymellion y Ffrancod, darbwyllwyd y gwyr dewr i ymgartrefu yn Sir Gallia. Ni oddefai eu hamgylchiadau, eu hyni a'u hysbryd annibynol, iddynt fod yn segur yn hir, a byw ar garedigrwydd y Ffrancod. Yn ffodus, yr oedd y Dalaeth ar y pryd yn agor ffordd newydd rhwng Gallipolis a Jackson. Cawsant waith ar hono. Arweiniwyd hwynt felly i ardal Centreville, tua deunaw milldir i'r gogledd-orllewin o Gallipolis. Boddlonwyd hwynt yn fawr gan wedd allanol y wlad. Ymddangosai iddynt yn debyg iawn i'r parthau hyny o Gymru lle eu magwyd. Dyma y rheswm fod y Cymry o Ddeheudir Cymru yn dewis gwlad fryniog; a phobl Sir Fon a'r Hollanders yn dewis gwlad wastad, pan yn sefydlu mewu gwlad newydd. Dyma y rheswm y dewisodd Lot wastadedd Sodom, am ei fod fel tir yr Aifft, gwlad ei ymdaith yn moreu ei oes. Gan fod digonedd o dir y llywodraeth i'w gael yn ardal Centreville am \$1.25 yr erw, penderfynasant sefydlu yno. Mae pob penteulu yn sefydlu ar ddarn o dir mwyaf dewisol ganddo, ac yn adeiladu bwthyn arno yn nghanol y goedwig. Nid oedd y pryd hwnw ond bwthynod llwyddion, salw, yma ac acw yn nghanol coedwigoedd gwyltton a disathr.

Dyma ddechreuad eiddil y sefydliad Cymreig mwyaf a phwysicaf ar gyfandir America. Wrth olrhain y dolenau yn nghwrs dygwyddiadau o'r cychwyniad hyd yn awr, nis gallwn lai na gweled amlygiadau o "Ragluniaeth ddoeth y nef" yn y cyfan. Nid damweiniol oedd y gwynt a ryddhaodd rwyman y bad, na gwrthryfel y gwagedd, ond gweithrediad ewyllys "yr hwn sydd yn gwel- ed y diwedd o'r dechreuad, ac er cynt yr hyn ni wnaed eto." Cofus genym glywed, pan yn blent- yn, y Parch. Owen Jones, wrth son am Pharaoh a'i lu yn erlid Israel yn y Mor Coch, fod Duw wedi anfon angel i dynu yn rhydd y *link pins* o gerbydau Pharaoh; felly dywedaf finau, fod angel Duw wedi codi gwynt a chynhyrfu dyfroedd afon Ohio, nes datod rhwymau y bad, a lluddias yr ymfudwyr rhag cyraedd gwlad ffrwythlawn Butler Co., O. Dywed Paul fod Duw wedi pennu amser- oedd a lleoedd preswylfod pob cenedl o ddynion dan y nef.

Yn mhen un mlynedd ar ddeg ar ol i'r sefydlwyr cyntaf gyraedd Centreville, daeth eu hen gymydog, David Thomas, drosodd i dalu ymweliad a hwynt. Nid oes ond ychydig flynyddau er pan fu farw Mr. Thomas yn hen a chyflawn o ddyddiau. Yn mhen blwyddyn neu ddwy wedi hyn, daeth i'r ardal Lewis Hughes ac Edward Jones. Yn fuan ar ol hyn daeth pregethwr o Gymru atynt, o'r enw

MR. A MRS. JOHN ALBAN,
Sefydlwyr boreuol yn ardal Moriah, ac aelodau eglwysig
defnyddiol am dros 50 mlynedd.

Edward Jones, a phregethodd yn Gymraeg i'r ychydig deuluoedd, yr hyn oedd yn ameuthyn iddynt. Ond ni fu arosiad y gŵr hwn yn hir. Dychwelodd i Gymru, ac ysgrifennodd lyfr bychan yn disgrifio siroedd Gallia a Jackson fel lle manteisiol i ymfudwyr i ymsefydlu yuddo. Ar ol hyn, y mae ymfudwyr o Gymru yn dechreu ymarllwys i mewn. Yn 1834. daeth amryw deuluoedd o Gymru, ac o Pittsburg, ac yn eu plith Mr. W. Evans a'i deulu; a Mr. David Morgans, Moriah, yn 1835, yn ddyn ieuanc heinif (mae ef eto yn fyw, yn iach ei gorff a bywiog ei feddwl); Thomas Evans a David Evans. Yr oedd llawer o son erbyn hyn am sefydliad Gallia a Jackson, a llawer o gyrchu yma o wahanol fanau.

Yn mis Hydref, 1834, daeth pedwar o deuluoedd ychwanegol i'r sefydliad, sef Daniel Edwards, tad y Parch. Isaac Edwards, Van Wert Co.; John E. Evans, Thomas Alban a John Alban a'n teuluoedd, ac a sefydlasant yn ardal Moriah. Yn y blynyddau 1837 ac 1838, daeth degau o deuluoedd yn ychwanegol i'r ardal o Gymru, ac yn eu plith William Jones, Gofadail; David Evans, y Wern (tad y Parch. Evan Evans, Nantyglo); a Jeshua Evans, ei fab, a David Evans, Gelli Hir, a sefydlasant yn Hewitt's Fork, ardal Horeb.

Yn y blynyddoedd hyny, gwelodd y sefydlwyr amser caled a blin iawn. Tlodion oeddynt gan

•

mwyaf, ac yr oedd masnach yn araf, a'r amser yn galed pan gyraeddasant y wlad. Yr oedd yn anhawdd iawn cael gwaith, er enill ychydig arian i'w trafod. Bu i lawer o honynt adael eu teuluoedd yn yr anialwch, a myned i weithio ar y canal oedd yn cael ei dori yn Hocking Valley. Yr oedd y tir yn cael ei orchuddio â choedwigoedd mawrion; a chan fod y Cymry yn anghyfarwydd a'r fwyell, blin a chaled oedd clirio y tir, a'i barotoi i'r aradr. Wedi llwyddo trwy lafur caled i godi ychydig o yd yr Indiaid, neu wenith, byddai y farchnad yn hynod o anfantaisiol, a'r pris yn isel. Ar un cyfnod anhawdd iawn oedd cael dim ond *trade* am yr haidd. Dywedir wrthym am rai yn myned a chig moch ugain milldir i'r farchnad, a'i werthu am sent a haner y pwys, er cael ychydig arian i dalu y dreth.

Byddai dillad y *pioneers* gan mwyaf o wneuthuriad cartref. Yn mhob ty yn yr ardal ar adeg neillduol o'r flwyddyn, clywid *hum* y rhod pan y byddai y gwragedd yn nyddu yr edafedd. Yr oedd llawer o'r gwragedd y pryd hwnw yn ateb i ddesgrifiad Solomon o wraig rinweddol: "Hi a gais wlan a llin, ac a'i gweithia a'i dwylaw yn ewyllysgar. Hi a wel fod ei marsiandiaeth yn fuddiol; ni ddifffydd ei chanwyll ar hyd y nos. Hi a rydd ei llaw ar y werthyd, a'i llaw a ddeil y gogail." Ac y mae y plant erbyn hyn wedi codi, a'u galw

•

yn ddedwydd. Preswylient mewn bwthynod diaddurn o *round* neu *hewed logs*, gyda simnei o goed, bron haner lleted a'r ty, wedi ei murio oddi fewn yn y gwaelod â cheryg, ac wedi ei dwbio â morter yn y rhan uchaf. I lawer o honom, mae adgof am yr hen aelwydydd diaddurn hyn yn adgyfodi i'r meddwl ddelweddu tad a mam, ac yn peri clywed swm eu lleferydd, ac adsain eu gweddiau, nes llenwi y fynwes â thristwch a hiraeth. Ymddengys fod swyn neillduol yn null naturiol a syml y *pioneers* o fyw, llawer mwy felly na dull celfyddydol yr oes hon. Credwyf hefyd eu bod hwy a'u teuluoedd yn llawn mor iach, dedwydd a boddlon yn eu tai *logs*, gydag ymborth plaen, a dillad *home-made*, ag ydyw y teuluoedd sydd yn awr yn byw mewn palasau, yn ymborthi ar foethau, a gwisgo sidanau. "Nid yw bywyd (dedwyddwch) neb yn sefyll ar amllder y pethau sydd ganddo."

Er mwyn i'r ieuenctyd gael syniad am anghyfleusderau y dyddiau gynt, a'u cydmaru a'r dyddiau presenol, rhoddwn yr hanesyn a ganlyn a gofnodir gan y Parch T. C. Davies yn Nghofiant y Parch. Robert Williams:

"Tua thair milldir o Moriah, ar y ffordd i Horeb, yr oedd ychydig o dai ar ffurf pentref, a alwant yn Oak Hill, a byddai Mr. Williams yn cynnal oedfa ync, yn nhy Thomas Lewis, yn achlysur-

ol nos Sabboth, wrth ddychwelyd adref o Horeb. Un prydnewn Sabboth yn y gauaf addawodd rod-di oedfa wrth ddychwelyd, ac aeth Mrs. Lewis ati yn brysur i drefnu tipyn ar y ty erbyn yr oedfa; a phan wrthi yn bur egniol, daeth i'w chof nad oedd canwyll yn y ty. Yr oedd y canwyllau y pryd hwnw yn mhlith y moethau anhawdd eu cael. Nid oeddent yn cael eu gwerthu yn nés na Portsmouth, 35 milldir oddiyno, ac nid oedd neb eto wedi dechreu eu gwneyd yn y sefydliad. Wedi gweled nad oedd yr un ganwyll yn y ty, aeth Mr. Lewis i dy Edward Morris, gan obeithio cael benthyg un yno; ond nid oedd yno ychwaith yr un i'w chael. Aed wedi hyny ar yr un neges i dy John Price, ond methwyd llwyddo; yna aed i dy John Davies, Esgerseison; ond waeth tewi na siarad, nid oedd yr un ganwyll yn yr ardal, er ceisio yn mhob ty o fewn cyraedd. Teimlai Mrs. Lewis yn flin iawn, ac nis gwyddai sut y gallai y pregethwr gael goleu i ddarllen y thynu ei destyn. Modd bynag, cyn hir, daeth Mr. Williams yno, a dywedwyd wrtho yr helynt. 'O, 'merch fach i,' meddai yntau, 'mi ddo i ben yn eithaf heb ganwyll; ac yn wir, nid oes yr un wedi bod yn fy nhy inau er ys tro.' Cyn dechreu yr oedfa, yr oedd Mrs. Lewis wedi darnio calico i wneyd pabwyr, ac wedi rhoddi swm o *lard* yn hwnw, a llwyddo i gael lamp lied dda. Wrth wthio darn o ystyllen

rhwng logiau y ty yn ymyl y fan yr oedd y preg-ethwr i sefyll, yr oedd wedi cael lle diogel i'r lamp sefyll arno, ac aeth pob peth yn mlaen am dipyn yn gysurus. Gan ei bod yn oer, yr oedd Mrs. Lewis wedi gwneyd tân lled fawr, ac wedi rhoddi logyn braf yn y cefn; a chyn hir yr oedd yn ffaglu yn gampus. Yr oedd rhan uchaf y sinne wedi ei gwneyd o ddarnau o goed wedi eu gosod i gornelu ar eu gilydd, a'u dwbio drachefn â chlai. Pan oedd Mr. Williams yn rhywle tua haner y bregeth, dyma ddarn mawr o huddugl a chlai y sinne yn syrthio ar ben y tân, yr hyn a roddodd brawf i bawb fod y rhan uchaf o'r sinne ar dân. Cyn i'r bobl gael amser i wylltio llawer, rhedodd un o'r bechgyn allan, a dringodd i ben y ty, ac a'i droed gwthiodd y sinne oddiwrth y ty, a syrthiodd yn gruglwyth o dân i'r ddaear gerllaw. Yr oedd eraill erbyn hyn allan, a daeth y newydd i'r drws yn fuan fod pob peth yn ddiogel. 'Mae y perygl drosodd, gyfeillion bach,' ebe Mr. Williams; 'yn awr taweled pawb, ac awn yn mlaen gyda y peth dan sylw.' "

Dychwelwn yn awr i gymeryd cipdrem ar hanes dechreuad a chynydd yr achos crefyddol yn y sefydliad. O'r sefydlwyr cyntaf, ymunodd rhai oedd o duedd grefyddol ag enwad y M. E., y rhai gyda eu plant fuont yn golofnau cedyrn i'r eglwys hono am lawer o flynyddoedd; ac y mae y rhai sydd yn

fyw a'u hilogaeth yn parhau felly hyd y dydd hwn.

Yn Hydref, 1835, y dechreuwyd cynnal cyfarfodydd gweddi ar y Sabbothau yn nhai y Cymry yn ardal Moriah. Cynelid y cyfarfodydd hyn ar gylch. Yn mis Tachwedd, o'r un flwyddyn, daeth y Parch. Edward Jones, Cincinnati, i'r sefydliad, ac arosodd ddau Sabboth. Pregethodd yn nhŷ John E. Evans, y Sabboth cyntaf, a'r wythnos ganlynol sefydlodd eglwys yn ardal Moriah, yn cynwys 14 o aelodau, heblaw plant. Pregethodd Mr. Jones yr ail Sabboth yn nhŷ Mr. Daniel Edwards, pryd y bedyddiwyd pedwar o fabanod, y rhai oeddynt y plant cyntaf fedyddiwyd yn y sefydliad, sef Thomas, mab John Alban; David, mab Thomas Evans, Centreville; Ann, merch Thomas Alban, ac un o blant David Jones, y gof. Ar ol bedyddio, gweinyddwyd sacrament swper yr Arglwydd am y tro cyntaf i'r Cymry yn yr ardal.

Yn mis Mawrth, 1836, daeth y Parchn. Edward Jones ac Edward Blunt i'r sefydliad, gyda'r bad i Portsmouth, a cherddasant i'r sefydliad, pryd yr aeth yn nos arnynt, ac y collasant y ffordd, ac y buont allan yn y coed trwy y nos. "Mr. Jones," ebe Blunt, "ni gawn ein llarpio cyn y boreu." "O na," atebai Jones, "fe all Duw ein cadw yn y coed; cofiwch am Daniel a'r tri llanc yn Babilon." "Mae llawer Daniel wedi ei larpio, a llawer tri

llanc wedi eu llosgi wedi hyny," atebai Blunt. "Os oes gwaith ganddo ef i ni wneyd, fe gawn ein cadw," ebe Jones." Ac yr oedd rhwng wyth a naw o'r gloch boreu Sabboth arnynt yn cyraedd ty y Cymro cyntaf ar eu ffordd, sef Thos. Alban. Ar ol cael ychydig ymgeledd, aed i dy Mr. Daniel Edwards, lle yr oedd cyfarfod gweddi wedi ei gyhoeddi; ond cafwyd pregeth dderbyniol iawn. Yr wythnos ddylynol, cafwyd seiat yn nhŷ Mr. John E. Evans, a dewiswyd dau ddiakon, sef William Evans a John E. Evans. Sefydldwyd ysgol Sabbothol tua'r un amser. Penderfynodd Blunt ddyfod i fyw i'r sefydliad, ac aeth i Chilicothe a phrynodd ddau can' erw o dir y llywodraeth, gan feddwl ffarmio. Symudodd i'r sefydliad yn mis Mai, ond byr fu ei arosiad wedi y cwbl. Buan y blinodd fyw yn y wlad, y fath ag yr oedd y pryd hyny; symudodd i Pomeroy. a gwerthodd ei dir am swm da o arian i Mr. Morgans, Moriah, yr hwn a rydd yr hanes uchod.

Yn y flwyddyn hon, sef 1836, daeth Mr. Williams i'r ardal. Yn yr haf o'r un flwyddyn, penderfynwyd adeiladu capel. Wedi penodi ar y lle, cafwyd erw o dir gan ddyn o'r enw Parry, a rhoddwyd can' dolar iddo am adeiladu capel log-iau yn barod i fyned iddo, heb ddim gwaith oddi fewn ond llawr yn unig. Yr oedd y cyfer tir i fewn yn y fargen. Maint y capel oedd 20 wrth 22 o

droedfeddi. Credwyf y gellir codi ty o'r fath yn awr am y pris, lle mae coed yn gyfleus. Yn y flwyddyn hon y daeth Mr. Griffiths, cefnder Mr. Williams, o'r Hen Wlad; a Mr. Parry a'i deulu o Pittsburg.

Yn y flwyddyn 1837, daeth lluwaws yn ychwaneg o sefydlwyr i'r ardal, ac aeth y capel yn rhy fychan i gynwys y gynulleidfa. Yn ngwyneb hyn, penderfynwyd adeiladu darn o dy *frame* ato; aed ati o ddifrif, ac ni buwyd yn hir cyn ei gael yn barod. Yn y capel diaddurn hwn y bu yr enwog Henry Rees, pan ar ei ymweliad a'r wlad, yn pregethu gyda nerth a dylanwad mawr. Fel hyn yr ysgrifena un brawd: "Pe buasai llawer heddyw yn gweled y capel hwnw, diau y buasent yn ei ystyried yn un salw, anghelfydd, ac annheilwng iawn o'r Duw a addolent ynddo; darn o logiau a darn o ffram, y seddau, y pwlpud a'r oll yn hynod ddiaddurn; a dichon y buasent yn barod i wawdio y bobl a'i gwnaeth. Ond nid gwiw son, yr oedd y Duw mawr a sanctaidd yn foddllawn iddo. Tywynai ei wyneb ynddo ac arno, a llanwai galonau y bobl â gorfoledd wrth addoli yno. Y rheswm am hyn, feddyliwn, oedd, yr oedd y goreu fedrai y bobl wneyd. Ffrwyth eu hymdrech oedd fel yr ydoedd. Taflasant eu calonau iddo yn eu cariad at y Gwaredwr a'i achos. Mae ty diaddurn—rhan yn logiau a rhan yn ffram—pan y mae

yn gorfforiad o galon gariadlawn at ei Fab, yn berlyn gwerthfawr yn ngolwg Duw."

Gan ein bod yn son am y "llafurus gariad" ddangosai yr ardalwyr tuag at achos y Gwaredwr, teilwng yw crybwyll yn y fan hon, fod eu serch at, a'u caredigrwydd i'r pregethwyr yn y cyfnod hwn yn deilwng o glod ac edmygedd, yn enwedig i Mr. Williams. Nid oeddynt yn gallu rhoddi ond ychydig arian, am nad oedd arian i'w cael; ond rhoddent yr hyn oedd yn gyfartal i arian i gyfarfod angenion bywyd. Yr oedd Mr. Williams y pryd hwnw yn byw ar fferm. Byddai yr ardalwyr yn casglu yn fynych at eu gilydd i dori ei wair, a'i osod yn y das; neu i aredig y tir gwenith neu y tir corn, ac yn cynorthwyo i hau a medi hwnw drachefn. Ac yn fynych dygid rhoddion iddo—ymborth, neu esgidiau, &c. Os byddai dyrnaid o flawd yn y celwrn, rhoddent deisen yn gyntaf i'r proffwyd. Peth gwerthfawr iawn i bregethwr fyddo yn llafurio o dan lawer o anhawsderau, ac yn dyoddef caledi, ydyw ei fod yn cael profion fod y bobl yn cydymdeimlo ag ef, ac yn gwerthfawrogi ei lafur.

Rhydd un brawd hanes dechreuad "cadw y mis" yn y sefydliad. Yn sicr, ni fyddai hanes y sefydliad yn gyflawn heb roddi hanes "cadw y mis."

Wedi sefydlu eglwys yn Horeb, byddai Mr.

Williams yn myned yno o Moriah erbyn 2 o'r gloch yn y prydawn. Yr oedd yn fynych yn myned a'i damaid ciniaw gydag ef yn ei logell, i'w fwyta ar y ffordd. Teimlai Mrs. Margaret Edwards, mam David a Thomas Edwards, Oak Hill, yn bur ofidus wrth weled y gweinidog fel yma bob Sabboth yn bwyta ei damaid sych; ond gan fod ei gallu yn fychan, nis gwyddai yn y byd sut i wneyd. Modd bynag, daeth i'w meddwl un diwrnod i fyned a theisen o flawd corn a photelaid o laeth i'w cynyg iddo ar ddiwedd yr oedfa. Teimlai yn bryderus iawn wrth feddwl gwneyd hyn drachefn. Gwyddai yn dda nad oedd ei darpariaeth, er ei fod y goreu allasai wneyd ar y pryd, i'w gynyg fel ciniaw i un o weision y Duw Goruchaf. Modd bynag, y Sabboth a ddaeth, ac yr oedd y deisen a'r boteiaid llaeth yn barod. Aeth y chwaer a hwy yn ofalus tua'r capel, ac ar ddiwedd yr oedfa, magodd ddigon o wroldeb i alw Mr. Williams ati i lanerch gysgodol gerllaw y capel; ac ar ol ei gael i eistedd, lledodd ei darpariaeth o'i flaen; anogai ef i fwyta, a dywedai ei fod y goreu allasai wneyd; a phe y gallasai, y cawsai giniaw gwell. Bu y ciniaw yn hynod foddhaol i galon yn gystal a chylla Mr. Williams. Daeth y chwaer a'i theisen a'i llaeth am amryw Sabbothau, a bu yn foddion i gyffroi meddyliau eraill, a threfnwyd fod pob un a allai i ofalu am ymborth

i'r pregethwr am fis yn ei dro. Fel yr oedd y capeli yn amlhau, ymledodd y cynllun trwy yr holl sefydliad. Pan adeiledid capel, yr oedd yn rhaid adeiladu ty capel yn ei ymyl bron mor hanfodol a'r capel ei hun. Erbyn hyn, nid bara a llaeth yw y ddarpariaeth, ond cyflawnder o bob danteithion. Wedi y cwbl, nid cymaint o anfantais oedd y llaeth a'r deisen o flawd corn. Credwyf y gallai pregethwyr yr oes hon bregethu yn well ar ol ciniaw o *Johnnie cake* flasus a chwpanaid o laeth enwyn, nag ar ol ymlenwi â'r bwydydd moethus roddir ger eu bron yn awr gan y gwragedd carêdig.

Rhwng y flwyddyn 1836 ac 1841, cynyddodd y sefydliad yn gyflym iawn ar gyfrif dylifiad mawr o Gymru, felly bu raid cychwyn moddion crefyddol mewn amryw fanau. Corfforwyd eglwys Centreville yn 1840; Horeb, 1838; Soar, 1841; Beth-el, 1841; a Sardis yn 1843. Gadawn yr hanes yn y fan hon, gan y rhoddir hanes pob eglwys ar wahan eto.

Yn Ebrill, 1838, y cynaliwyd y Gymanfa gyntaf yn y sefydliad. Y brodyr oedd yn bresenol oeddent y Parchn Edward Jones, Edward Blunt, David Rosser, David Lewis, Robert Williams, a William Parry. Dyma yr adeg yr ordeiniwyd y ddau ddiweddaf. Bu ordeiniad Mr. Williams yn hwylysdod mawr i'r achos crefyddol yn y sefydliad,

gan nad oedd ar y pryd ond dau weinidog ordeiniedig yn y Dalaeth, sef Edward Jones, Cincinnati, ac Edward Blunt. Yn y Gymanfa hon, yn Moriah, y rhoddwyd cam pwysig yn mlaen er cyraedd trefu briodol yn ein plith. Yr oedd Cymanfaoedd eraill wedi eu cynal yn flaenorol i hyn, sef yn Cincinnati, Pittsburg, Columbus, Welsh Hills, a Palmyra; ond ni wnaed dim o bwys tuag at ymgorffori yn gyfundeb crefyddol. Yr oedd yn awr chwech o eglwysi yn y cylch, a alwyd o hyn allan yn gylch Cymanfa Ohio a Gorllewin Penna. Tybiwyd ei bod yn bryd bellach i ddwyn yr eglwysi a'r swyddogion i agosach undeb a'u gilydd, ac ymgorffori yn Gyfundeb o Fethodistiaid mewn undeb â Methodistiaid Cymru, a hyny a wnaed yn y Gymanfa hon. Dyma y cyfamod a lawnodwyd ar y pryd gan aelodau y Gymanfa:

“Moriah, Swydd Jackson, Ohio.

Yr ydym ni, y rhai y mae ein henwau isod, heddyw, y 6ed o Ebrill, 1838, yn ngwydd Duw, adnabyddwr calonau pawb, a dialydd pawb a doro eu hamodau, yn ymrwymo i fod yn un corff, mewn cysylltiad a'r Corff o Fethodistiaid Calfaidd yn Nghymru, gan ymrwymo i amddiffyn yr athrawiaeth sanctaidd a gynwysir yn eu Cyffes Ffydd, heb ychwanegu dim ati na thynu dim oddiwrthi. Hefyd i amddiffyn y rheolau sanctaidd sydd yn y llyfr hwnw, gan ymarweddu yn eu hol, ac ymdrechu i

gael eraill i wneyd yr un modd, yn enwedig y rhai sydd yn dwyn perthynas weledig â ni yn eg. lwysig. Hefyd, i ddylyn yr un drefn yn ngosodiad yr achos yn gyffredinol, mor bell ag y bydd amgylchiadau yn caniatáu. A'r Duw sanctaidd, trwy gyfryngdod ei Fab Iesu, a dylanwadau parhaus Ysbryd y gras, a'n cynorthwyo i gyflawni ein hymrwymiad:

Edward Jones, Robert Williams, Edward Blunt, William Parry, John Edward, David Rosser, David Lewis—*Pregethwyr*.

D. Wynne, W. Evans, John Evans, Stephen Davis, Alban Alban, Richard Davies, Edward Morris, Lewis Williams, W. Bowen, W. T. Williams, John E. Jones—*Blaenoriaid*.

Mae darlleniad manwl o'r ymrwymiad yn sier o argyhoeddi y darllenydd fod rhyw rai o aelodau y Gymanfa hon yn ddynion o alluoedd arbenig. Mae wedi ei ffurfio mor gryno, cynwysfawr, priodol, a gorphenedig, fel nad oes lle i'w wella, ychwanegu ato, na thynu oddiwrtho.

Wedi rhoddi cipdrem cyffredinol ar ddechreuad yr achos crefyddol yn y sefydliad, symudwn yn mlaen i roddi hanes pob eglwys ar wahan.

EGLWYS MORIAH.

EIN MAM NI OLL.

Tach. 30, 1835, sefydlwyd eglwys yn ardal Moriah, gan y Parch. Edward Jones, Cincinnati, yn nhy Daniel Edwards, tad y Parch. Isaac Edwards, yn cynwys 14 o aelodau. Dyma eu henwau: Daniel Edwards, Mary Edwards, John E. Evans, Mary Evans, William Evans, Ann Evans, Thos. Evans, Margaret Evans, Ann Jones, Mary Alban, Thomas Alban ac Ann Alban, yr oll trwy lythyr-au ond y ddau olaf. Penododd Mr. Jones William Evans i edrych ar ol y ddeadell hyd nes dewisid swyddogion rheolaidd. Y swyddogion cyntaf a ddewiswyd oeddynt John E. Evans a William Evans. Yn fuan, daeth i'r eglwys o Gymru ddynion o alluoedd a doniau arbenig, y rhai oeddynt flaenoriaid yn Nghymru. Nid ydym yn gwybod a gawsant eu dewis oll yn rheolaidd gan eglwys Moriah ai peidio, ond ymddengys eu bod oll yn gweithredu fel blaenoriaid. Fel hyn yr ysgrifena Mr. Morgans: "Cafodd llawer Cristion wledd flasus i'w enaid yn hen gapel Moriah pan oedd William Jones, Gofadail; David Evans, y Wern; Edward Morris, David Wynne, Stephen Davis, Alban Alban a Richard Davies, hen flaenoriaid Cymru, yn siarad, heblaw y ddau ddewiswyd yn Moriah; a Mr. Williams ar y diwedd yn

crynhoi y cwbl yn nghyd yn un ddysglaid flasus. Llawer gwaith y clywais i yr hen bobl yn son am y cyfarfodydd eglwysig y blynyddau cyntaf yn Moriah."

Dywed yn mhellach, "Bu yma naw o swyddogion yn gweinyddu ar yr un pryd am dymor byr." Y rhai a arosodd, heblaw y rhai a ddewiswyd, oedd Alban Alban, yr hwn a fu gyda ni hyd 1846; ac Edward Morris, yr hwn a fu gyda ni hyd 1850, pan aeth i Oak Hill, o herwydd sefydlu eglwys yno. Symudodd Mr. Thomas Alban yn fuan i Centreville. Un o garedigion yr achos o'r dechreuad oedd yr hael a'r lletygar Daniel Edwards, yr hwn a fu yn drysorydd yr eglwys o'r dechreuad hyd ddydd ei farwolaeth, Rhagfyr 14, 1866. Darfu i eglwys Moriah gynyddu yn gyflym iawn y blynyddoedd cyntaf. Mewn blynyddoedd diweddarach, byddai weithiau yn lluosog, ac weithiau yn llai pan y byddai cangen yn ymadael. Yn adeg ymweliad y Parchn. Henry Rees a Moses Parry â'r sefydliad, yn 1839, sef yn mhen pedair blynedd ar ol ei sefydlu, cynyddodd o 14 i 150 o aelodau, naw o flaenoriaid, a dau bregethwr, sef y Parchn. Robert Williams a David Lewis (California). Yn 1846, cawn ei bod yn rhifo 83; yn 1850, 98. Yn haf 1830, ar ol ymadawriad nifer o honynt i Oak Hill, syrthiodd Moriah yn ol i 61; ond cynyddu a wnaeth yn raddol. Yn 1879, rhifai

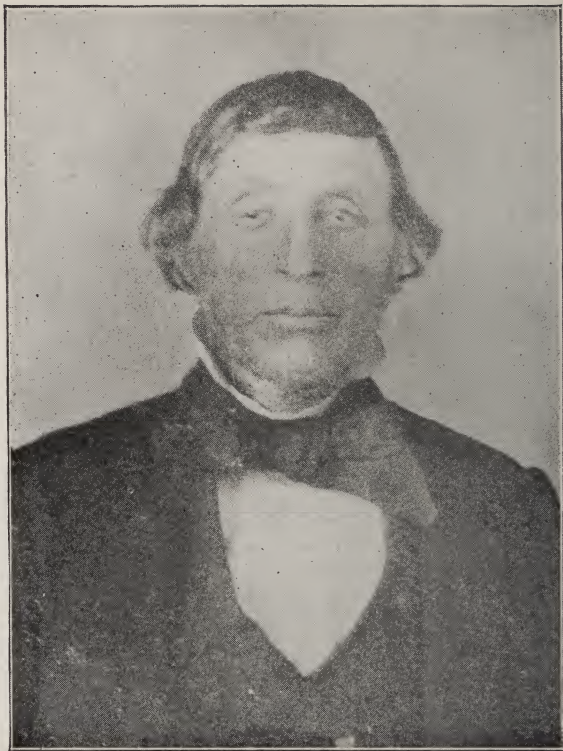
115; yn 1884, 130; ac yn 1891, cyraeddai 150—ei rhif 52 o flynyddoedd yn flaenorol. Yn 1888, rhifai 165; yn 1893, 144.

Ymdrechwn yn awr roddi darluniad byr o'r diaconiaid fu yn gwasanaethu eglwys Moriah o'r dechreuad. Fel hyn yr ysgrifena Mr. Morgans: "Y cyntaf, William Evans. Brodor o Sir Aberteifi oedd Mr. Evans, a daeth i'r wlad hon yn y flwyddyn 1814 neu 1815; ond yn y flwyddyn 1834 y daeth i'r ardal hon. Nid oedd yn meddu ar ddawn ymadrodd rhwydd, nac yn wybodus iawn yn athrawiaethau crefydd; ond yr oedd yn ddyn o synwyr cyffredin cryf, ac o rodiad bucheddol da, ac yn hynod mewn duwioldeb; felly, gwnaeth swyddog da ar y cyfan.

Y nesaf oedd John E. Evans—hwn yn fwy galluog na'r llall, yn ddarllenwr craffus iawn, yn hyddysg yn yr Ysgrythyrau, ac yn meddu dawn rhwydd i osod ei feddwl allan. Hefyd, yr oedd yn ganwr da, yr hyn oedd yn fantais fawr, ac yn hwylusdod i'r addoliad y pryd hwnw, gan nad oedd neb arall yn alluog i gario y rhan hon o'r addoliad yn mlaen ond efe yn unig. Pan yn canu, yr oedd Mr. Evans bob amser yn cadw amser a'i droed; a phan y cai dipyn o hwyl, yr hyn a gai yn aml, disgynai ei droed i lawr yn lled drwm, nes clywid trwy y capel.

Bu Alban Alban yn gwasanaethu yr eglwys fel

242

MR. DANIEL EDWARDS,
MORIAH.

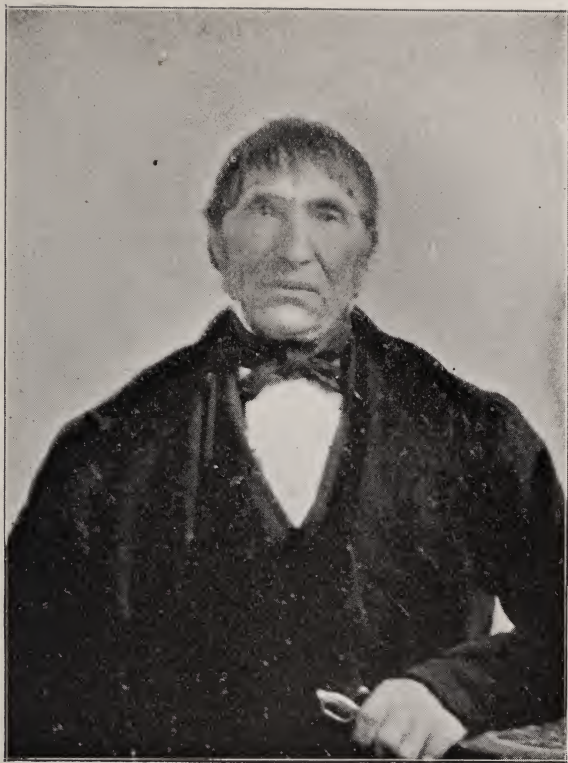
swyddog tra bu byw. Dewiswyd ef yn flaenor yn Pennant, pan yn lled ieuanc. Daeth i'r wlad hon yn 1834, ac i'r ardal hon yn 1837. Dyn byr, cadarn oedd Mr. Alban, a chanddo ysgwyddau llydain, a brest lawn—y mwyaf annhebyg o bawb i'r darfodedigaeth ymaflyd ynddo; ond felly y bu. Un o'i brif hynodion oedd ei sêl a'i ffyddlondeb gyda yr ysgol Sabbothol.

Daniel Edwards.—Yr oedd Mr. Edwards yn wr mawr o gorffolaeth, ac o wroldeb meddwl yn ateb i'w gorff, ac ni ellid ei ddychrynu na'i orchfygu yn rhwydd. Yr oedd yn unplyg, didderbynwyneb, a dewr; eto yn dyner a didramgwydd. Meddai ar synwyr cryf, ac yn fedrus i heddychu rhwng dynion a'u gilydd mewn ymrafaelion. Wrth ddarllen hen gofnodion y Cyfarfod Dosbarth, yr ydym yn cael na fyddai neb yn cael ei anfon yn fwy mynych i benderfynu achosion o ymrafael na Mr. Edwards. Yr oedd yn haelionus yn ei gyfraniadau, ac yn ofalus am yr achos yn ei holl ranau; yn siaradwr pur ddoniol, ac yn llywodraethu ei dy yn dda. Yn ei dy ef y sefydlwyd yr eglwys Fethodistaidd gyntaf yn sefydliad Jackson a Gallia. Yr oedd yn dad i'r Parch. Isaac Edwards. Yr oedd yn drysorydd yr eglwys o'r dechreu hyd ei farwol. aeth, yr hyn a gymerodd le yn 1866.

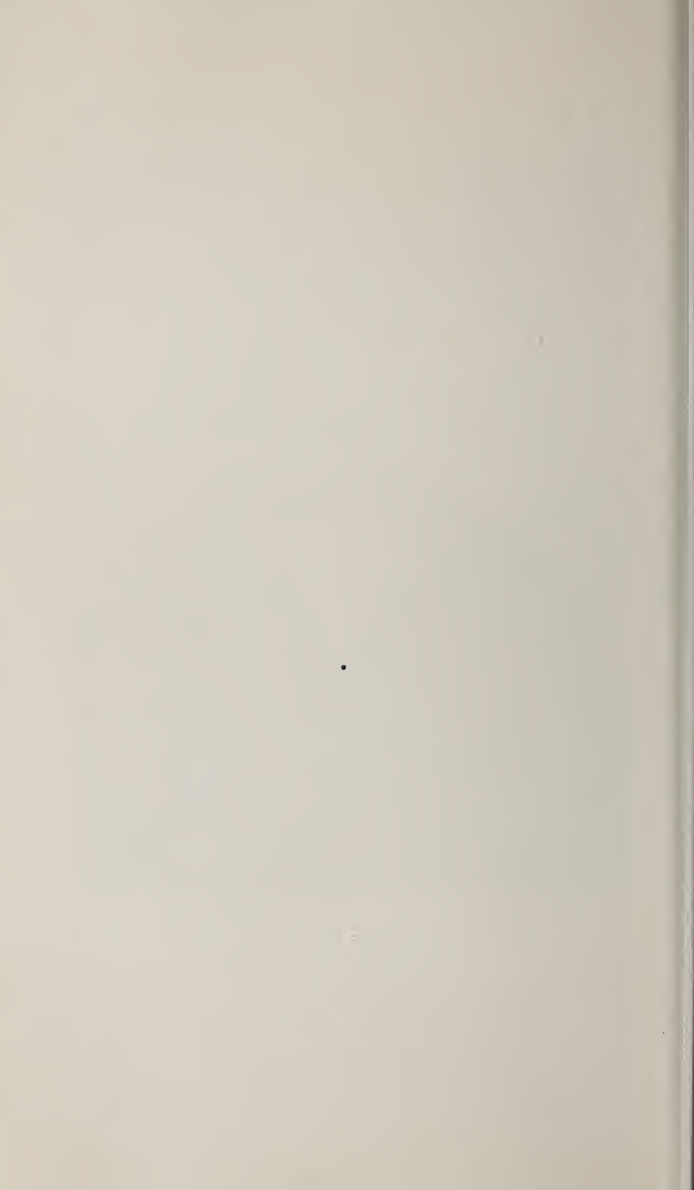
Yn y flwyddyn 1851, dewiswyd David Williams yn flaenor. Fel hyn yr ysgrifena y Parch. Mr.

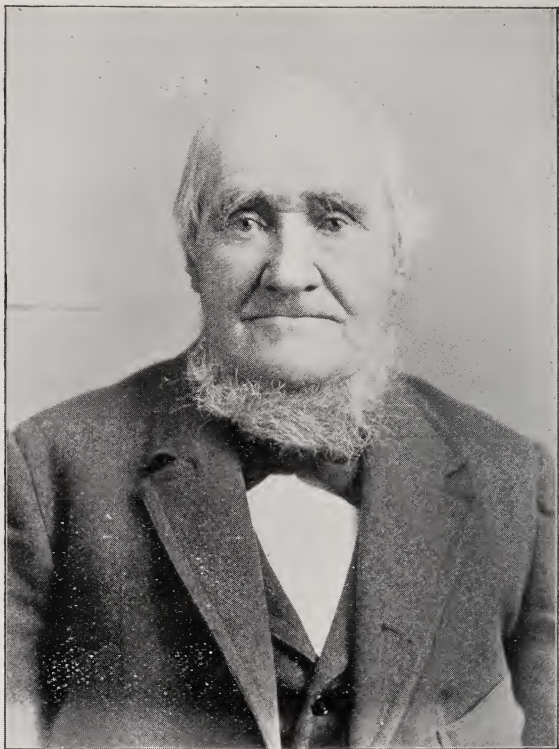
Williams am dano: “Fel swyddog, yr oedd yn fywiog, prydlon a chyson yn mhob moddion y gallasai fod ynddynt; yn gynorthwyol i ddwyn achos yr Iesu yn mlaen yn ei holl ranau. Rhoddai gyngorion priodol i bawb yn yr eglwys yn gydiol a'r ystyriaeth fod arno yntau hefyd angen am yr ymgeledd ag y cyngorai eraill i'w ymofyn. Yr oedd yn meddu llawer o gymwysder i argyhoeddi dynion o'r hyn y byddent yn feius heb eu tramgwyddo, ac yn gymwys i gyngori dynion fyddai mewn ymrafael a'u gilydd.” Yr oedd ganddo lywodraeth ragorol ar ei deulu.

Dewiswyd Evan N. Edwards yn ddiakon flynyddoedd lawer yn ol. Nid yw ei gofiantydd yn dweyd pa bryd. Dyfynwn a ganlyn o ysgrif y Parch. Isaac Edwards: “Byddai bob amser yn barod i siarad yn y gyfeillach, a dywedai ei feddwl yn onest a didderbynwyneb; ac yn fynych iawn byddai yn myned yn mhell tu hwnt i bawb, ac uwchlaw iddo ei hun hefyd. Yr oedd mor ddrylliog o ran ei deimladau, fel na fedrai gyngori ond mewn dagrau; a phan yn gweddio, byddai yn wylo. Yr oedd yn hynod afaelgar mewn gweddi, a pharhaodd i ddilyn cyfarfodydd gweddi yn nos hyd nes oedd yn 80 mlwydd oed.” Mae hanes ei yrfa grefyddol a ysgrifenyddwyd ganddo ef ei hunan, yn dangos yn eglur mai un o anwyliaid y nefoedd ydoedd. Bu farw mewn oedran teg—85 mlwydd.

MR. EVAN N. EDWARDS,
MORIAH.

MR. DAVID MORGANS,
MORIAH.

Swyddogion presenol eglwys Moriah ydynt David Morgans, David A. Lloyd a John Davies, brodyr ffyddlon a gofalus, yn arweinwyr doeth a a siaradwyr doniol. Mae gwedd lewyrchus ar yr eglwys yn bresenol. Ceir ynddi dorf o ieuenctyd gweithgar a llawn yni, a bron oll yn Gymry da. Gwnant ymdrech canmoladwy gyda y canu, a llenyddiaeth. Rhoddir presenoldeb rhagorol yn y seiat; ac y mae Cymdeithas ymdrechol Pobl Ieuainc wedi ei sefydlu. Ar y cyfan, y mae gwedd addawol i'w weled heddyw ar yr hen fam eglwys.

EGLWYS HOREB.

Rhwng y flwyddyn 1836 ac 1841, cynyddodd y sefydliad yn gyflym iawn, a deuwyd i'r penderfyniad mai nid yn Moriah yn unig yr oedd yn rhaid addoli. Corfforwyd eglwys Horeb yn 1838, Centreville yn 1840, Soar a Bethel yn 1841, a Sardis yn 1843.

Yn mis Awst, 1837, yr ymsefydlodd y Cymry gyntaf yn ardal Horeb. Enwau y sefydlwyr cyntaf oeddynt, David Edwards, o'r Gelli-hir; James Jenkins, o Benbrynryg; David Evans, a Joshua Evans a'i fab, o'r Wern; William Jones, Gofadail; Thos. Edwards a Thos. Williams—yr oll o Sir Aberteifi, D. C.

Yn mis Medi, y flwyddyn a nodwyd, dechreu-

wyd cadw ysgol Sabbothol ganddynt yn eu tai ar gylch. Yr oeddynt yn myned i Moriah—pelllder o naw milldir i rai o honynt—i wrando y bregeth bob boreu Sabboth, ac yn dyfod yn ol i'r ysgol y prydnewn. Yn 1838, ymfudodd amryw eraill i'r ardal, a dechreuwyd pregethu ar ambell i Sabboth. Yr oedd y Parchn. Robert Williams a David Lewis yn dyfod bob yn ail i bregethu yn y tai ar gylch trwy yr ardal. Yn y flwyddyn hon hefyd dechreuwyd cynnal cyfarfod gweddi y dydd Llun cyntaf o bob mis, a seiat, a hyny yn yr un drefn a'r ysgol Sabbothol a'r bregeth, sef ar gylch trwy y gymydogaeith lle y byddai crefyddwyr yn byw. Yn y flwyddyn 1839 yr adeiladwyd y capel cyntaf, a galwyd ei enw Horeb. Cyfrifent y capel hwn yn werth haner can' dolar. Ar ol hyny, cynaliwyd pob cyfarfod crefyddol yn y capel. Yn y flwyddyn 1840, cafodd yr eglwys ei breintio yn fwy helaeth, trwy gael gweinyddiad o swper yr Arglwydd bob mis, a bedyddio pan y byddai achos yn galw. Yn y flwyddyn hon y derbyniodd y Parch. Robert Williams drwydded i gyflawni y gwasanaeth priodasol. Yn y flwyddyn hon hefyd y cynaliwyd cyfarfod tri misol y Dosbarth, a chyfarfod dau fisol yr ysgolion Sabbothol yn yr ardal am y tro cyntaf.

Diaconiaid cyntaf yr eglwys oeddynt William Jones, Gofadail, a David Evans o'r Wern. Yr

oedd y ddau hen frawd yma wedi bod yn swyddogion galluog a llafurus gyda yr achos yn Nghymru—y blaenaf yn Bethel, a'r olaf yn Llangeitho; a hwy oeddynt rai cedyrn yr achos crefyddol yn ei gychwyniad cyntaf yn y sefydliad hwn; ac yn eu marwolaeth cafodd yr eglwys, ie, yr eglwysi, golled fawr.

Yr oedd David Evans yn enedigol o blwyf Llangeitho, ac yn dad i Evan Evans, Nantyglo. Daeth ef at grefydd yn y flwyddyn 1788, sef pan oedd yn llanc ieuanc 19 oed. Yr oedd hyn cyn marwolaeth Daniel Rowlands. Dyn byr, bywiog, a llawn busnes i gyd ydoedd, yr hwn a gadwai yr amser at y fynyd, heb golli mynyd, ond myned yn mlaen a chadw trefn ar yr oll. Yr oedd ei dafod fel pin yr ysgrifenydd buan. Dewiswyd ef yn flaenor yn Llangeitho yn 1815, a gwasanaethodd ei swydd gyda ffyddlondeb dihafal hyd ei ymfudiad i America. Ei brif ragoriaethau oeddynt, gofal am addysg grefyddol ei deulu, ffyddlondeb gyda yr achos crefyddol, yn nghyd a gwybodaeth helaeth yn egwyddorion ac athrawiaethau y Beibl. Bu farw yn y flwyddyn 1848, yn 82 mlwydd oed.

William Jones, Gofadail.—Yr oedd yntau yn wr cadarn yn yr Ysgrythyrau. Dyn tal, gwyneb hir, yn cerdded yn araf fel rheol, ac yn edrych tua'r llawr. Pan y delai i'r capel, rhoddai ei ben i

bwyso ar ei ffon, fel mewn dwfn fyfyrddod, a cheid tipyn o waith i'w gael i ddweyd yr un gair. Ond pan godai, dechreuai yn araf; ac fel yr elai yn mlaen, enillai nerth parhaus, nes y byddai pawb yn synu ac yn gorfoleddu. Yr oedd yn weithiwr difeſl yn ngwinllan ei Arglwydd. Yr oedd ei ymarweddiad sanctaidd, ei gyngorion cymwys, a'i weddiau dyfal a thaerion, yn gwneyd argraff ar feddwl pawb a'i hadwaenai mai dyn Duw ydoedd. Bu farw yn y flwyddyn 1848, yn 65 mlwydd oed.

Moses Morgan.—Yr oedd yntau yn enedigol o yn agos i Langeitho. Ymfudodd ef a'i deulu i'r ardal tua y flwyddyn 1840, ac yn fuan wedi hyny galwyd ef gan yr eglwys i wasanaethu fel blaenor. Yr oedd ei oedran addfed, yn nghyd a'i ysbryd heddychol a thangnefeddus, yn ei wneyd yn gymwys i lanw ei le fel swyddog. Bu farw yn 1861, yn 81 mlwydd oed.

Thomas Davies, Gareg Lwyd.—Yr oedd yr hen frawd hwn wedi bod yn flaenor am flynyddoedd lawer yn eglwys y Methodistiaid yn Blaen Penal, Sir Aberteifi. Yn 1846, ymfudodd gyda'i deulu i'r wlad hon, ac ymsefydlasant yn ardal Horeb. Yn mhen ychydig fisoedd wedi ei ddyfod, galwyd ef gan yr eglwys i wasaaaethu fel blaenor, yr hyn a wnaeth yn ffyddlon hyd ei farwolaeth, yn 1859, pan yn 65 mlwydd oed. Dywedir ei fod yn hynod

am gydymdeimlo â'r profedigaethus a dyddanu y gwan ei feddwl.

John Harris.—Ni hysbyswyd i ni pa bryd yr etholwyd y brawd hwn i'w swydd, ond dywedir ei fod wedi ei chyflawni hyd adeg ei farwolaeth er anrhydedd i grefydd Mab Duw. Yr oedd yn llym iawn yn erbyn pechod, manwl ryfeddol gyda chrefydd, a didderbynwyneb pan yn cyngori neu gerddu.

Joshua Evans.—Mab ydoedd hwn i David Evans a grybwyllwyd uchod. Dewiswyd ef yn ddiakon yn fuan wedi marwolaeth ei dad, a bu yn hynod ffyddlon yn ei swydd am dros ugain mlynedd, sef hyd 1872, pryd y bu farw. Yr oedd "yn ddiakon o radd dda"—yn un o brif ddynion y Cwrdd Dosbarth. Yr oedd yn hynod am borthi yr wyn a'r mynod. Gwasanaethodd y swydd o drysorydd yreglwys o'r dechreu hyd ei farwolaeth.

David J. Morgans—Dewiswyd y brawd anwyl hwn yn flaenor yn 1860. Yr oedd hynodrwydd neillduol yn perthyn iddo ef. Ymddengys ei fod wedi ei gymwyso gan natur a gras i gyflawni gwasanaeth neillduol yn yr eglwys—gwasanaeth na welsom neb yn gallu ei wneyd mor fedrus ag ef, sef arwain plant yr eglwys at bethau gweinidogaeth y Sabboth blaenorol. Nid adwaenom neb erioed yn teilyngu yr enw Apostol y Plant yn gystal ag ef. Ond nid dyn y plant yn unig oedd

eife, eithr medrai arwain y defaid ar hyd meusydd toreithiog y gwirionedd. Yr oedd ei sylwadau bob amser nid yn unig yn bert, ond yn adeiladol. Fel hyn y dywed y Parch. D. J. Jenkins am dano: "Pan yn ceryddu, yr oedd yn gallu gwneyd hyny mewn modd esmwyth, ac eto effeithiol iawn. Pan yn gwrando arno yn ceryddu, nis gallasem lai na meddwl am eiriau y Salmydd, 'Cured y cyfiawn fi yn garedig a cherydded fi; na thored eu holew penaf hwynt fy mhen.' " Bu farw Tach. 28, 1886, yn 78 mlwydd oed.

Edward J. Jenkins.—Nid ydym yn gwybod yr amser yr etholwyd y brawd hwn i'r swydd, na pha bryd yr ymadawodd i Sardis. Modd bynag, gwasanaethodd am nifer o flynyddoedd yn y swydd. Yr oedd yn frawd i'r Parch. D. J. Jenkins, ac yn debyg o ran dawn i siarad. Yr oedd yn hyddysg yn yr Ysgrythyrau, ac yn athrawiaethau y Beibl; yn athraw rhagorol yn yr ysgol Sabbothol, yn ddoniol mewn gweddi, ac yn llawn yni a gweithgarwch—mwy gyda phethau crefydd na phethau y bywyd hwn.

Bu John Syssyllt Jones yn swyddog yn yr eglwys am ysbaid, sef hyd ei ymadawiad i eglwys Oak Hill. Gwnaeth ei waith yn anrhydeddus tra bu yn swyddog.

Y swyddogion presenol ydynt David Evans, ei fab D. Davis Evans, David J Evans, Jos. Jones,

a David W. Davies. Mae D. Evans yn hen iawn, yn ddyn o feddwl naturiol cyflym a chryf iawn. Ystyrir ef yn un o'r duwinyddion cadarnaf yn y sefydliad. Medr siarad i'r pwrpas, yn enwedig pan wedi ei gyffroi. Mae yn 94 mlwydd oed yn awr.

Mae yr eglwys hon wedi codi mwy o bregethwyr na'r holl eglwysi eraill gyda'u gilydd. Rhoddwn eu henwau yn unig yn y fan hon: Daniel Evans, John P. Morgan, D. J. Jenkins, Daniel Thomas, Daniel Jewett Davies, David Thomas a J. L. Jones. Mae yr eglwys wedi lleihau llawer o ran rhifedi. Yn y flwyddyn 1875, rhifai 165; yn 1879, rhifai 133; yn 1888, ei rhif oedd 99; yn 1893, 90 oedd ei rhif. Bu am gyfnod yn rhifo tua 240. Ond er fod yr eglwys wedi lleihau llawer o ran rhif, mae ynddi eto lawer o egni a gweithgarwch. Sefydlwyd yn eu plith yn Medi, 1892, Society of Christian Endeavor, a rhifa dros 50, ac y mae wedi bod yn fendith i'r adran ieuanc o'r frawdoliaeth.

EGLWYS SOAR.

Sefydlwyd ysgol Sabbothol yn Soar yn 1838. Corfforwyd yr eglwys yn ngwanwyn 1841,, pryd yr adeiladwyd capel *hewed logs*. Nifer yr aelodau y pryd hwnw oedd 16; plant, 11. Yn mhen blwyddyn

ychwanegwyd at eu nifer trwy ymfudiaeth bymtheg o aelodau cyflawn, ac un ar bymtheg heb fod yn gyflawn—yn gwneyd nifer yr eglwys yn mhen y flwyddyn yn un ar ddeg ar hugain.

Stephen Davis, yr hwn oedd swyddog yn Nghymru, oedd yr unig swyddog pan sefydlwyd yr eglwys. Yn mhen ychydig fisoedd, daeth y brawd John Evans, tad y Parch. J. W. Evans, i'r ardal, a galwyd arno yn unfrydol gan yr eglwys i weinyddu fel swyddog. Yr ydoedd yntau yn swyddog yn yr Hen Wlad. Yn mhen tua dwy flynedd, etholwyd y brawd Daniel Jones yn flaenor. Yr ydoedd y brawd Stephen Davis yn ddyn o gyneddfau naturiol cryfion, ac yn meddu gwybodaeth gyffredinol ac ysgrhythol helaeth, ac o brofiad crefyddol dwys ac eang; yn gyngorwr i'r pwrpas, cadarn yn yr Ysgrhythrau, penderfynol yn ei arddull, ac addysgiadol yn ei gyfarwyddiadau. Dywedai yn fynych fod "haf a gauaf, oerni a gwres," yr un mor angenrheidiol yn mhrofiad y Cristion ag ydyw mewn anian, er ffrwythlondeb crefyddol. Ond er mor gymwys ydoedd i lanw y swydd y'i galwyd iddi, byr iawn fu ei dymor gweithio yn yr eglwys, o herwydd afiechyd maith a blin iddo ei hun a'i deulu; a diwedd y stori am dano ydyw, "Efe a fu farw."

John Evans.—Dyn gwir grefyddol, yn hynod selog dros burdeb yr athrawiaeth—yn ddarllenwr

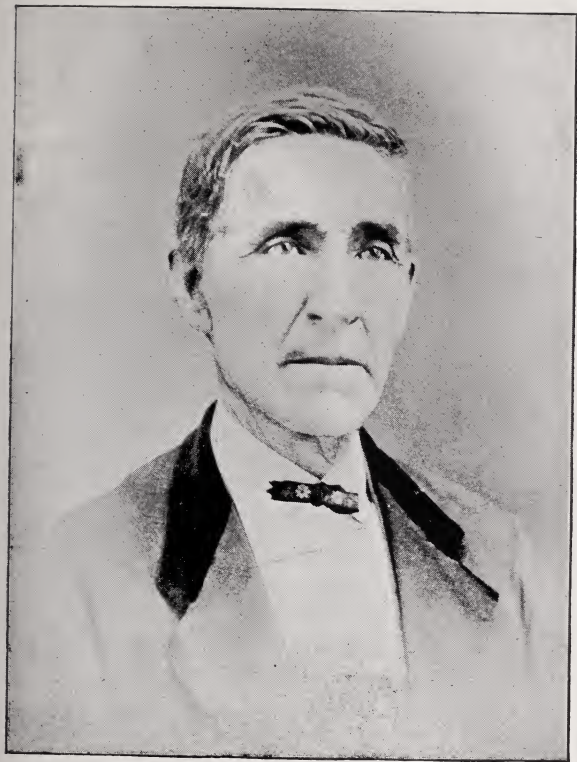
cyson a chraffus, yn gryn feirniad mewn darllenyddiaeth, yn dra gofalus am ddysgyblaeth eglwysig, ac yn fanwl a didderbynwyneb fel gweinyddwr dysgyblaeth, heb arbed ei berthynasau ei hun. Yr oedd yn Buritanaidd o ran ei syniadau crefyddol. Pan yn ymddyddan a'r aelodau am eu profiadau mewn perthynas i'w hargyhoeddiad, ymofynai yn fanwl a oeddent wedi clywed taranu Sinai, nes eu gyru hyd fryn Calfaria, ac a oeddent yn foddlon i gael eu hachub yn ol trefn Duw. Yr oedd yn hynod fedrus hefyd mewn cymwysder i gyngori a rhybuddio i ateb i'r amgylchiadau. Yr oedd yn *detective* rhagorol, ac yn eashau o galon bob rhith. Wedi iddo gael byw i bedran teg, a gorphen ei waith, cymerodd ei Feistr ef oddiwrth ei waith at ei wobwr.

Dafydd Evans, teiliwr.—Rai blynyddau cyn narwolaeth John Evans, galwodd yr eglwys ar y prawd hwn i'w gwasanaethu. Yr oedd hwn hefyd yn gyfarwydd yn yr Ysgrythyrau, cyson yn noddion gras, selog a gofalus am y plant, trwy eu holi a'u cyngori. Yr oedd ei anogaethau yn lldeniadol, a'i gyngorion yn gyfaddas a phwrrpasol i enill ieuenctyd at Grist, yn gymaint felly fel yr oedd yr eglwys a'i gydswyddogion wedi ymddiried y gorchwyl pwysig o "borthi yr wyn" iddo ef yn benaf. Er ei fod yn gorwedd yn y dystawfedd er ys blynyddau, mae yn llefaru eto yn nghof

y rhai y bu yn eu cyngori mor briodol yn ei fywyd.

Daniel Jones.—Tua y flwyddyn 1843, dewiswyd Daniel Jones yn ddiakon. Gwasanaethodd yn ffyddlon a difwlch yn ei swydd hyd Mawrth 30, 1882, pryd y gorphenodd ei ddaearol daith. Fel hyn yr ysgrifena y Parch. E. S. Jones am dano: “Fel Cristion a swyddog eglwysig, meddai lawer o ragoriaethau. O ran y dyn oddi allan, yr oedd yn hardd a phrydferth, yn ddyn addfwyn a thyn-er, yn hawdd cymdeithasu ag ef, a'r hyn a ddywedai yn gyffredin a safai. Nid oedd mor hoff o siarad a rhai, ac nid oedd yn hoff o ymyraeth a materion pobl eraill. Ystyrid ei farn ar unrhyw achos yn werthfawr, ac yr oedd yn hynod siriol a charedig i bawb. Yr oedd yn un tyner tuag at bawb, pell o fod yn darawydd, ac y mae y gwein-iaid o bob dosbarth yn gwybod hyn yn dda. Meddai ar lawer o ddoethineb i lywodraethu, ac ysbryd barn pan yn eistedd i hyny.” Ar gyfrif y rhagoriaethau olaf a enwyd, cafodd y Cyfarfod Dosbarth, yn gystal ag eglwys Soar, golled fawr ar ei ol.

Daniel Williams.—Etholwyd y brawd anwyl hwn i'r swydd yn 1874. Rhoddodd brofion amlwg i'r frawdoliaeth, ac i bawb a'i hadwaenai, ei fod yn meddu cymwysder arbenig i'r swydd. Yr oedd yn Gristion gloyw a selog, yn cadw dysgyblaeth

MR. DANIEL JONES,
SOAR,

dda ar ei deulu, siriol ei dymer, a gwresog ei deimlad. Byddai yn taflu ei holl bersonoliaeth i'w waith. Meddai wybodaeth helaeth o'r Ysgrythyr, ac o'r athrawiaethau sydd yn ol duwioldeb. Amlygai ofal mawr dros yr achos yn ei holl ranau, a doethineb i lywodraethu. Bu farw Rhag. 13, 1885.

Swyddogion presenol yr eglwys ydynt Evan D. Evans, Thomas M. Jones a Jonathan Davies—tri o gedyrn nerthol yn mhynciau sylfaenol crefydd. Yn absenoldeb gweinidog i gynnal seiat, mae y frawdoliaeth yn cael eu porthi â bwyd cryf ac iachus. Mae yr hynaf o honynt, sef Mr. Evans, yn byw llawer yn nghwmni yr hen Buritaniaid, yn hoffi talu ymweliad mynych â mynydd Sinai. Hona nad oes ffordd i Galfaria ond heibio i Sinai. Mae o ysbryd ceidwadol, felly rhaid i'r pregethwr a phob un arall fod yn bur wyliaidwrus wrth gamu yn mlaen ar ol syniadau newyddion.

Bu yr eglwys hon yn llawer lluosocach nag ydyw yn awr. Ei rhif ar y dechreu oedd 16. Yn y flwyddyn 1879, rhifai 80, ond erbyn hyn nid yw yn rhifo ond 64—tua haner ei nifer yn ei hadeg oreu. Wedi y cyfan y mae gwedd pur ddymunol i'w weled ar yr eglwys.

Yn y flwyddyn 1856, adeiladwyd capel ffram hardd, a thalwyd am dano yn gyflawn gan y gynulleidfa gartrefol, ac yr oeddent yn teimlo yn falch o'u capel. Ond hwyr Sabboth, 12, 1865, er

mawr ofid, gwelwyd y capel ar dân, a llosgodd i'r llawr, ac nis gwyddys yn sicr hyd y dydd heddyw pa fodd y cymerodd dân. Cymerodd y Cyfarfod Dosbarth yr achos i sylw, a phenderfynodd gynorthwyo yr eglwys i ail adeiladu gwell a "mwygoneddus" ty na'r cyntaf, os byddai bosibl; ac er mwyn cario y penderfyniad haelfrydig hwn i weithrediad, cydsyniodd yr hen dad, y Parchedig Mr. Williams, â chais y cyfarfod i fyned trwy y Dosbarth i gasglu i'r perwyl, a gwelodd yr Arglwydd yn dda agor calonau y brodyr a'r chwiorydd o wahanol enwadau trwy y sefydliad i gyfranu yn haelionus, fel y galluogwyd yr eglwys i ail adeiladu capel hardd o briddfeini, yr hwn sydd heddyw yn aros yn ddiddyled, ac yn golofn goffadwriaethol o gydymdeimlad a haelioni y sefydliad yn ngwyneb profedigaeth. Credwyf nad allan o le fyddai rhoddi swm y casgliadau. Diameu y byddant yn cael eu cadw mewn coffadwriaeth ar lyfrau y nef hyd ddydd y farn ddiweddaf. Derbyniwyd oddiwrth eglwysi y sefydliad trwy law Mr. Williams fel y canlyn:

Bethesda	\$ 34 50
Bethel	125 00
Horeb	247 00
Moriah	113 00
Centreville	69 00
Oak Hill	119 00

Bethania	45 00
Salem	34 00
Sardis	130 00
Tabor.....	8 00

	924 50
Yr eglwys gartrefol.....	1631 50

Cyfanswm.....\$2556 00

Yr oedd hyn yn 1865, tua diwedd y rhyfel. Di-
ameu y gallesid codi capel o'r fath yn awr am tua
haner yr arian.

EGLWYS CENTREVILLE.

Dechreuwyd cynnal cyfarfodydd crefyddol yn
Centreville yn y flwyddyn 1838. Corfforwyd yr
eglwys yn 1840, yn cynwys naw o deuluoedd—
pedwar o Ogledd Cymru, a phump o'r Deheudir.
Ar y dechreu, cynelid gwasanaeth crefyddol yn
ahy Edward Thomas. Rhydd y Parch. R. H.
Evans yr hanes dyddorol a ganlyn, yr hyn a gy-
nerodd le pan oedd yr arch mewn ty anedd: "Yr
vyf yn cofio yn y blynyddoedd 1839 a 1840, y
byddai ysgol Sul, cyfeillachau eglwysig a phreg-
ethu mewn lle a alwent yn hen dy Edward Tho-
mas. Yr oedd yn lle oer yn y gauaf, a byddid yn
gosod ar hwn a'r llall i gadw mis, sef gofalu am
wyd i'r pregethwr, a chael tân, a byddai yn dy-

gwydd yn aml ein bod yn dod yn nghyd a dim coed tân wedi cael eu tori, ac ar un Sabboth yn neillduol pan oedd hyn wedi cymeryd lle, a'r bobl bron a rhynu gan anwyd, cymerodd John Wynne, sef mab yr hen ddiakon David Wynne, fwyall, ac aeth ati i dori coed. Awd ato gyda braw i geisio ei rwystro er mwyn pob peth. 'Ar-oswch draw,' meddai John, 'nid ydyw yn fwy pechod i dori coed na rhewi i farwolaeth, a 'does dim ond peth fel hyn all godi cywilydd arnoch.' Mynodd eu tori, ac yr oedd yr holl bentref yn clywed swn *choppio*. Mynodd John dân a chyr-aeddodd ei amcan i effeithio cywilydd a theimlad o euogrwydd, a phawb trwy y pentref yn canmol John; ond gofalwyd am dori digon o goed tân o hyny allan. Yr oedd yr hen wr ei dad yn y benthleth fwyaf yn ceisio dysgyblu John; ond fel y gwnaeth Israel gynt waredu Jonathan o law ei dad Saul, felly y gwnaeth y bobl waredu John o law ei dad."

Yn y flwyddyn 1841, codwyd capel o goed wedi eu naddu (*herwed logs*), 24 wrth 24 tr. o faint-oli. Yn y flwyddyn 1854, codwyd yr adeilad presenol, ty ffram, 35 wrth 40 tr. Pan gy-chwynwyd yr achos, nid oedd ond un diacon, sef Mr. David Wynne, o Sir Ddinbych, a Mr. Richard Davis yn ei gynorthwyo. Yn y flwyddyn 1840, daeth amryw o deuluoedd o'r Hen Wlad i'r

ardal, ac yn eu plith James Price, yr hwn oedd swyddog rheolaidd yn Nghymru. Yn fuan ar ol hyn, daeth Evan Jones a'i deulu o Ogledd Cymru, yn nghyd ag eraill o'r Deheudir, Yr oedd Mr. Jones yn swyddog yn yr Hen Wlad. Yn fuan ar ol hyn, dewiswyd E. S. Jones, sef y Parch. E. S. Jones, yn flaenor. Tua'r un adeg daeth Thomas Thomas i'r ardal, yr hwn oedd swyddog yn Pen-uwch, Sir Aberteifi. Ar ei ol ef daeth Thos. Alban, yr hwn oedd swyddog yn Moriah, yn aelod o'r eglwys, a bu yn gweinyddu yn ei swydd hyd ddydd ei farwolaeth. Yn fuan ar ol hyn, dewisodd yr eglwys Thomas Evans i'r swydd; ar ei ol ef, Daniel T. Morgans, yr hwn sydd yn swyddog yn yr eglwys yn awr; ac ar ei ol ef Abel Wynne. Yn mhen rhai blynnyddau, daeth Mr. John Jenkins o Bethesda, i'r ardal, yr hwn oedd swyddog yn flaenorol, a dewiswyd ef gan yr eglwys i weinyddu yr un swydd yn Centreville. Mewn rhai blynnyddau wedi hyn, dewiswyd yn ddiagoniaid James Lloyd, Daniel Richards a David D. Morgans, ar yr un adeg; ac yn ddiweddaf oll dewiswyd David Richards. Diaconiaid yr eglwys yn awr ydynt Daniel T. Morgan, David D. Morgans a David Richards.

Carwn pe gallaswn roddi dyddiad y dewiswyd y brodyr uchod i'w swydd, a pha bryd y buont feirw, ond nid oes cofnodion o hyny wedi ei

wneyd, mae yn debyg. Ni oddef ein gofod i ni roddi darluniad llawn o'r holl swyddogion fu yn gweinyddu yn Centreville. Hyderwn y boddllona y darllenydd ar roddi ychydig hanes y rhai mwyaf hynod, yn enwedig Mr. David Wynne. Nid ydym yn bersonol yn cofio dim am dano, ond clywais fy rhieni yn son llawer am dano.

Ysgrifena Mr. Hughes am dano: "Yr oedd yn oleu yn yr athrawiaeth, yn amlwg mewn profiad, yn sanctaidd yn ei ymarweddiad, ac yn wir foneddwr."

Mr. Morgans, Moriah, a ddywed: "Edrychai pawb arno fel gwr Duw. Ni ddywedai rhyw lawer un amser, ond yr oedd yr oll a ddywedai yn llawn synwyr."

Fel hyn yr ysgrifena y Parch. R. H. Evans am dano: "Yr oedd David Wynne yn ddiakon yn eglwys Centreville pan oeddwn yn llanc bychan, ac wedi myned yn mlaen mewn dyddiau. Yr oedd yn ddyn lled dal, teneu, gyda chnwd go fawr o wallt ar ei ben, a hwnw yn britho. Yr oedd yn hyddysg iawn yn athrawiaethau yr efengyl, ac yn dipyn o fardd. Byddai golwg ddifrifol arno yn y seiat, ac o gwmpas y capel, ac yn ei ymddangosiad yn cario tipyn o awdurdod, ac anaml iawn y clywid ef yn chwerthin; a phan fyddai rhywbeth anarferol o ddigrif yn cymeryd lle, byddem oll yn edrych ar Mr. Wynne, ac os gwelid ef yn gwenu,

elai pawb i chwerthin. Ond pan fyddai rhywbeth ysmala yn cael ei ddweyd heb fod mewn chwaeth dda, byddai yr olwg anghymeradwyol ar ei wyn-eb yn sobri pawb. Er fod llawer o hogiau drygionus, ni welais neb yn beiddio ei gyffroi (*provoke*). Byddai bob amser yn siaraŷ yn foneddigaidd gyda phlant a phawb, a rhyw fodd yr oedd arnom ei ofn. Ni fu neb erioed yn fwy selog dros Fethodistiaeth a'r Cyffes Ffydd, a phob peth perthynol i'r Cyfundeb. Barnem ei fod yn eithafol, ac efallai nad oedd yn hollol rydd oddiwrth ragfarn tuag at enwad arall. Yr oedd wedi adeiladu ei dy wrth odreu mynydd Sinai, ac yr oedd ganddo bob amser fwy o ddeddf nag o efengyl. Yr oedd yn fanwl a phenderfynol gyda y pwnc o weinyddu dysgyblaeth; a gwaith y blaenoriaid eraill, ar adegau, oedd cadw yr hen frawd rhag taro yn rhy drwm. Bernid gan rai ei fod dipyn yn eithafol ar y pen hwn; ond y mae diofalwch a goddefgarwch gormodol yn ein dyddiau ni yn gwneyd llawer mwy o ddrwg i'r achos crefyddol. Ychydig o geryddu, er fod llawer o bechu, a geir yn y dyddiau hyn, oddieithr mewn achosion o ymrafaelion rhwng brodyr, ac yn yr achosion hyn, bydd boddhau teimladau dynol yn aml yn fwy mewn golwg na gogoniant Duw. Byddai Mr. Wynne yn dueddol o fod yn eithafol dros ddyn, neu yn eithafol yn ei erbyn, yn ol y

syniad fyddai ganddo am dano. Ryw dro, teimlai dau frawd yn yr eglwys nad oeddent yn cael digon o sylw ganddo, am nad oedd yn galw arnynt i ddechreu neu i ddiweddu mewn cyfarfodydd gweddi, a gwnaethant godi gwrthwynebiad yn ei erbyn yn yr eglwys, ac aeth y mater i'r Cyfarfod Dosbarth, ac anfonwyd y Parch. Robert Williams ac un arall yn awdurdod y cyfarfod i benderfynu yr achos, a daethant i'r penderfyniad nad oedd un o'r ddau wnaeth yr achwyniad i gael eu galw i weddio yn yr eglwys am flwyddyn, a chariwyd allan y penderfyniad i'r llythyren. Yr oedd y cerýdd yn un o'r rhai rhyfeddaf y clywyd son am dano erioed; ond ymddengys fod Mr. Wynne yn sefyll mor uchel yn syniad y dynion blaenaf, fel nad oedd o un dyben i neb godi yn ei erbyn, a rhaid cydnabod er pobpeth fod David Wynne yn dwyn mawr sel dros achos crefydd, ac y mae genym barch i'w goffadwriaeth."

Thomas Alban.—Bu Mr. Alban yn swyddog yn Moriah cyn dyfod i Centreville, a bu am flynyddoedd meithion yn swyddog yn Centreville. Fel hyn yr ysgrifena y Parch. Robert Williams am dano: "Fel diacon, bu yn yr eglwys yn ffyddlon a chynorthwyol i'r achos hyd eithaf ei allu—gochelgar rhag dolurio teimladau praid gweinïaid yr Arglwydd Iesu, pwyllog a chyfiawn yn ngweinyddiad dysgyblaeth, ac yn foneddigaid

MR. A MRS. THOMAS ALBAN,
Hen sefydlwyr yn Centreville, Ohio.

pan y croesid ei farn mewn ponderfyniadau eglwysig. Fel aelod y cwrdd dosbarth, yr ydoedd yn un o brif ddynion y cyfarfod, yn bleidiwr gwresog i ddwyn yr achos yn mlaen yn ol egyddorion a rheolau y Trefnyddion Calfinaidd." Yr oedd yn haelionus a lletygar. Bu pregethwyr yn aros llawer yn ei dy wrth fyned a dychwelyd o'u cyhoeddiad. Yr oedd yn frenin yn ei deulu, ac yn cario gryn awdurdod yn yr eglwys. Bu farw Mai 20, 1864.

John Jenkins.—Yr oedd y gwr hwn yn feddianol ar wybodaeth ysgrythyrol eang a dwfn, ac yn esboniwr rhagorol, yn gymaint felly fel yr ydoedd wedi cael y teitl anrhydeddus o D. D. gan ei gydnabod yn y sefydliad lle yr oedd yn byw. Pan yn dadleu ar unrhyw bwnc llefarai lawer ar ddamegion. Bu yn llafurus a defnyddiol yn yr ysgol Sabbothol a'r eglwys. Yr oedd yn benderfynol hyd at fod yn ystyfnig.

James Lloyd oedd frawd ffyddlon a haelfrydig.

Daniel Richards oedd wr llawn bywyd a gweithgarwch, yn siaradwr llithrig, boneddigaidd ei ymddangosiad, ac o rodiad gweddus.

Mae yr eglwys yn Centreville wedi bod yn fwy ffodus o'r dechreu na llawer o eglwysi y sefydliad, gan fod un neu ychwaneg o weinidogion yn aelodau o honi yn mhob cyfnod o'i hanes. Yma y dechreuodd Richard Davis bregethu, ac y bu Da-

vid Rosser yn llafurio am flynyddau. Yma y dechreuodd y Parch. E. S. Jones ar ei weinidogaeth, ac y bu yn llafurio am yn agos i haner canrif, sef hyd y dydd heddyw. Treuliodd B. F. Thomas hefyd ei oes bregethwrol yn yr eglwys hon; ac y mae y brawd J. M. Jones yn aelod o honi er ys blynyddau yn awr. Yn fynych gwelid dau neu dri o weinidogion yn bresenol yn y seiat. Mae yr eglwys yn dal ei thir yn bur dda er ys pymtheg mlynedd. Naw o deuluoedd oeddynt yn 1838. Rhifent 98 o aelodau yn 1879, ac yn 1894 rhifent 86; ac y mae eu cyfraniadau at y weinidogaeth yn fwy yn awr, yn ol cyfartaledd yr aelodau, nag yn 1878. Mae hyn yn argoel da, ag ystyried caledi yr amseroedd. Ceir canu da yn yr addoliad, ac ysgol Sabbothol fywiog. Yr hyn sydd yn anffafriol gyda golwg ar ei rhagolygon ydyw, fod llawer o'r ieuenctyd yn esgeuluso dysgu yr iaith Gymraeg. Mae yn y dref Gymdeithas Ymdrechol Undebol.

Wedi ysgrifenu yr uchod, derbyniais y llythyr canlynol oddiwrth y Parch. Evan S. Jones, Centreville:

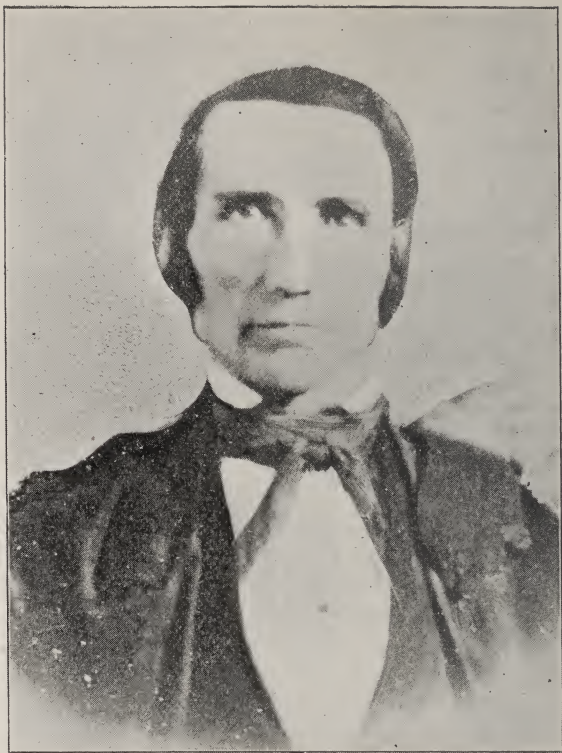
“Yn ol fy addewid, yr wyf yn anfon gair am yr hen wr Mr. Wynne, a defnyddiaf am dano yr un ymadrodd a arferai efe am yr hen wr Jacob, ‘A Jacob oedd wr disyml, neu unplyg; felly (ebai yn-tau), y dylem ninau fod, ac un felly yw pob gwir

Gristion; nid fel y pysgodyn hwnw, y crocodile, yn llawn o blygiau. Un anferth oedd hwnw, ond mwy anferth yw y dyn sydd yn debyg iddo.' Gwr unplyg oedd Mr. D. Wynne, nid hawdd ei droi o'i amcan. Dywedai ei gydswyddog Evan Jones am Wynne, 'Os bydd ef wedi sefydlu ei feddwl ar beth, cyn y gellwch ei newid, rhaid i chwi ei yru yn ol yn wysg ei gefn, onide chwi fethwch.' Dyn Duw oedd yr hen frawd Dafydd Wynne, a delw Crist yn amlwg arno. Ni ewyllysiai fod yn siaradwr mawr, ond bob amser yr oedd ei ymadrodd a'i ymarweddiad yn cydgordio. Ffieiddiai bob llygredigaeth, a daliai ei arf yn ei erbyn. Cofiwyf am dano un boreu Sabboth pan y daeth at y lle yr oeddem yn addoli, gwelai ryw rai yn myned yn gyflym tua'r creek, a dau o'r cyfryw yn rhedeg ar eu hynt. 'Beth sydd i lawr tua'r creek?' meddai. A meddai rhyw frawd wrtho, 'Bedyddio sydd gan y Bedyddwyr.' 'Oh,' meddai yntau, 'pwy yw y ddau acw sydd yn rhedeg ar golli eu gwynt?' 'John Price ac Eben y crydd,' oedd yr ateb. 'Oh,' meddai yntau, gan daro ei ffon ar y ddaear, 'dysgwylid pethau gwell oddiwrth y ddau, gan eu bod o'r un eglwys fechan.' Dydd Mercher ar ol hyn, yr oedd cwrdd eglwys i'w gynnal, ac efe, yn ol ei swydd a'i gymwysder, oedd yn anog ac yn cymell i ymddyddan, a gofynai a oedd dim ar feddwl neb i'w fynegu?

ond pawb yn fud. Gan hyny dywedai, 'Eben y crydd, a oes dim a garai chwi ei ddweyd?' 'Nac oes, Mr. Wynne.' 'Dywedwch air beth a gawsoch chwi a John Price i waered tua'r pyllau dw'r?' Ac ar hyn dyma Eben yn dechreu pesychu; yr oedd pesychu yn dueddol i Eben, ond pan y gofynid rhywbeth iddo nad oedd efe am ei glywed, yr oedd yn pesychu ddeng waith mwy nag yr arferai; felly erbyn hyn yr oedd efe yn pesychu. 'Ha!' meddai yr hen swyddog, 'beth oedd y rhedeg cyflym oedd arnoch chwi a John Price?—rhedeg fel dau filgi. A oedd carchar dwfr arnoch chwi?' Ond pesychu oedd Eben fel nad oedd yn clywed ond ychydig a ddywedai yr hen swyddog; ond bu yr oedfa hono ar feddwl Eben yn hir, a dywedai, 'fod yr hen dad yn curo yn bur galed.' Nid oedd John Price yn yr oedfa hon, a gofynai un o'r brodyr iddo, y Sabboth canlynol, 'Pa le y buost ti ddiwrnod y seiat?' Atebai John 'Yr wyf yn meddwl y dylaswn fod yno, ond ar fy ngair, yr oedd arnaf ormod ofn yr hen ddyn Wynne, o herwydd ei fod mor *strict*.' Siaradai Mr. Wynne yn rymus ac yn effeithiol.

Eto, yn mhellach, gair byr am ei gyd-swyddog, Mr. Evan Jones (teiliwr).

Gwr dirodres iawn oedd yntau, ac yn llawn o'r hyn a alwn ni yn *wit*; ni welais nemawr yn fwy felly. Cofwyf am dano lawer pryd yn y society,

MR. THOMAS EVANS,
CENTREVILLE.

pan y byddai y gymdeithas fechan wedi myned i agwedd farwaidd; deuai yntau â gair mor ddifyr fel y bywiocâi pawb. Un waith yn yr ysgol Sul, 'Hwn a hwn i ddiweddu yr ysgol,' meddai yr ar-olygwr; codai hwnw a rhoddai hymn allan i'w chanu, yr hon ydoedd:

'Galaru'r wyf mewn dyffryn du,
Wrth deithio i dy fy nhad,' &c.

Ar hyn codai arweinydd y gân, sef Edward Thomas, a gofynai iddo roddi hymn arall allan. Yn y fan cododd yr hen swyddog Evan Jones, a gwen ar ei wyneb, 'Beth sydd genych chwi, Edward Thomas, yn erbyn yr hen hymn?' 'Oh,' meddai Edward Thomas, 'y mae corff y Methodistiaid wedi ei gwrthod.' 'Wel, *dear me*,' meddai yr hen wr tâl, Evan Jones, 'ni chlywais erioed am un corff yn ei gwrthod ond corff Edward Thomas.' A chanwyd yr hymn gyda blas."

Thomas Evans.—Yr oedd y gwr parchus hwn yn enedigol o Sir Aberteifi. Daeth i'r wlad hon yn 1834. Mewn rhai blynyddoedd ar ol ei ddyfodiad sefydlodd yn Centreville, Ohio, a bu yn swyddog yn yr eglwys yno am yn agos i 30 mlynedd. Yr oedd llawer o hynodion yn perthyn i Mr. Evans, fel dyn ac fel Cristion. Darlunia yr Anrh. T. Ll. Hughes ef fel a ganlyn: "Person prydferth a thywysogaidd, wedi ei goethi yn dda, a chanddo gymaint o synwyr cyffredin ag a fuasai

yn gwneyd y tro i dri neu bedwar o ddynion cyffredin." Mae dynion felly yn werthfawr, ond prin. Mae darluniad a rydd y Parch. R. H. Evans o hono yn bur debyg: "Yr oedd Mr. Evans yn gynllun (*model*) o ddyn. Yr oedd o ran ei gorff yn lled dal, teneu, ac o bryd goleu; o ymddygiad boneddigaidd, a hynod o siriol a charedig. Yr oedd ynddo y cymwysderau i wneyd blaenor; yn ddyn craff, pwyllog, dysgedig, hunan-feddianol, cywir ei amcan, ac yn llawn o synwyr cyffredin. Bum yn yr un eglwys ag ef yn hir, yn byw yn ei ymyl am yn agos i dair blynedd, ac yn aros dros y nos yn ei dy lawer gwaith, a theimlo yn hollol gartrefol. Nid oedd neb y caem fwy o adeiladaeth a boddineb yn ei gyfeillach. Nid oedd dyn yn y wlad yn fwy o gytail i bregethwyr, ac yn fwy dros iddynt gael chwareu teg. Yr oedd yn un o'r rhai goreu yn y seiat, ac yn wrandawr heb ei ail, a theimlwn fod y lle yn wag pan na byddai Thos. Evans yn y capel. Yr oedd yn sefyll yn uchel fel dyn, fel Cristion, fel blaenor, ac fel masnachwr. Yr oedd yn sefyll yn y naill gymeriad heb iselu ei hun mewn cymeriad arall, ond yn gyson ag ef ei hun yn mhob peth. Yr oedd yn llawn mor grefyddol yn y teulu ag ydoedd yn y capel. Byddai ganddo addoliad teuluaid ddwywaith yn y dydd, a byddai ar adegau yn cloi ei store ar amser addoliad boreuol, er mwyn cael llonydd i add-

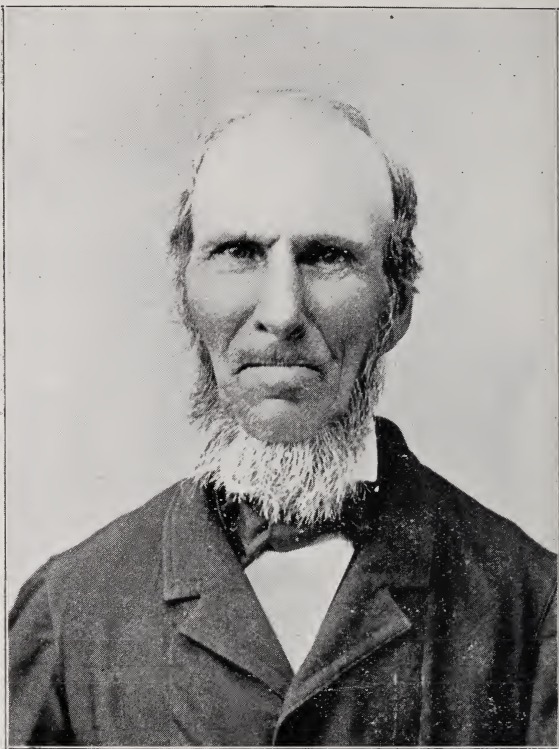
oli; ac ni byddai yn colli ei gwsmeriaid trwy hyny. Ni byddai yn gwerthu mor rhad a rhai, ond nid oedd neb yn ameu ei onestrwydd; a gellid anfon plentyn ato i brynu, a chymeryd ei air am bob peth. Yr oedd bob amser yn llawen, ac yn hoff o *joke* ddiniwed. Cafodd eglwys Centreville a Dosbarth Gallia a Jackson golled wirioneddol pan bu Mr. Evans farw." Bu yn ysgrifenydd y Cyfarfod Dosbarth am ddeng mlynedd. Fel masnachwr, yr oedd yn llwyddianus, a gadawodd lawer o feddianau i'w deulu ar ei ol. Rhoddodd addysg dda i'w blant; graddiodd un o'i feibion, sef John H., yn Yale College; ar ol gorphen ei addysg aeth allan yn gadben yn y fyddin. Wedi dychwelyd o'r rhyfel etholwyd ef am bump neu chwech tymor yn olynol yn County Auditor. Ar ol hyny etholwyd ef i Senedd y Dalaeth. Gadawodd Mr. Thomas Evans yn ei ewyllys \$100.00 i ail-drefnu addoldy y lle, a \$500.00 at y Gymdeithas Feiblaidd. Daeth i'r byd, gwnaeth lawer o ddaioni ynddo, a gadawodd ef wedi gwneuthur diwrnod anrhydeddus o waith. Heddwch i'w lwch.

EGLWYS BETHEL.

Cychwynwyd ysgol Sabbothol yn ardal Bethel yn 1839, dan arolygiaeth John Herbert. Rhif yr ysgol oedd 45. Buwyd yn cadw yr ysgol ar gylch,

o dy i dy, am oddeutu dwy flynedd a haner, ac yn yr amser hyny yr oedd pregethu ar gylch yr un modd, a'r teulu lle byddai y bregeth oedd yn talu am dani. Haner dolar oedd y swm gofynol. Corfforwyd eglwys yn Bethel yn 1841. Rees Edwards, yr hwn oedd ddiakon yn Llangeitho, D. C., gymeradwywyd i fod yn flaenor. Clywsom yr hen bobl yn dweyd ei fod yn ddyn a swyddog rhagorol. Yr haf dylynol dewiswyd Evan Davies yn flaenor. Yn Mehefin, 1845, bu Rees Edwards farw, a dewiswyd Evan Griffiths i'r swydd. Rhif yr eglwys pan y'i corfforwyd oedd 16, sef y personau canlynol: Rees Edwards, Letitia Edwards, Evan Davies, Ann Davies, John Herbert; Mary Evans, Martha Evans, Elizabeth Griffiths, Sarah Thomas, Isaac Jones, Elizabeth Jones, Ann Griffiths, Evan Edwards, Margaret Edwards, Henry Howells a Frances Howells. Yr oedd yn Bethel ar y cyntaf, fel yn bresenol, amryw o wrandawyr heb fod yn aelodau, yn ddynion cyfrifol.

Swyddogion yr eglwys o'r dechreu, heblaw y rhai a enwyd uchod, oeddynt: Evan Jones, Langors, Isaac Jones, John H. Jones, John N. Jones, Edward Edwards, Richard Evans, Evan N. Jones, Daniel Davies, ac Edward J. Jones. Y tri olaf ydynt y swyddogion presenol. Carem roddi darluniad o'r holl ddiagoniaid fu yn gwasanaethu yr eglwys o'r dechreu, ond methasom gael neb i

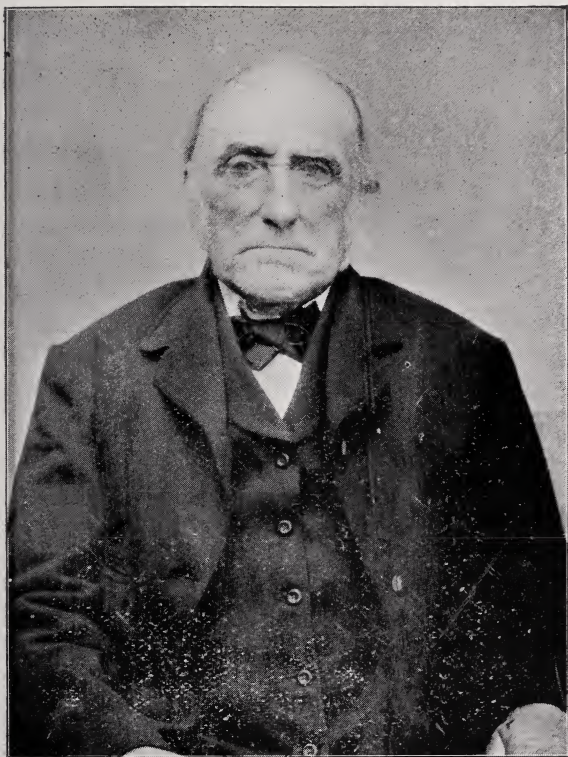
MR. ISAAC JONES,
BETHEL.

wneyd hyny, ac nid ydwyf yn ddigon cydnabyddus a'u hanes i wneyd hyny fy hun.

Y rhai fu yn gwasanaethu yn y swydd hwyaf, ac wedi gadael mwyaf o'u delw ar yr eglwys oeddent Isaac T. Jones a John H. Jones. Dewiswyd y blaenaf yn flaenor yn Pittsburg tua y flwyddyn 1842; daeth i'r sefydliad hwn yn mhen ychydig o flwyddau, a dewiswyd ef yn swyddog yn Bethel, "heb neb yn tynu'n groes," ond ef ei hun. Yr oedd Mr. Jones yn gymeriad dipyn yn hynod. Yr oedd yn ddyn penderfynol, unplyg, cywir, dirodres a difrifol. Yr oedd wedi ei greu i lywodraethu. Medrai gadw llywodraeth ar ei deulu yn hollol ddidrafferth. Yr oedd ar ei blant ei ofn pan yn haner cant oed. Ni fyddai byth yn cosbi na dwrdio llawer. Byddai ei edrychiad yn ddigon i sicrhau ufudd-dod ac i greu ofn. Bei'r rhieni yn fynych, yn enwedig y tad, am beidio cadw llywodraeth ar ei blant, ond efallai fod y cyfryw rieni yn ymdrechu ddeg mwy i gadw llywodraeth ar y teulu nac eraill sydd yn gallu gwneyd. Mae y gallu i lywodraethu gwraig a phlant yn dalent naturiol arbenig. Yr hwn na fedd y dalent hon, caiff ei feio trwy ei oes am beidio gwneyd yr hyn na allo wneyd. Bum yn ceisio dyfalu lawer gwaith oeth oedd elfenau y gallu hwn feddai Mr. Jones i lywodraethu ei deulu a'r eglwys. Canfyddem dair elfen arbenig yn ei gymeriad oedd yn cyfrif am ei

awdurdod a'i ddylanwad, sef penderfynolrwydd, unplygrwydd a chydwybodolrwydd. Mae dylanwad gorchfygol gan ewyllys gref. Unplygrwydd yn deffro edmygedd, a chydwybodolrwydd yn creu arswyd ar weithredwyr anwiredd. Dywed Dr. Joseph Cooke fod gwynebpryd dyn cydwybodol yn gwisgo math o urddas ag sydd yn deffro parch ac yn cynyrchu ofn ar ddynion. Er cydnabod yr elfenau uchod, eto yr oedd ynddo rywbeth arall na fedrwn ei esbonio. Erioed ni welsom flaenor-iaid yn cario cymaint o awdurdod ar eglwys a'r brodyr Isaac T. Jones a John H. Jones. Anaml y beiddiai neb byth ddweyd gair yn eu herbyn. Bu farw yn hen a chyflawn o ddyddiau, Mehefin 17, 1894.

John H. Jones.—Yr oedd y brawd hwn yn meddu i raddau ar yr un elfenau ag Isaac T. Jones, eto yn dra gwahanol. Rhagorai mewn treiddgarwch meddwl ac eangder gwybodaeth. Byddai yn feirniad craffus, yn fwy tueddol i feirniadu na chymeryd y blaen ei hun mewn siarad. Meddai ar farn dda, yn ddarllenwr craffus, ac o chwaeth lenyddol. Pe cawsai addysg uchelradd yn ieuanc, ac iddo ddylyn gogwydd ei feddwl gwnai lenor ac iethegwr (*philologist*) rhagorol. Yr oedd ef a Mr. Isaac T. Jones o duedd ceidwadol, yn haelionus eu cyfraniadau, ac yn hynod lwyddianus i gael pobl eraill i gyfranu. Fel prawf a ffrwyth

MR. JOHN H. JONES,
BETHEL.

eu hesiampl a'u talent fel casglyddion, mae eglwys Bethel heddyw ar y blaen i holl eglwysi y sefydliad yn eu cyfraniadau at y weinidogaeth, ag ystyried eu gallu. Yr oedd Mr. Jones yn frenin, proffwyd ac offeiriad yn eu deulu, a magodd feibion ag y gallasai unrhyw dad fod yn falch o honynt. Mae tri o honynt yn flaenoriaid yn bresenol yn eglwysi y sefydliad. Yr oedd ei dad yn flaenor o'i flaen, ac etholwyd John H. Jones yn 1857; bu yn gwasanaethu hyd ei angau, yr hyn a gymerodd le yn 1892.

John N. Jones.—Etholwyd y brawd hwn yn swyddog yn Bethel, a gwasanaethodd yn ei swydd yn gymeradwy hyd ei farwolaeth. Ni fedrwn roddi darluniad o hono.

Edward Edwards a ddewiswyd mewn cyfnod diweddarach. Yr oedd mewn gwth o oedran pan aeth i'r swydd. Ni feddai alluoedd dysglaer fel rhai, ond bu yn ffyddlon i wneyd ei oreu, ac fe'i perchid gan y frawdoliaeth.

Richard Evans.—Bu y brawd hwn yn gwasanaethu yn y swydd o ddiakon am tua deg mlynedd. Yr oedd yn weithiwr difeß, yn athraw bywiog a llafurus iawn yn yr ysgol Sul. “Pa beth bynag ymaflai ei law ynddo i'w wneuthur, gwnai a'i holl egni.” Yr oedd yn hynod o haelionus, y mwyaf felly, efallai, yn yr holl sefydliad, yn ol ei allu.

Mae yr eglwys yn bresenol mewn gweddlewyrch-

us, er ei bod wedi lleihau yn fawr mewn rhif o'r hyn a fu. Rhif yr eglwys yn y cychwyn oedd 16. Yn 1864, 90; yn 1873, 151; yn bresenol, 53. Ei chyfraniadau at y weinidogaeth yn 1864, \$210; yn 1868, \$255; yn bresenol \$263.50. Y cyfraniadau at y weinidogaeth yn fwy yn ol rhif nac yn y cyfnod goreu yn ei hanes. Mae yr ysgol Sabbothol yn fywiog a gweithgar, ac y mae ganddynt "Gymdeithas Ymdrechol y Bobl Ieuanc" flodeuog.

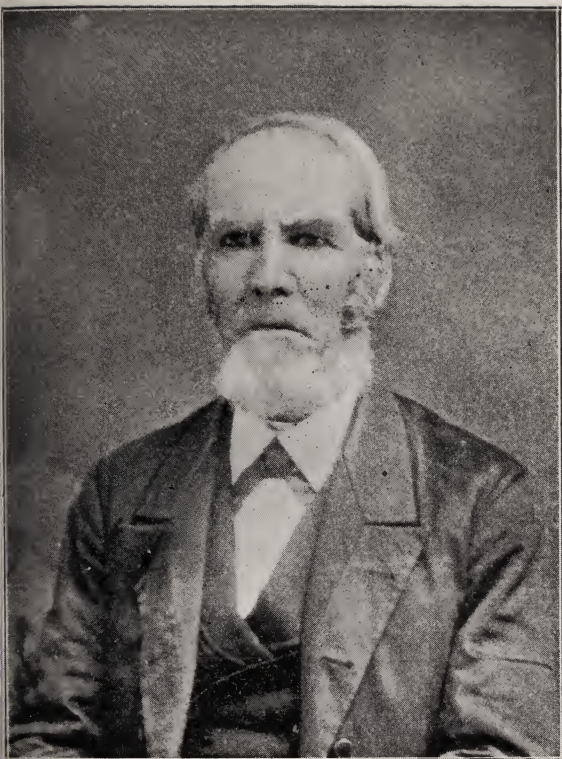
EGLWYS SARDIS.

Mawrth 22, 1842, cychwynwyd ysgol Sabbothol yn nhy Mr. William Griffiths, ychydig dros haner milltir o'r lle y saif capel Sardis yn awr. Mae merch Mr. Griffiths, yr hon oedd yn faban y pryd hwnw, yn fyw ac yn aelod o eglwys Sardis yn awr. Buwyd yn cynal ysgol Sul hefyd yn nhy John Owens. Yr haf dylynol adeiladwyd ty *log* bychan i gadw ysgol Sabbothol ynddo. Ar y 4ydd o Ionawr, 1843, cynaliwyd cyfarfod dau fisol yr ysgolion Sabbothol yn Sardis am y tro cyntaf. Fel hyn y rhoddai y brawd D. G. Williams hanes y cyfarfod: "Cwrdd athrawon am wyth yn y boreu. (A hynny yn Ionawr, cofier.) Am ddeg, dechreuwyd trwy adrodd y chweched benod o lyfr Ezra, canu mawl a gweddio. Holwyd yr ysgol allan o'r Athrawydd, chweched benod, gan

y Parch. R. Williams, gyda golwg ar agoriad y ty—bwthyn bychan tua 16x16 tr.—a phregethodd Mr. Richard Davies, Centreville, oddiar Matthew 16: 26. Hon oedd y bregeth gyntaf yn Sardis. Rhif yr ysgol y pryd hyny oedd: Arolygwr, 1, ys-grifenydd, 1, athrawon, 4, ysgolorion, 25. O'r pryd hwnw allan, cynaliwyd cwrdd gweddi ar y Sabboth. Deuai blaenoriaid Moriah a Centreville atynt yn awr ac eilwaith i gynal seiat, sef Edward Morris, Alban Alban, T. F. Evans, a David Wynne; dynion o dalent arbenig.

Yn mis Mehefin, 1843, sefydlwyd eglwys yn Sardis; y personau fuont yn ei chorffori oeddynt y Parch. R. Williams, Moriah, a Mri. David Wynne, Centreville, a William Evans, Moriah. Nifer y cyflawn aelodau oedd 13. Enwau y penau teulu-oedd oedd, George D. Williams, a'i feibion, David, William, George a Benjamin; William Griffith, John R. Evans, Evan D. Jones, a Thomas Jones, ("Yr Ynys"). Yn lled fuan adeiladwyd capel mwy ei faint na'r cyntaf, ac yn mhen rhai blynyddau wedi hyny, adeiladwyd ty trawstiau naddedig (*hewed logs*), yr hwn a ystyrid yn dy hardd ar yr adeg hyny. Yn 1868, adeiladwyd y capel presenol, sef capel ffram hardd, 30x36 tr. Y swyddogion cyntaf oeddent William Griffiths, cefnder y Parch. R. Williams a David G. Williams. Rhoddwyd yr enw Sardis gan Mr. David Wynne, yn herwydd

mai ychydig enwau oedd yno. Yn mhen blwyddyn rhifent 17. Tua'r flwyddyn 1847, daeth amryw o deuluoedd o Gymru a lleoedd eraill, ac a fwriasant eu coelbren yn eu plith. Tua'r adeg yma, dygwyddodd peth pur gyffrous: Un boreu Sabboth, pan oedd y Parch. J. W. Evans yn pregethu, daeth rhyw ddau ddyhiryn haner meddw i mewn, *colliers* o alwedigaeth, ac a eisteddasant yn ymyl y drws, a chan fod y Gymraeg yn disgyn yn bur hynod ar eu clustiau, maent yn fuan yn dangos cryn aflonyddwch; yn dechreu dynwared y pregethwr, rhyw haner neidio a gwaeddi, Amen. Cafwyd ganddynt lonyddu ychydig nes gorphen yr oedfa. Ar ddiwedd yr oedfa, bu agos i un o honynt frathu Mr. J. R. Evans â chylllell, am orchymyn iddo ymadael. Gwnaeth y gwrol George D. Williams eu ceryddu yn llym. Ymadawsant gyda gwen wawdus, a phan tua haner can llath o ddrws y capel, cymerodd un o honynt afael yn y rhychddryll oedd ganddo wedi ei guddio yn ymyl yr ystabl, a gollyngodd ergyd tua drws y capel, y bwled yn chwibanu heibio i ben un o'r gwragedd. Dranoeth aeth yr hen wr Williams a John R. Evans i sicrhau *warrant* i'w dwyn gerbron y llys gwladol, ond llwyddasant i ddianc fel na welwyd byth o honynt mwy. Tua'r flwyddyn 1848, dewiswyd yn ddiakon Mr. David D. Lewis, hen frawd cywir ei egwyddorion, uniawn ei rod-

MR. JOHN R. EVANS,

SARDIS.

(Tad y Parchn. R. H. Evans a W. R. Evans).

iad, hyddysg yn yr Ysgrythyr Lan, a chryf yn yr athrawiaethau. Bu yn gwasanaethu yn llafurus yn ei swydd hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le yn 1856. Yn y flwyddyn 1855, dechreuodd y Parch. R. H. Evans bregethu. Yr oedd yn ddyn ieuanc yr adeg hono, yn llawn yni a than crefyddol. Bu, meddai D. G. Williams, yn llawer o gynorthwy i'r eglwys hyd ei ymadawiad i Columbus, O., yn 1860. Yma, yn Sardis, y cyfranogodd o Swper yr Arglwydd gyntaf; yr offrymodd y weddi gyntaf yn gyhoeddus, y traddododd y bregeth gyntaf. Ar gyfrif hyn, yn nghyd a'r profiadau crefyddol dedwydd a fwynhaodd yn y cyfnod hwn o'i fywyd, mae y ddaear lle y safai yr hen dy *logs* yn llanerch gysegredig yn ei galon hyd heddyw. Medi 19, 1859, gwnaed Thomas A. Alban yn flaenor yn Sardis. Bu yn gwasanaethu yn y swydd hyd ei symudiad i Venedocia, Van Wert Co., tua'r flwyddyn 1866. Yr oedd y brawd hwn yn ddyn ieuanc y pryd hwn, yn llawn yni ac ysbryd gweithio. Yr oedd yn hynod o hael yn ei gyfraniadau at bob achos da; yn llafurus iawn am wybodaeth, yn siaradwr cryf, o duedd feddyliol ymchwilgar, o chwaeth athronol, ac yn hynod hoff o ymgodymu â phynciau dyrys. Cofus genym ar un adeg fod Butler's Analogy yn aflonyddu ei fenydd; ar ol hyny, "The Testimony of the Rocks," Hugh Miller; brydiau eraill ymboenai i geisio

dadrys a gwyntyllu rhyw erthyglau tywyll ac anhawdd eu deall a ymddangosai yn y Traethodydd, &c. Yr oedd yn athraw rhagorol yn yr ysgol Sabbothol, ac yn boblogaidd yn mhlith yr ieuentyd. Yn y flwyddyn 1863 etholwyd yn ddiagon John P. Jones. Yr oedd hwn yn gymeriad gwreiddiol a hynod. Arafwch a phwyll a'i nodwedddai yn yr hyn oll a wnai. Erioed ni welais ddyn yn bwyta ac yfed mor araf. Ond er ei fod yn araf yn ei holl symudiadau, yr oedd yn ddiwyd. Nid oedd byth yn gwylltio a brysio fel pe am fyned trwy y byd yn fuan. Cymerai amser i fyw, a chafodd mewn canlyniad fwynhau iechyd da a hir ddyddiau—"Pa beth bynag a hao dyn, hyny hefyd a fed efe." Yr oedd yn efrydydd dior-phwys o'r Ysgrythyr. Yr oedd ei gof mor dda fel y gallasai ddweyd bron yn ddiffael, pa le bynag yr oedd unrhyw adnod yn y Beibl pan y gofynid iddo. Yr oedd wedi darllen yr un Beibl trwy ei oes, a chofio lleoldeb yr adnod ar y tudalen. Ni welsom ei gyffelyb erioed yn hyn. Yr oedd wedi ymgynabyddu rhyw gymaint ar yr iaith Roeg, ac felly yn aml y treuliai oriau o'r nosweithiau hirion yn y gauaf, gyda'i Greek Lexicon yn ceisio olrhain yr Ysgrythyr yn yr iaith wreiddiol. Byddai hefyd yn gyson a dyfal yn darllen yr esboniad mawr oedd ganddo—nid ydys yn cofio ei enw yn awr. Yr oedd yn anhawdd mewn canlyniad taro

ar adnod na byddai yn cofio esboniad arni. Rhestrid ef yn y dosbarth blaenaf yn y sefydliad fel ysgolor Beiblaidd. Byddai yn mwngial canu yn wastad gyda'r gynulleidfa, ond heb yr un don yn y byd. Ni fyddai yn aflonyddu neb er hyny, gan na fyddai i'w glywed ond pan y byddai y canwyr yn cael eu gwynt. Yr oedd yn dduwiolfrydig ei ysbryd, diargyhoedd a diniwed ei gymeriad.

Griffith Parry.—Yn y flwyddyn 1866, dewiswyd Parry yn flaenor. Dyn cymwys i'r swydd a gair da iddo gan bawb a chan y gwirionedd ei hun. Nid oedd ynddo arbenigion (*peculiarities*) neillduol. Yr oedd yn ddoniol a gafaelgar iawn ar weddi; yn siaradwr llithrig; yn esboniwr goleu a chryno; yn athraw rhagorol yn yr ysgol Sabbothol; yn weithiwr ffyddlon a difefl; yn dyner a llednais ei deimladau, ac yn ofalus rhag dolurio teimladau eraill. Bu farw yn Ionawr, 1884. Yr oedd yn byw yn ymyl y capel, ac felly yn gyfleus i fod yn y cyfarfodydd y nos yn ogystal a'r dydd. Cafodd yr eglwys golled fawr ar ei ol.

William Griffiths.—Dyn hynod ydoedd Griffiths. Cynysgaeddwyd ef fel ei gefnder â llawer iawn o athrylith naturiol, ond heb lawer o ddiwylliant. Brodor o Sir Fon ydoedd, ac yr oedd ei iaith i fechgyn wedi dysgu iaith y De yn ddigrifol iawn. Pan y gofynid iddo sut yr oedd o ran ei iechyd, ei ateb fyddai yn wastad, “ Symol, symol.” Pan y

gofynid iddo a allai esbonio rhyw adnod, ei ateb fyddai, "Gwnaf mewn mynyd." Dechreuai ei hesbonio heb fynyd o ragfeddwl. Weithiau byddai yn hynod o hapus â'i esboniad pen bys, brydiau eraill dygwyddai gymeryd cyfeiriad chwith. Yr oedd ysgol Sul am ddeg, a'r oedfa am ddau, felly byddai tua dwy awr rhwng y gwasanaeth. Ar yr adeg hon, byddai y rhai o duedd at ganu yn aros yn y capel, a'r bobl hynaf a'r ieuenctyd o duedd feddyliol yn myned i'r ty capel. Ar ol gorphen hwyta, ac weithiau cyn hyny, gofynai rhyw frawd am esboniad ar adnod. Dechreuai Griffiths ar ei union i'w dadgymalu. Yna dylynai dadl frwd yn yr hon y cymerai R. R. Jones, Thomas A. Alban, John R. Evans, D. G. Williams, John P. Jones ac eraill ran. Byddai Griffiths, cyn gorphen y ddadl, yn debygiawn o fyned at y Cyfamod Gweithredoedd a Chyfamod Sinai. Dr. John Brown oedd ei awdurdod safonol. Bu yn ffyddlon yn ei ddydd, a bu farw mewn oedran teg. Yr oedd yn ddefnyddiol yn holl gylchoedd crefydd.

D. G. Williams.—Y brawd hwn a gydnabyddid trwy yr holl gyfnod a enwyd, fel blaen o'r blaenaf. Bu yn sefyll fel swyddog yn ffrynt y golofn ar dros ddeugain mlynedd. Yr oedd enw David G. Williams yn adnabyddus i bawb trwy yr holl sefydliad, a hyny ar gyfrif hynodrwydd ei gymeriad

Yr oedd yn un o'r dynion mwyaf blaenllaw yn y Cyfarfod Dosbarth yn ystod y maith flynyddau y bu yn swyddog. Yr oedd yn bwyllog, gonest a li-ildio. Yr oedd o duedd grefyddol naturiol. Credwyf y buasai yn nodedig o grefyddol pe yn byw yn China. Barn pawb, hyd yn nod y mwyaf mystyriol am dano, oedd ei fod yn ddyn duwiol. Nid mynych y cyfarfyddir â dyn yn cario allan yn marferol, fel y gwnai D. G. Williams, y gorchmyn, "Ceisiwch yn gyntaf deyrnas Dduw a'i gyfiawnder ef." Pethau crefydd oedd ei fwyd a'i ldiod. Yr oedd yn rhaid i bob peth roi ffordd i crefydd. Ni fyddai amgylchiadau y fferm byth yn ei luddias rhag myned i gyfarfod crefyddol, yn nwedig i Gyfarfod Dosbarth. Nid wyf yn barnu gollu Cyfarfod Dosbarth tra bu byw. Os dywyddai peiriant dyrnu fod yn dyrnu ei yd ar adg y cyfarfod, gadawai ofal y dyrnu i'w gymydg, a chyfrwyai ei geffyl, a ffwrdd ag ef i'r cyfarfod. Perthynai i oes y Puritaniaid o ran ei synadau a'i arferion. Darllennai ac edmygai Dr. Owen, Gurnal a Dodridge. Byddai mor wrthrynebol a Phuritaniaid yr ail ganrif ar bymtheg i dityrion (*amusements*). Pe yn byw yn awr ni hawsai bechgyn y bêl droed a'r *base ball* lonyddych ddydd na nos ganddo. Efallai ei fod yn eithfol yn y cyfeiriad hwn; ond bendith i'r oes chwargar, pleser-geisiol hon fyddai rhagor o ddynion

a fyddai yn credu a dysgu mai "i ychydig y mae ymarferiad corfforol yn fuddiol, eithr duwioldeb sydd fuddiol i bob peth," &c. Mae arnom ysia orchfygol bron i ysgrifenu ychwaneg am y brawd hynod hwn, ond ni oddef ein gofod. Bu farw yn 1886. Credwyf fod yn Sardis, tua deng mlynedd ar hugain yn ol, gydgyfarfyddiad o'r cymeriadau hynotaf ag a geir mewn unrhyw eglwys ar y Cyfandir o'i maintioli. Dynion oeddynt wedi eu cynysgaeddu gan natur ag athrylith naturiol, a phot un yn ymddadblygu yn ei ffordd ei hun, heb ddylanwad addysg elfenol yn eu llunio i'r un *mould*. Meddai pob un ar wahanfodiaeth nodedig. Ceryg wedi eu codi o chwarel natur oeddynt, heb eu naddu na'u caboli gan ddysg. Yr oedd pob un yn meddu ar *individuality* ag oedd mewn gwirionedd yn *peculiarity*. A'r hyn oedd yn gosod pryd ferthwch ar y cyfan oedd fod yr amrywiaeth doniau a'r neillduolion hyn yn ymdoddi i'w gilydd fe lliwiau yn yr enfys. Carwn roi darluniad o Thos L. Jones, yr hwn a ragorai arnynt oll ar ei liniau John R. Evans, W. G. Williams, George G. Williams, a David Jones, Glan-y-mor, &c., ond rhai ymatal. Swyddogion presenol yr eglwys ydyn John E. Jones a W. W. Jones. Dylaswn ddwey fod y brodyr Daniel Morgans ac Evan Thomas y swyddogion am gyfnod yn Sardis cyn iddynt yn adael i Centreville. Bu John Evans, yr hwn syd

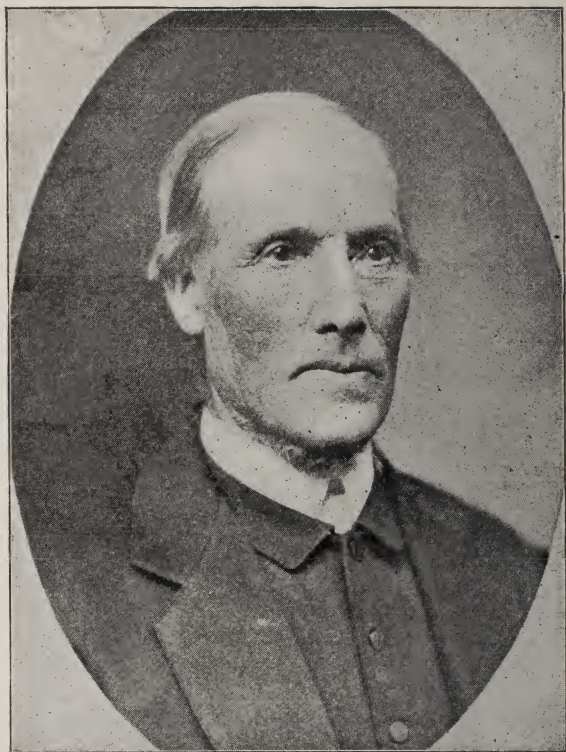
n awr yn Venedocia, O., yn swyddog am rai llynnyddau. Cynyddodd yr eglwys o 13 i 55 yn 1864, pryd y chwyddodd y cyfraniadau at y weinlogaeth i \$190. Yn 1879 rhifai 68, a'r cyfraniadu ond \$132. Yn 1894 rhifai 51, a'r cyfraniadau n \$130.

EGLWYS BETHANIA.

Corfforwyd eglwys yn Bethania yn 1846 gan y Parch. R. Williams a David Evans, y Wern. Adiladwyd capel 20 wrth 25 tr. yn yr un flwyddyn. Tifer yr aelodau ar y dechreu oeddynt 27; y rhan wyaf o Sir Aberteifi. Y swyddogion cyntaf oedd-
 nt Enoch Thomas a Thomas Williams. Gwasan-
 ethodd y cyntaf hyd 1856, a'r olaf hyd 1850,
 pryd y cyfarfyddodd a'i angeu yn ddisymwth
 rwy i goeden syrthio arno. Wedi marwolaeth
 Mr. Williams etholwyd Thomas J. Jones, a bu yn
 wasanaethu yn y swydd am bedair blynedd,
 pryd yr ymfudodd i Minnesota yn 1856. Yr oedd
 n ganwr da, a chafodd yr eglwys golled ar ei ol.
 Wedi ei ymadawiad ef dewiswyd Timothy Phil-
 ips, a bu yn y swydd am ddwy flynedd, pryd y
 bu farw. Yn y flwyddyn 1856 dewiswyd Thomas
 C. Jones. Yn 1858 dewiswyd Lewis Lloyd, a bu
 n llanw y swydd am chwe blynedd. Efe ydoedd
 blaenor y gân. Yn y flwyddyn 1858 etholwyd

John J. Jenkins, a bu yn gwasanaethu yn y swydd yn ffyddlon hyd tua 1893, pryd y bu farw. Tua'r flwyddyn 1856 torodd tan allan yn y coed yn agos i'r capel, a chyrhaeddodd hyd at y capel, a llosgwyd ef yn lludw. Am tua dau neu dri mis cynaliwyd y cyfarfodydd crefyddol yn nhy Mr. Timothy Phillips, wedi hyny mewn bwthyn anghelfydd a elwyd *shanty*, yn mynwent Bethania, hyd nes yr adeiladwyd y capel presenol. Bu y Parch. David Williams, Chicago, yn pregethu yn y lle hwn yn gynar yn y flwyddyn 1857, a dywedai mai dyna y tro cyntaf iddo et bregethu mewn *shanty*. Cafodd hwyl ardderchog, a gwaeddai gyda llais trydanol, "Pe cawn fy meddwl llosgwn bob capel *logs* trwy y sefydliad, ac adeiladwn *shanties* yn eu lle, am fod y babell hono yn fwy tebyg i'r Tabernacl yn yr anialwch."

Yn y flwyddyn hono (1857) adeiladwyd y ty presenol—capel ffram 25 wrth 32 tr. Costiodd bedwar cant a haner o ddoleri, heblaw llawer o waith gan y cymydogion. Talwyd am dano bob sent heb fyned allan o gylch yr eglwys. Yn anffodus i'r eglwys darfu i amryw deuluoedd ymfudo i Minnesota yn y flwyddyn hon; ac yn y flwyddyn ganlynol, sef 1858, sefydlwyd eglwys Bethesda, ac ymadawodd amryw o aelodau i uno â'r eglwys hono. Gwanychodd hyn yr eglwys yn fawr fel nad oedd ei nifer ond 38; ac ni chynydd-

MR. DAVID EDWARDS,
Un o ffyddloniaid yr achos yn Oak Hill.

sant lawer byth wedi hyny. Rhifedi yr eglwys yn 1875 ydoedd 29; yn bresenol 18.

Ni fedrwn roddi darluniad o'r lluosog swyddogion fu yn gwasanaethu yn yr eglwys hon. Nid wyf yn meddwl fod yr un eglwys yn y sefydliad wedi ethol cynifer o ddiaconiaid a Bethania. Etholwyd saith o'r flwyddyn 1846 hyd 1858. Mewn hyw gyfnod diweddarach (nid ydys wedi cael y *late*) etholwyd Mri. Daniel Evans a Daniel Williams. Buont yn ffyddlon a llafurus hyd anghyfeirdd. Swyddogion presenol ydynt Thomas Davies, Evan Morgans a David Jones. Mae yr eglwys yn iawn ar hyn o bryd, ond y cyfeillion yn ffyddlon a diildio.

EGLWYS OAK HILL.

Sefydlwyd yr eglwys hon yn 1850. Ei rhif ar ydydoedd 37; sef T. L. Hughes a'i deulu, Edward Morris a'i deulu, T. W. Lewis a'i deulu, John B. Davies a'r teulu, D. G. Evans a'i deulu, John Rowlands a'i deulu, Owen D. Davies a'i deulu, J. Edward Jones a'i deulu, John Evans a'i deulu, David Edwards, Thomas Edwards, Margaret Edwards, Mary Davies, Elizabeth Davies, John T. Jones a'i deulu, Evan C. Jones a'i deulu. Nid oes yn aros yn fyw yn awr ond T. L. Hughes*

*Wedi ysgrifenu yr uchod, bu Mr. Hughes farw (Mawrth 11, 1896) yn 90 mlwydd oed.

a J. Edward Jones. Adeiladwyd ysgoldy *logs* yn mhentref Oak Hill yn 1843, gan yr enwad, i'r dyben o gynnal ysgol Sul a chwrdd gweddi, &c. Adeiladwyd y capel cyntaf yn 1855—ty ffram. Adeiladwyd y capel presenol yn 1874, a chostiodd \$11,000.

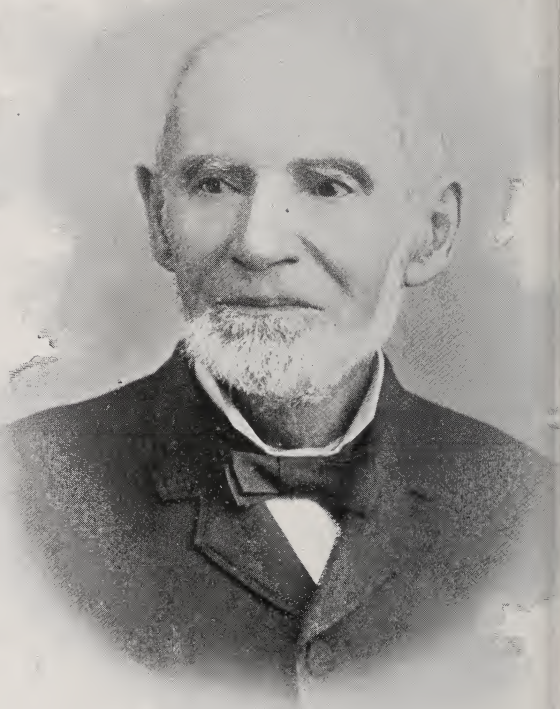
Blaenor cyntaf yr eglwys oedd Edward Morris, yr hwn oedd swyddog yn flaenorol yn Moriah, a chyn hyny yn Elim, Sir Aberteifi. Yn y flwyddyn 1883 aeth eglwysi Oak Hill a Horeb allan o'r cylch, ac mewn undeb a'u gilydd rhoddasant allwad i'r Parch. Thomas Roberts i'w gwasanaethu fel bugail. Bu yn gweinidogaethu iddynt gyda chymradwyaeth mawr hyd Hydref 31, 1886. Ni raid dweyd dim am alluoedd pregethwrol Mr. Roberts; mae hyny yn hysbys trwy holl America a Chymru. Cafodd bob parch ac anrhydedd a allai ei ddysgwyl tra y bu yn y sefydliad, ac ymadawodd mewn heddwch, gyda dymuniadau da ei luaws edmygwyr. Buont yn byw ar gyflenwad hyd Medi 1, 1889, pryd y cawsant y Parch. J. Mostyn Jones o Gymru i'w gwasanaethu. Ymadawodd Mr. Jones yn 1894, ac mae y ddwy eglwys heb weinidog sefydlog yn bresenol. Ymadawodd Mr. Jones pan oedd ei boblogrwydd wedi cyraedd ei uwchafnod. Pregethwr nerthol oedd Mr. Jones. Yr oedd yr athronwr a'r bardd wedi cydcyfarfod ynddo. Medrai roddi ffurf newydd i hen

wirioneddau. Yr oedd ynddo wmbredd o *magnetism*, a medrai ei ddefnyddio. Yr oedd ei arddull yn hapus a'i frawddegau byrion, awgrymiadol, ac yn gwreichioni ar brydiau. Yr oedd yn hynod o annibynol ei feddwl, ac yn bur ddiystyr o'r terfynau a osododd y tadau. Ar y cyfan, cymeriad hynod ydyw. Gadawodd o'i wirfodd ac o anfodd y frawdoliaeth.

Edward Morris.—Fel hyn yr ysgrifena Mr. Morgans, Moriah, am y gwr hynod hwn: “Yr oedd yn ysgolor da, yn llenor gwyb, yn fardd o nod, ac yn ddoniol tu hwnt i'r cyffredin. Bu yn ysgrifenydd eglwys Moriah o 1837 hyd 1850; yn ysgrifenydd y Cyfarfod Dosbarth am lawer o flynyddoedd, ac yn ysgrifenydd rhai o'r Cymanfaoedd cyntaf gynaliwyd yn Moriah. Ysgrifennai lawer i'r *Cyfaill*, dan y ffugenw “Elemson.” Dywed yr Anrh. T. L. Hughes am dano: ‘Fel blaenor eglwysig yr oedd yn dywysogaidd. Wrth fwrw adolwg dros y gwahanol eglwysi y cawsom y fraint o fod yn aelod o honynt yma a thraw ar daith ein pererindod, yr ydym yn methu cofio i ni eto weled ei debyg. Yr oedd y cymwysderau gofynedig yn y Beibl i swydd diacon i raddau helaeth iawn ynddo; ei alluoedd naturiol yn gryfion a choethedig; ei farn yn gref, a'i gydwybod yn dyner, a'r cyfan o dan ddylanwad Ysbryd y gras. Ceid ynddo sirioldeb prydferth a dyfnder teimlad ar yr un pryd.

Triniaï athrawiaethau mawrion yr efengyl mor barod a phe buasai yn athraw mewn duwinyddiaeth; ei chwaeth lywodraethol oedd at ymdrin â phethau difrifol, sylweddol y tragwyddol fyd, y mae yn breswilydd o hono heddyw. Dyma fe yn codi i fyny yn y seiat; mae gwir agwedd y gwyddfodolion yn dangos fod dysgwyliad o ddifrif ynddynt; ä yn mlaen i ddweyd dan haner gwenu, ond gwen dyn o ddifrif ydoedd. Dechreuâ siarad a dyna fe yn ngafael a'r mater yn y man, a byddai yn ei elfen yn traethu arno, a mynych y byddai ei ymadrodd difrifol yn ein dylyn am ddyddiau dyllynol, ac yn parhau i swnio yn ein clustiau fel twrf o genllif. Clywsom cyn hyn lawer un bychan fel ein hunain yn dweyd yn dda am dro, ond byddai yr ymdrech i ddweyd yn dda yn rhy amlwg nes tynu sylw y gwranda-wyr oddiwrth y mater at y llefarydd, ond dywedai ef yn dawel a diymdrech, nes y byddai pob calon yn teimlo pwysfawredd y pwnc dan sylw. Un o elfenau nerth cuddiad cryfder."

Ysgrifena y Parch. R. H. Evans atom fel y canlyn: "Yr oedd Mr. Morris yn ddiâcon o ddylanwad mawr; safai ar y blaen mewn gallu meddyliol a gwybodaeth gyffredinol. Yr oedd yn gyfaill i bregethwr; yn cashau rhagrith a rhagfarn, ac yn cefnogi pob dyn ieuanc o gymeriad a rhyw gymaint o allu ynddo a fyddai yn ymgeisydd am y

YR ANRH. T. LL. HUGHES,
OAK HILL.

weinidogaeth. Gwyr yr hen frodyr i mi gyfarfod a gwrthwynebiadau anarferol am amser hir, ac nid wyf yn credu y buaswn yn y weinidogaeth heddyw onibae y gefnogaeth a gefais gan Mr. Morris a D. G. Williams, Sardis, a'u hymdrech diffino yn fy achos. Fel cefnogaeth i fechgyn tlawd i fyned yn mlaen, rhoddodd Mr. Morris i mi gyfrol hardd o dduwinyddiaeth Dr. John Dick, yn nghyda rhai llyfrau eraill. (Rhydd fy mrawd hanes dyddorol o'r dull y darfu Mr. Morris gario yr achos trwodd i fuddugoliaeth, ond rhaid ei adael allan o ddiffyg gofod.) Ni byddai yn siarad llawer yn y Cyfarfodydd Dosbarth, ond byddai yn gwybod pa bryd i siarad, ac yn siarad i bwrpas, a dyma lle yr oedd cuddiad ei gryfder. Pan yn teimlo pwysigrwydd unrhyw fater neu symudiad, siaradai fel un ag awdurdod. Byddai ganddo iaith dda, a bob amser yn cael y gair priodol. Byddai ar brydiau yn siarad dan gynhyrriad, ond byddai ganddo berffaith lywodraeth arno ei hun. Nid oedd dim yn geidwadol ynddo, ond yn symud yn mlaen gyda'r oes yn mhob mesur o ddiwygiad.

T. L. Hughes.—Etholwyd y brawd hwn i'r swydd yn 1852. Efe a Mr. David Evans, Horeb, yr hwn sydd yn 94 ml. oed, ydynt yr hynaf o ran dyddiau a'r hynaf fel swyddogion yn y sefydliad. Mae ei ddiwydrwydd diffino trwy gydol ei hir oes i goethi ei feddwl ac i gasglu gwybodaeth, ei ym-

gais egniol i gyraedd ysbrydolrwydd meddwl a sancteiddrwydd buchedd, yn nghyd a'i haeliondeb digymar tuag at achos ei Geidwad, yn teilyngu i gael ei "ysgrifenu yn y graig dros byth â phin o haiarn ac â phlwm," er tystiolaeth i'r oesau a ddaw o werth ymroddiad difrifol a chyfreithlon fel moddion dadblygiad a dyrchaflad dyn. Codai yr hen dad yn foreu iawn a threuliai lawer iawn o amser cyn y buasai ei gymydogion o'u gwelyau i ddal cymundeb a'i Dduw yn y dirgel, ac ymddengys fod yr Hwn sydd yn gweled yn y dirgel yn ei dalu yn yr amlwg, trwy ei ddigoni â hir ddyddiau, ac a digonedd o fendithion y ddaear a llawer o weniadau y nefoedd. Gellir dweyd ei fod yn llenor Cymraeg gwych. Bu yn ysgrifenu i'r *Cyfaill* flynyddoedd yn ol erthyglau dyddorol iawn ar "Hanesiaeth Ysgrythyrol." Rai blyn-yddau yn ol, dygodd allan gyfrol hardd a elwir "Yr Immanuel," yr hon ail argraffwyd gan T. Gee, Dinbych. Mae y llyfr hwn yn hynod ddarllenadwy a blasus. Mae yr Iaith yn goeth ac ystwyth, a'r materion wedi eu trefnu yn dda. Rhoddodd addysg dda i'w blant, ac y mae ei fab, Thomas L. Hughes, D. D., yn ysgolor rhagorol, ac yn bregethwr enwog gyda'r Presbyteriaid. Bu Mr. Hughes yn aelod o Ddeddfwrfa y Dalaeth am gyfnod byr, ond ar wahan oddiwrth hyn teilynga ei alw yn Anrhydeddus."

Fel yr hysbyswyd mewn nodiad ar waelod tu dal 71, gorphenodd yr hen dad ffyddlon a lafurus ei daith, a'i waith yr un wedd, ar yr unfed-ar-ddeg o Fawrth, 1896, a ffarweliodd a'r anial wlad, ac ehedodd i'r fro heddychol, "lle nichlyw-ir ddim o swm gofidiau'r byd." Daearwyd ei weddillion marwol ar y 14eg yn mynwent Oak Hill. Cafodd angladd tywysog. Teimlir galar a cholled ar ei ol yn yr eglwys a'r sefydliad.

Ganwyd Mr. Hughes yn Hydref, 1806, mewn ty fferm a elwid Ffynon Tudor, Llanelidan, yn Nyffryn Clwyd, Sir Ddinbych, G. C. Ymfudodd i America yn 1840, a sefydlodd yn Cincinnati, lle y bu fyw am bum mlynedd, yn gweithio mewn masnachdy. Yna bu ef a Mr. Abel Wynne yn cario masnach yn mlaen yn Covington, Ky., am flwyddyn, ond wedi hyny symudodd i Oak Hill yn 1846. Cychwynodd *store* ei hun gyda chyfalaf o \$1,400, yr hyn oedd yn swm pur dda yr adeg hono. Yn 1846 ffurfiodd *partnership* a Mr. J. Edward Jones. Yn y flwyddyn 1854 ffurfiwyd cwmni Jefferson Furnace. Yr oedd Mr. Hughes yn un o brif ddynion y cwmni, a phenodwyd ef yn *cashier* ac ysgrifenydd. Llanwodd y safleoedd hyn er anrhydedd iddo ei hun a boddlonrwydd neillduol i'r cwmni ac i'r werin am 27 mlynedd, pryd yr ymddiswyddodd o herwydd henaint.

Bu Jefferson Furnace yn un o'r ffwrneisiau

mwyaf llwyddianus yn y Talaethau Unedig, ac fe briodolid hyn i'r ffaith na fuwyd erioed yn rhedeg ar y Sabboth fel y gwnai eraill. Fel hyn yr ysgrifena golygydd y *Standard Journal*: "Once when in attendance at the U. S. Court in Cincinnati, this fact was brought out in the evidence, and the presiding judge sent for Mr. Hughes after adjournment and complimented him on the fact." Ac fel hyn yr ysgrifena yr un brawd yn mhellach: "Mr. Hughes is of literary taste, and his pen has been busy for fifty years. He began literary work by writing out sermons taken in short hand in Wales before his emigration to America, for publication in the *Cyfaill*, the first magazine published in Welsh in this country. He also edited a column in the *Standard* for many years during its management by Davis Mackley. His greatest work has been 'Emanuel,' a volume of 400 pages, on the 'Life of Christ.' The first edition was published in 1882 ; a second edition was afterward published in Wales by Thomas Gee, Denbigh." Mae Mr. Hughes wedi gadael un mab a thair merch i alaru ar ei ol, sef Mrs. M. D. Jones, Jackson; Mrs. Thomas Owen, Thurman; a Miss Helen, yr hon oedd yn cadw ty i'w thad tra yr oedd yn byw. Mae ei fab, T. L. Hughes, D. D., wedi ei raddio yn Ohio University, Princeton College, Cincinnati Law School, a Lane Seminary. Mae yn

wr nodedig o hawddgar a dirodres, ac wedi enill safle uchel fel gweinidog yr efengyl. Mae yn fugail ar eglwys luosog Piqua, Ohio. Carem ysgrifenu yn helaethach am hynodion yr ymadawedig T. L. Hughes, ond ni oddef ein gofod. Tebyg y ca gofiant teilwng yn y *Cyfaill*.

Mr. Pugh.—Bu y brawd hwn yn flaenor yn eglwys Oak Hill am amrai flynyddau. Nis gallwn roddi darluniad o hono. Dywedir wrthym gan y rhai a'i hadwaenai ei fod yn ddyn rhagorol, ac yn swyddog da ar gyfrif purdeb ei egwyddorion ac uniondeb ei rodiad.

David Evans.—Mae y brawd hwn erbyn hyn yn rhestr yr henafgwyr. Mae yn ddyn call, o alluoedd naturiol cryfion, meddwl cyflym a threiddgar, wedi llafurio am wybodaeth ar hyd ei oes, ac i'w gyfranu i eraill. Erbyn hyn mae yni ei gorff a'i feddwl yn dechreu pallu. Bu yn ddefnyddiol yn yr eglwys, ac yn eang ei ddylanwad yn y dosbarth.

Thomas Edwards.—Etholwyd y brawd hwn yn flaenor ar yr un adeg a Mr. Morris, sef yn Mai, 1851. Nid ydym wedi cael llawer o hanes y brawd hwn, a chan nad adwaenwn ef yn bersonol nis gallwn ei ddarlunio. Dywedir ei fod yn ddyn o farn dda, ac yn afaelgar a doniol mewn gweddi. Bu yn drysorydd y Cyfarfod Dosbarth hyd ei farwolaeth yn 1866. Yr oedd mewn amgylchiadau

cydmarol dda; yn hynod garedig i bregethwyr, yn dylun lletygarwch, ac yn haelionus ei gyfraniadau. Bu yn gynorthwy mawr i'r achos yn ei wendid. Ar ol ei farwolaeth ni theimlodd yr eglwys golled mewn ystyr arianol, oblegid bu ei weddw (Mrs. J. C. Jones yn awr) a'i frawd, Mr. David Edwards, yn hynod mewn lletygarwch a haelfrydedd at yr achos. Talodd Mr. Edwards tua \$1,400 at adeiladu y capel presenol yn Oak Hill. Mae Mrs. Jones yn Life Director o'r Gymdeithas Genadol ac o'r Gymdeithas Feiblaidd. Mae pregethwyr y cylch yn ogystal a'r pregethwyr dy-eithr yn gwneyd eu cartref yn benaf yn nhy Mr. a Mrs. Jones, ac nid oes ormod ganddynt wneyd er eu gwneyd yn gysurus. Gwir eu bod yn abl, ond nid pob un cyfoethog sydd yn foddlon myned i'r drafferth i weini ar ddyeithriaid mor fynych. Yr Arglwydd a dalo iddynt.

Mr. Elias Morgan.—Bu y brawd hwn yn swyddog am amryw flynyddau. Yr oedd yn ddyn call, hynaws, boneddigaidd a gwybodus, ac yn arweinydd doeth. Yr oedd ei ddysg a'i alwedigaeth wedi ei gymwysu i drafod achosion allanol yr eglwys yn ddeheuig. Yr oedd yn ddirwestwr da a gweithgar, ac yn ddefnyddiol yn yr ysgol Sabbothol. Cafodd yr eglwys golled ar ei ol.

Etholwyd Joshua Lewis yr un adeg a Mr. Morgan, ond ni fu yn hir cyn ymado i le arall. Y

MR. ELIAS MORGAN,
OAK HILL.

swyddogion presenol ydynt y boneddwyr D. L. Evans, Dr. E. J. Jones, J. C. Jones ac Eben Evans. Bu y Parch. J. W. Evans yn aelod o'r eglwys hon bron o'r dechreu hyd ei farwolaeth; y Parch. John Rhydderch yn aelod o honi am y pymtheg mlynedd olaf o'i fywyd, a'r Parch. Ed. R. Jones, M. A., yn aelod o honi o 1873 hyd 1884, pryd y bu farw. Mae y Parch. D. Thomas yn aelod o honi yn awr. Mae yr eglwys y flaenaf mewn cyfoeth, os nad mewn talent, yn ol ei rhif, yn y sefydliad, os nad o fewn cylch Cymanfa Ohio. Rhif y reglwys yn 1850, 37; yn 1864. 6;5 yn 1879, 172; yn 1894, 143. Ei chyfraniadau yn 1864 oedd \$230; yn 1868, \$280; yn 1889, \$569.35; yn 1894, \$594. Casgliad at y weinidogaeth roddir yn unig. Yn y flwyddyn 1856 anrhegodd Mrs. J. Edward Jones yr eglwys a llestri arian gwerth-fawr, y rhai a ddefnyddir gan yr eglwys yn bresenol at wasanaeth y bedyddio a'r cymundeb. Mae yr hen ysgoldy cyntaf yn sefyll hyd heddyw fel rhyw *relic* i adgofio y genedlaeth bresenol lle y bu y tadau yn addoli y dyddiau gynt.

EGLWYS IRONTON.

Sefydlwyd eglwys Ironton Rhagfyr 4, 1853, gan y Parchn. Owen Jones a John T. Williams. Nifer yr aelodau ar y pryd, tua 18. Buwyd yn addoli

yn y Temperance Hall am tua dwy flynedd. Penodwyd i ofalu am yr achos hyd nes dewisid swyddogion rheolaidd, Mri. David Thomas yn drefnydd cyfarfodydd, David Martyn yn flaenor y gân, David Roberts yn ysgrifenydd, a Thomas D. Evans yn drysorydd. Yr oedd yr hen frawd D. Thomas yn meddu ar lawer o ffraethineb; mynych y dywedai fel profiad ei fod yn teimlo yr *hunan* fel ei grys, y cyntaf i'w wisgo a'r olaf i'w ddiosg. Hefyd coffai yr hen ddywediad hwnw: "Gwn nad ydwyf yr hyn a ddylwn fod, ac nad wyf yr hyn a ddymunwn fod, ac nid wyf chwaith yr hyn yr wyf yn gobeithio bod." Mewn seiat, rhyw dro, pan yn anog i fod yn onest a syml wrth adrodd profiad, dywedai: "Byddwch mor onest a'r hen wraig hono oedd wedi colli *blanket*. Pan ofynwyd iddi ei phrofiad, dywedai mai colli y *blanket* oedd yn ei blino fwyaf o ddim y pryd hwnw."

Adeiladwyd capel priddfeini yn 1855, ar 6th Street, gwerth oddeutu \$800. Yn 1862 gwerthwyd y capel hwnw ac adeiladwyd un mwy mewn lle cyfleus ar 4th Street, gwerth tua \$1,500 heblaw y *lot*.

Yn y flwyddyn 1862, dewiswyd John E. Jones yn flaenor; yn 1864 etholwyd Thomas D. Evans, ac yn 1871 etholwyd James Davies. Y ddau olaf ydynt y swyddogion presenol. Yr oedd Mr.

Evans yn gweithredu fel blaenor yn yr eglwys ron o'r cychwyn, sef er ymadawiad Mr. Thomas. Mae yn flaenor y gân hefyd er ys blynyddau. Mae'n meddu galluoedd naturiol cryfion, wedi ym- ydnabyddu yn dda ag athrawiaethau yr efengyl, a hynod weithgar a gofalus am yr achos, yn siar- dwr call, llithrig a phwrpasol, ac yn y cyfnodau yny pan yr oedd yr eglwys yn amddifad o fugail, a wy weithgarwch a gofal Mr. Evans a'i gyd- wyddog, Mr. Davies, maent wedi rhwyfo yn flaen heb suddo hyd yn hyn er gwaethaf y wynt a'r tonau. Nid wyf yn gwybod am eglwys a un man wedi gallu byw cyhyd heb yr un bug- l i ofalu am danynt, ac weithiau am wythnosau, a nad misoedd, heb weinidogaeth.

Yn 1854, dechreuodd David Harris ar y gwaith bregethu, a bu yn llafurio yn eu plith am tua 15 flynedd. Yn 1871, daeth y Parch. W. Rees i weinidogaethu iddynt am flwyddyn. Yn 1876, a John Geffreys yn eu gwasanaethu am tua wyth is. Ar ol hyn buont yn cael gwasanaeth bech- yn o Lane Seminary, Cincinnati, neu weinidog- yn y sefydliad. O'r flwyddyn 1884 hyd 1886, bu- yd yn cyd-addoli a'r Annibynwyr. Ffurfiwyd eglwys undebol, ond yn Mehefin 27, 1886, ail- orphorwyd eglwys y T. C. Bu y Parch. William Matthews yn eu gwasanaethu am ddwy flynedd, a dechreu yn Ionawr, 1887, gyda chymeradwy-

aeth mawr. Ar un cyfnod, yr oedd pedwar bregethwyr yn aelodau o'r eglwys, sef D. Harri Thomas Lawrence, D. M. Davies (David Mesac) a John Edwards. Yn 1883, adgyweiriwyd y cap—costiodd \$1,707.65. Rhif yr aelodau ar y pryn 60; casgliad at y weinidogaeth, \$237.33. Yn 187 rhifai yr eglwys 69; yn 1894, 44. Mae y plâ a'r ieuenctyd yn ymarfer braidd ddim â'r Gymraeg, eto yn ymlynu yn rhyfedd wrth yr eglwys Gymreig. Yr iaith Seisnig a arferir bron yn holl yn yr ysgol Sul a chyfarfodydd y *Christian Endeavor*. Mae yn yr eglwys hon, er heb fuga lawer iawn o fywyd, yn neillduol yn y seiat a'r ysgol Sabbothol.

EGLWYS PENIEL.

Sefydlwyd yr eglwys hon Rhagfyr 17, 187 Rhif yr aelodau, 26. Enwau y penau teuluoed Evan Phillips, John R. Evans, D. T. Evar David George, D. T. Davies, William G. William William Lewis, John E. Edwards, R. D. Evar R. R. Jones, John D. Jones, Mrs. Morris, M. Jenkins, ac Edward Edwards.

Dewiswyd i ofalu am yr eglwys hyd oni ddewid id blaenoriaid rheolaidd: Mri. E. Phillips a R. Evans. Bu. J. R. Evans a'i deulu yn cynortwyo i gychwyn achos crefyddol yn Centreville.

rdisa Peniel. Yn 1873, symudodd Mr. Evans i ar-
l Sardis, a dewiswyd yn ei le i arolygu yr achos
fab, W. R. Evans.

Yn 1875, etholwyd Evan Phillips a W. R. Evans
flaenoriaid rheolaidd. Yn 1878, wedi i W. R.
ans ddechreu ar waith y weinidogaeth, ethol-
d R. D. Evans yn flaenor. Y brawd hwn fu
unig swyddog am amrai flynyddoedd wedi ym-
awriad Evan Phillips. Yn 1895, dewiswyd Will-
a G. Williams i'r swydd o ddiakon, ac efe a R.
Evans ydynt y swyddogion presenol. Yr oedd
prawd Phillips, yr hwn sydd yn awr wedi marw,
ddyn o alluoedd naturiol, yn mhell uwchlaw y
fredin o ddynion. Yr oedd yn siaradwr cryf,
ymresymwr cadarn, yn esboniwr naturiol, ac
well duwinydd na degau o fechgyn y Seminary.
flai lawer o egni i'w waith, a bu yn ymdrech-
iawn i gychwyn achos i'r Methodistiaid yn
Peniel. Yr oedd yn benderfynol a di-ildio iawn o
nodwedd ei feddwl, wedi ei dori allan gan
tur i fod yn gyfreithiwr. Buwyd yn addoli am
blair blynedd mewn ysgoldy, ond yn 1874, ad-
adwyd capel hardd, 30x36 tr., yn costio tua
\$ 200.

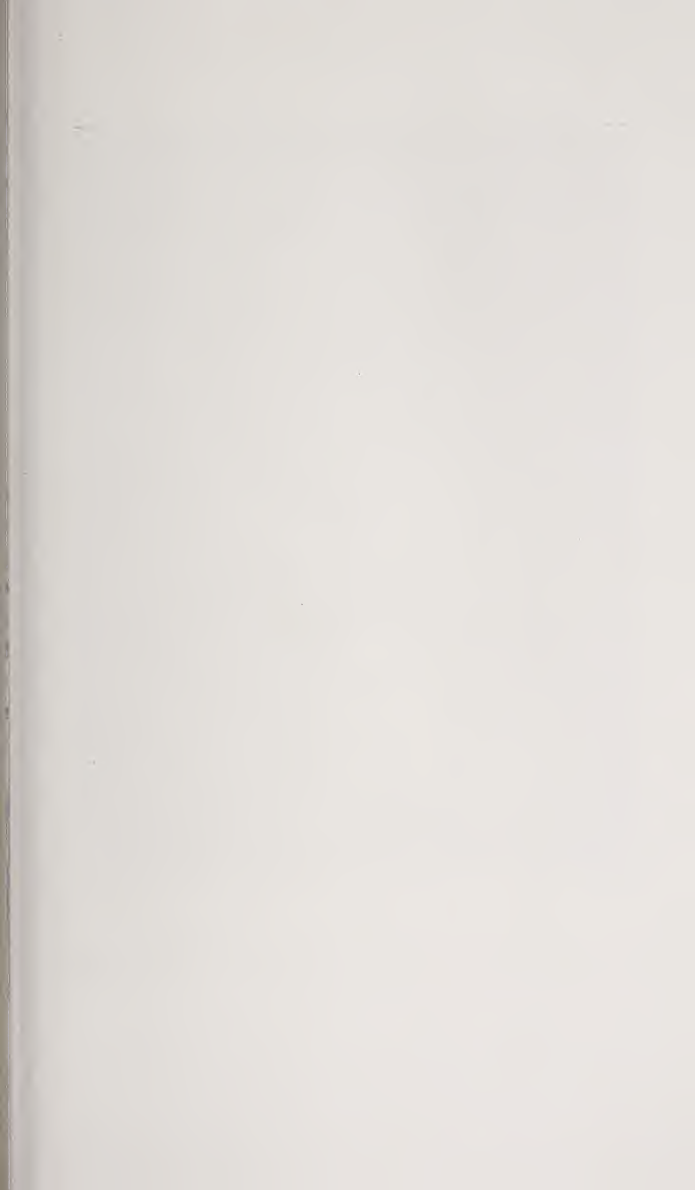
Yn nechreu y flwyddyn 1874, cafwyd cyfarfod-
yl gweddi hynod lewyrchus am tua thair wyth-
ns. Ymunodd bron yr oll o ieuenctyd Cymreig
y ardal â'r eglwys.

Rhif yr eglwys ar y cyntaf, 26; yn 1877, 43; yn 1894, 29. Taliadau at y weinidogaeth yn 1870, \$93; yn 1879, \$130; yn 1894, \$116. Nid oes ond dwy neu dair eglwys o fewn y dosbarth o flaen Peniel yn eu cyfraniadau. Ysgrifenyddion yr eglwys ar y cyntaf—D. T. Davies, wedi hyny W. R. Evans, yn bresenol J. J. Thomas, Peniel P. O., Ohio.

EGLWYS JACKSON.

Corphorwyd yr eglwys hon yn Mai 23, 1880, gyda 22 o aelodau; yn awr hi ydyw yr eglwys luosocaf yn y Dosbarth. Cododd Mri. Lot Davies, Griffith Davies ac Enoch Lewis eu llythyrau eglwysig oddiwrth yr eglwys Bresbyteraidd er cael gwleddoedd yr efengyl yn iaith eu mamau, ac hefyd er mantais i amryw Gymry unieithog oedd yn dechreu cyrchu i'r dref; a'r tri brawd hyn benodwyd i arolygu yr achos yn ei fabandod, a chawsant y pleser o weled y baban yn tyfu ac yn cyraedd hoenusrwydd a nerth ieuenctyd.

Mewn hen addoldy perthynol i'r Methodistiaid Protestanaidd a roddwyd o'r neilldu, yn sefyll ar gongl heolydd Church a Pearl, y cafwyd y bregeth gyntaf, Ebrill 4, 1880, gan y diweddar Barch. J. W. Evans. Cychwynwyd ysgol Sabbothol Mehefin 6, 1880; y swyddogion oeddynt, Arolyg-

BARNYDD JOHN J. C. EVANS,

Un o ddinasyddion mwyaf poblogaidd Sir Jackson ac awdwr
Hanes Eglwys Soar hyd y flwyddyn 1875.

vyr, y diweddar Judge J. J. C. Evans ac Eben Jones, y ddau yn aelodau o'r eglwys Bresbyteriaidd; ysgrifenydd, Moses Morgan, yr hwn hefyd oedd aelod gyda'r Presbyteriaid; trysorydd, Lot Davies. Teg ydyw dweyd fod yr achos Cymreig i'r ysgol Sabbothol wedi cael cynorthwy nid ynig mewn gair a gweithred gan Mri. J. J. C. Evans, Moses Morgan, John A. Lloyd, Eben Jones a Moses D. Jones—aelodau o'r eglwys Bresbyteriaidd.

Er dangos yr anfantais yr oedd yr ychydig Cymry ynddo ar y cyntaf yn yr hen addoldy a rybwyllwyd uchod, ni raid ond dweyd y pwyllai y gwlaw trwy y to, a thyllau digon o faint ynddo i'r colomenod fyned a dod trwyddynt nes ei gwyneud ar adegau yn "drigfa colomenod," yn gysylltiedig a thrigfan y Cymry. "Ond ni chlywsom," meddai E. O. Roberts, "fod neb o'r brodyr wedi deiseisio gwerthu na lladd yr un o honynt yn y synagog hono." Cafwyd llawer pregeth dda ynddo gan Mr. Jenkins a chan bregethwyr y cylch. Syniwyd oddiyno yn mhen chwe mis i'r Llysdy (Court House), lle buwyd am chwe mis arall. Nis gallasai y cyfeillion oedd a'r achos mor agos at eu alonau edrych ar y lleoedd hyn fel manau cymys i arch Duw orphwys, ac nid ychydig fu eu ryder cyn gweled eu hunain yn y ty newydd, yr awn a agorwyd Mehefin 26, 1881. Costiodd, yn

nghyd a'r lot, \$2,697.13. Casglwyd, yn mhlith y Cymry, \$1,905.75; yn mhlith yr Americanaid, \$409.50. Trwy law Lot Davies mewn manau di-eithr, \$350.98. Trwy law Enoch Lewis, \$30.90. Prif gyfranwyr oeddynt, Lot Davies, \$150; Enoch Lewis, \$105; J. J. C. Evans, \$100; Thomas M. Jones, \$100.

Ar adeg agoriad y capel cynaliwyd Cyfarfod Dosbarth; a'r gweinidogion fu yn gwasanaethu ar yr achlysur oeddynt y Parchn. Thomas C. Davies, Pittsburg; J. P. Morgan, Van Wert; Edward R. Jones, M. A., Oak Hill; David J. Jenkins, W. R. Evans, Isaac Edwards, Evan S. Jones, J. W. Evans a Morien Mon Hughes. Cafwyd cynulliad lluosog a chyfarfodydd bendithfawr. Wedi dyfod i'r capel newydd etholwyd yn ddiaconiaid y brodyr Lot Davies, Enoch H. Lewis a Griffith Davies. Bu Mr. Lewis yn llanw y swyddi o ddiaconiaid, ysgrifenydd a chyhoeddwr hyd ei ymadawiad i Oak Hill. Mawrth 9, 1883, etholwyd W. D. Jones yn flaenor, a gwasanaethodd am flwyddyn, pryd y symudodd i Horeb. Medi 14, 1885, dewiswyd ei frawd, John D. Jones, yn ddiacon. Yn 1894 dewiswyd John Ellis Evans a George E. Williams. Y diaconiaid presenol ydynt, Lot Davies, Griffith Davies, John D. Jones, John Ellis Evans, a George E. Williams. Yn y flwyddyn 1883 etholwyd John Ellis Evans yn drysorydd, a

pharha yn ei swydd hyd heddyw. Yn 1888 etholwyd John D. Jones yn ysgrifenydd arianol; rhoddodd ei swydd i fyny yn 1890, a disgynodd ar ei fab, William J. Jones, yr hwn oedd wr parchus, ac a fu farw yn 1892; yna syrthiodd y fantell ar ei frawd, George J. Jones, yr ysgrifenydd presenol. Y pwyllgor trefniadol cyntaf perthynol i'r eglwys a benodwyd yn Awst 20, 1880, oeddynt John E. Evans, James D. Davies, a'r diweddar Evan Thomas. O'r adeg hono hyd yn bresenol bu y personau canlynol yn llanw y swydd mewn gwa-hanol gyfnodau: E. C. Jones, David T. Davies, John M. Jones, William D. Jones, a Dr. Jos. Jones. Ymddiriedolwyr cyntaf yr eglwys yn 1880 oeddynt, Evan Thomas, D. W. Roderick, a John O. Evans. Oddi yno yn mlaen bu J. Ellis Evans, W. J. Jones, John James, E. C. Jones a Dr. Jos. Jones yn llanw y swydd.

Arweinwyr y canu y pedair blynedd cyntaf wedi sefydlu yr eglwys oeddynt Richard Davies a John H. Rodgers. Er dyfodiad Dr. Jones yn 1884, efe yn benaf sydd yn cymeryd gofal y rhan bwysig hon o'r addoliad. Mae cantorion rhagorol yn yr eglwys, ac y mae Dr. Jones yn arweinydd medrus, ac y mae ei ferch, Miss Mariana Jones, wedi graddio mewn cerddoriaeth yn Oberlin College, ac yn fedrus neillduol mewn canu a chware'r organ. Yr *organists* eraill ydynt Miss Leah

Jenkins a Mrs. Moses E. Morgan. Hona Mr. E. O. Roberts nad ydyw yr eglwys wedi cael ei blino erioed gan "gythraul y canu." Dywed: "Ni chafodd y gwr drwg ond ychydig iawn o groesaw yn eu mysg" (canwyr). Dywedaf finau Amen. E. O. Roberts ydyw ysgrifenydd yr eglwys er ymadawiad Mr. Lewis, ac y mae yn anhawdd cael ei ragorach. Mae yn llenor da fel y gwyr darllenwyr y papyrau Cymreig; yn ysgrifenu Cymraeg yn eithriadol o ddiwallau, ac y mae y llawysgrif yn anghyffredin o dlos. Y mae hefyd yn fanwl a threfnus. Dyfynu ydwyf yn yr hanes hwn o'r papyr manwl a ddarllenodd o flaen yr eglwys rhyw ddwy flynedd yn ol. Os oes ynddo wallau mewn cystrawen nid Mr. Roberts sydd yn gyfrifol am hyny, oblegid y mae efe yn ysgrifenu yn gywir iawn.

Gweinidog cyntaf yr eglwys oedd y Parch. D. J. Jenkins, yr hwn a wasanaethodd yr eglwys gyda ffyddlondeb dihafarch o'r flwyddyn 1880 hyd 1890, pan y cymerwyd ef ymaith ar darawiad amrant oddiwrth ei lafur at ei wobr. Ceir darluniad o hono mewn lle arall. Fel hyn yr ysgrifena Mr. Roberts: "Pery ei goffadwriaeth yn fendigedig i bob Cristion o fewn cylch ei adnabyddiaeth, gan ei fod yn un o ragorolion y ddaear. Bydd y gogolofn hardd a gyfodwyd uwch ei weddillion yn

Y PARCH. PETER GRAY EVANS,
JACKSON.

mynwent Horeb yn arddangosiad byw o hono yn y dyfodol i'r genedl a ddaw."

Ar ol ei farwolaeth ddisyfyd Mehefin 16, 1890, bu yr eglwys yn amddifad o weinidog sefydlog hyd ddechreu y flwyddyn 1891, pryd y bu y Parch Ellis Walter Jones yn gwasanaethu yr eglwys am gyfnod byr. Ar ddiwedd Mehefin, 1892, rhoddwyd galwad pur unfrydol i'r Parch. William A. Griffiths, Niles, O., i'w bugeilio. Derbyniodd yr alwad, cynaliwyd cyfarfod croesawol iddo Gorphenaf 18, 1892, a bu yn gweinidogaethu gyda chymeradwyaeth a llwyddiant am ddwy flynedd. Cynaliwyd cyfarfod ymadawol iddo Gorphenaf 6, 1894. Y gweinidog presenol ydyw y Parch. Peter Gray Evans, yr hwn sydd wr dirodres a chall, ac yn bregethwr sylweddol a chymradwy. Dylasem fod wedi crybwyll fod amryw o welliantau pwysig wedi eu gwneyd ar y capel wedi ei agoriad yn 1881, megys codi yr esgynlawr at wasanaeth y cor, cael organ, pwrcasu ffwrnes er cynwsu y capel, gwneyd rhodfa oddiamgylch y *lot*, rhoddi cauad-leni ar y ffenestri, papuro y parwydd, cael goleu trydanol yn lle lampau, &c. Mae yn perthyn i'r eglwys hon Gymdeithas Ymdrechol ragorol hefyd. Ni ddaeth i'n rhan i fod mewn cyfarfodydd Ymdrechol gwell erioed nag yn Jackson. Yr oedd yn bresenol amryw o fechgyn a merched o allu a dysg, ac o deimlad crefyddol, ac

yn medru canu yn swynol. Swyddogion presenol y Gymdeithas ydynt: Llywydd, Proff. W. T. Morgan; Is-lywydd, Mrs. D. W. Roderick; Ysgrifenydd Cofnodol, D. A. Evans; Ysgrifenydd Gohebol, I. I. Parry; Trysorydd, Miss Maggie Evans. Rhif yr aelodau, 40. Ar y cyfan mae gwedd addawol i'w weled ar eglwys Jackson. Mae ei chynydd wedi bod yn raddol a chyson. Ei rhif yn 1880 oedd 22; yn 1884, 108; yn 1889, 140; yn 1894, 183. Cyfraniadau at y weinidogaeth yn 1880, \$400; yn 1884, \$600; yn 1889, \$707; yn 1894, \$680; ac addewir eleni \$800.

Mae pob blaenor etholwyd yn yr eglwys hon yn fyw eto, gan hyny ni wnawn roddi darluniad o honynt. "A fyn glod bydded farw." Pobl fagwyd yn y sefydliad gan mwyaf sydd yn gwneyd i fyny yr eglwys. Mae y blaenor John D. Jones a'i frawd William D. Jones, yn feibion i'r hen ddi-acon enwog William Jones, Gofadail, yr hwn oedd un o golofnau cadarnaf yr achos crefyddol yn y sefydliad yn y cyfnod boreol.

EGLWYS COALTON.

Sefydlwyd eglwys Coalton Medi 25, 1881. Y rhai fu yn cynorthwyo yn ei chorfforiad oeddynt y Parchn. D. J. Jenkins, W. R. Evans, a J. W. Evans. Rhif yr eglwys oedd 17. Dewiswyd

YR ANRH. SAMUEL LLEWELLYN,
COALTON.

David W. Williams a Robert Parry i arolygu yr achos hyd nes y dewiswyd swyddogion rheolaidd. Yn mhen tua blwyddyn adeiladwyd capel bychan hardd, yn costio tua chwe chant o ddoleri. Yn Mai, 1882, etholwyd diaconiaid rheolaidd, sef yr Anrh. Samuel Llywellyn, George Rodgers a Robert Parry. Cynyddodd yr eglwys mewn rhifedi am ychydig flynyddoedd, ond o herwydd amgylchiadau allanol dechreuodd leihau yn fuan, ac yn bresenol mae yr eglwys yn wan iawn, ond yn hynod hael ac ymdrechgar i gynnal yr achos. Caent weinidogaeth bob mis o'r sefydliad. Rhif yr eglwys yn 1894 oedd 18. Nid ydynt yn derbyn cynorthwy o'r genadaeth, eto cyfranasant at y cyfryw yn 1894 \$21.50.

Wedi ysgrifenu yr uchod derbyniasom nodyn oddiwrth Mr. Llywellyn yn cynwys hanes manylach. Agorwyd y capel yn Hydref, 1882. Gwasanaethwyd ar yr amgylchiad gan y Parchn. Dr. Jones, Cincinnati; T. C. Davies, Pittsburg; J. W. Evans, John Rhydderch a Z. Fagan (M. E.), yr olaf yn Saesneg. Derbyniwyd yn ystod bywyd yr eglwys 72 o aelodau—60 trwy lythyrau a 12 trwy broffes. Rhifai yr eglwys yn 1883, 42 o aelodau cyflawn, ond yn bresenol 20. Mae wedi bod am flynyddau yn llai ei nifer nag yn bresenol. Cafwyd gweinidogaeth gyson gan weinidogion y cylch hyd Mai, 1886; o hyny hyd Gorphenaf, 1889, bu y

Parch. D. J. Jenkins yn gweinidogaethu yn ddi-fwlch. Oddiar hyny hyd yn bresenol ceir gweinidogion y sefydliad i bregethu unwaith y mis, ond nid yn ddifwlch. Cynelir ysgol Sul Seisnig bob Sabboth.

EGLWYSI SYDD WEDI MARW.

Mae chwech o eglwysi yn y dosbarth wedi dar-fod, sef Tabor, Bethesda, Salem, Coalport, Minersville a Portsmouth.

EGLWYS TABOR.

Sefydlwyd eglwys tua phedair milldir i'r de-ddwyrain o Bethel a elwid Tabor, nid yn agos i'r mor, ond ar fryn tra uchel. Corfforwyd hi yn 1848, a dadgorfforwyd hi yn 1866. Buwyd yn addoli y ddwy flynedd wedi i'r ymraniad gymeryd lle—rhan o'r eglwys yn uno â'r Annibynwyr, a chodi eglwys a elwir Berea—mewn hen adeilad adeiladwyd gan y Negroaid at wasanaeth crefyddol. Yn y flwyddyn 1859 gwnaed casgliad gan eglwysi y sefydliad tuag at gynorthwyo Tabor i dalu at y weinidogaeth. Nis gwn a oedd y Genadaeth Gartrefol wedi cael bodolaeth y pryd hwnw yn y ffurf bresenol; modd bynag yr oedd cynorthwy yn uniongyrchol o eglwys wan, yn ymyl, yn llawn mor ddidrafferth ac effeithiol ag anfon yr arian i

drysorydd y Genadaeth, ac anfon cais i'r Cyfarfod Dosbarth, oddi yno i'r Gymanfa Dalaethol, ac oddi yno i'r Bwrdd Cenadol am eu cael yn ol. Wrth edrych dros gyfrifon yr eglwys ar yr adeg hon, mae yn amlwg nad oeddynt yn gwneyd eu goreu eu hunain. O'r deugain cyfranwyr, chwech yn unig sydd yn rhoddi dwy ddolar ac uchod am y flwyddyn. Bu Thomas Thomas a David Jones yn swyddogion, ac efallai eraill.

EGLWYS BETHESDA.

Sefydlwyd yr eglwys hon yn mis Medi, 1856. Nifer yr aelodau ar y pryd oedd 13. Dewiswyd yn swyddogion—Jabes Davies a Rees Jones. Mewn rhai blynyddau wedi hyn, dewiswyd Thomas Davies a John Jenkins. Codwyd capel cyffion naddedig, ac yn hwnw buwyd yn addoli hyd y diwedd. Ymddengys mai camgymeriad oedd adeiladu y capel hwn, gan ei fod yn rhy agos i Bethania. Dadgorfforwyd yr eglwys tua'r flwyddyn 1880.

EGLWYS SALEM.

Dechreuwyd yr achos yn Salem y Sabboth cyntaf yn mis Mawrth, 1862, ac ar y 13eg o'r un mis sefydlwyd yr eglwys gan y Parch. R. Williams, Moriah, a Thomas Alban, Centreville. Y diaconiaid cyntaf oeddynt, John C. Morgans a Daniel Richards. Rhif yr eglwys pan y'i sefydlwyd oedd

32. Wedi ymadawiad Morgans a Richards dewiswyd J. L. W. Evans ac Evan Lloyd. Capel bychan o gyffion naddedig oedd y fan lle yr addolent. Dadgorfforwyd tua'r flwyddyn 1879.

EGLWYSI POMEROY, COALPORT A MINERSVILLE.

Methasom gael llawer o hanes yr eglwysi hyn. Cawsom ychydig gan yr hen dad, y Parch. John T. Williams, Erie, Col.: "Daethym i Coalport," meddai, "tua dechreu Mehefin, 1842. Yr oedd yr ychydig bobl grefyddol oedd yno yn addoli yn gymysg yn y *school-house* ar y Sabboth, ac mewn tai anedd ar nosweithiau o'r wythnos." Bu y Parch. R. Williams yn pregethu iddynt ac yn gweinyddu yr ordinhadau—efe oedd yr unig weinidog ordeiniedig yn y Dosbarth ar y pryd. "Gan nad oedd arian yn treiglo, ei dal fyddai *store goods*, a byddent yn cael eu derbyn gyda sirioldeb, a bendithiai Duw y genadwri er achubiaeth ac ymgeledd eneidiau." "Wedi blino yn y dull hwn, penderfynwyd adeiladu capel bychan—yr oedd hyn tua 1845 mi dybiwyf. Cawsom ar ddeall yn fuan ei fod rhy fychan, ac yn mhen tua dwy flynedd estynwyd ef tua 10 i 15 tr., ac aeth yr eglwys trwy yr adeiladu cyntaf a'r ail heb fyned ar draws y byd i gasglu." Bu eglwys Coalport yn foddion i godi capel bychan yn Mason City, W. V., ond oherwydd ansefydlogrwydd aeth hwnw yn

fethiant. “Yr oedd y gwahanol enwadau yn cydaddoli ac yn cael pregethu parhaus yn Minersville. Ond tua'r flwyddyn 1864 neu 1865 adeiladodd y T. C. gapel bychan.” Gadawodd y Parch. J. T. Williams yn 1866. Deallwyf fod yn Coalport yn swyddogion ddynion rhagorol o ran gwybodaeth, ffyddlondeb a sancteiddrwydd buchedd, sef William Bowen a William Llywellyn, tad yr Anrh. Samuel Llywellyn, a Lewis Williams. Bu Ebenezer Williams, yr hwn oedd yn swyddog yn Minersville, yn gymwynaswr mawr i'r achos. Mewn cyfnod diweddarach etholwyd David Edwards yn flaenor yn Coalport a Peter Jones a George Jones yn Minersville. Yn yr eglwysi hyn y dechreuodd y Parchn. J. M. Jones a William Rees bregethu. Bu yr olaf yn eu gwasanaethu flynyddoedd heb fawr o gydnabyddiaeth. Bu farw trwy ddamwain yn y banc glo. Bu achos llewyrchus yn Pomeroy unwaith. Cynaliwyd yno Gymanfa tua 1848, a thrachefn tua 1866. Mae yr achos wedi darfod yn Pomeroy er ys dwy neu dair blynedd. Adeiladwyd capel hardd yn Coalport flynyddoedd yn ol yn werth rhai miloedd o ddoleri. Mae yn eiddo i'r Cyfundeb yn awr, ac ar werth.

EGLWYS PORTSMOUTH.

Nis gallwn roddi manyldeb am yr eglwys hon. Bu fyw a bu farw, ac nis gallwn roddi dyddiad y

naill na'r llall. Bu gwedd obeithiol ar yr achos unwaith. Bu Dr. Harris yn gweinidogaethu iddi am gytnod, pan yr oedd yn byw yn Ironton. Yr adeg hono codwyd capel hardd, gwerth miloedd o ddoleri. Bu heb dalu am dano yn llwyr hyd nes iddo gael ei werthu. Bu yr achos yn Portsmouth yn dipyn o dreth a thrafferth i'r Dosbarth am flynyddau. Y mae yr eglwys wedi darfod er ys blynyddau a'r capel wedi ei werthu.

PREGETHWYR Y SEFYDLIAD,

Y RHAI FU YN GWASANAETHU O'R DECHREUAD HYD
YN AWR.

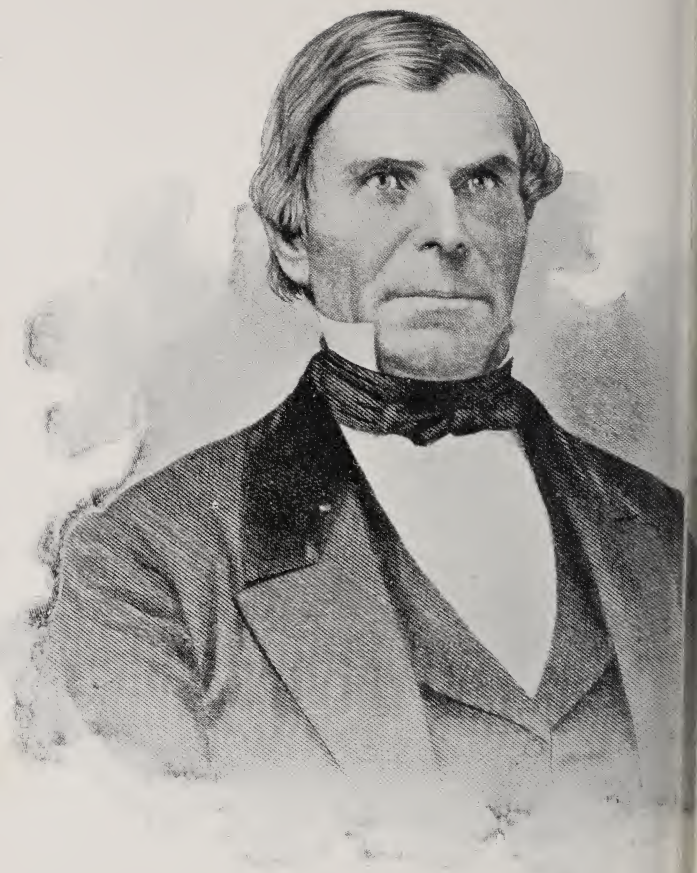
Y PARCH. DAVID ROSSER.

Dyn mawr, trwm, lluniaidd a serchog yr olwg arno oedd Mr. Rosser. Ni chafodd lawer o fanteision addysg yn moreu ei oes. Dechreuodd ar y gwaith o bregethu yn foreu iawn, tua'r flwyddyn 1833; ond ni chafodd ei ordeinio. Efe, pan ar ei daith o Columbus i Cincinnati, yn nhy Timothy Jones, ger Centreville, a bregethodd y bregeth Gymraeg gyntaf erioed yn sefydliad Jackson a Gallia. Gof ydoedd o ran ei alwedigaeth, ac ychydig fyddai yn bregethu nes y daeth i'r sefydliad i fyw, sef yn 1853. Bu yn pregethu oddiyno yn mlaen yn bur gyson hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Awst 28, 1868. Un hynod oedd Mr. Rosser ar weddi. Yr oedd ganddo lais da ac yn siarad mewn cryn hwyl yn anl. Cofus genyf pan yn llanc mai Rosser oedd fy newis bregethwr. Yr oedd yn wr a anwyliid yn fawr gan yr eglwysi. Yr oedd Mr. Rosser yn gwybod am galedi cysylltiedig a bywyd *pioneer*. Rhydd Mr. Morgans, Moriah, yr hanes a ganlyn: "Pan oeddwn

yn dyfod o Cincinnati i Gymanfa Moriah gyda'r bâd i Portsmouth, a cherdded oddiyno i Moriah, 23 milltir, pan o fewn wyth milltir i'r lle, pwy a welwn yn eistedd ar ochr y ffordd o fy mlaen ond y Parch. David Rosser, yr hwn oedd hefyd yn myned i'r Gymanfa. Yr oedd wedi tynu am ei draed, a'r rhai hyny yn bothellau mawrion, ac wedi ei orchfygu gan ludded, gan ei fod yn ddyn trwm ac anghyfarwydd a cherdded. 'A allaf fi wneyd rhywbeth i chwi?' ebe fi. 'Gelli, machgen i,' atebai, 'mae yn dda iawn genyf dy weled; cerdd yn dy flaen a dywed wrth Evan Davies, Hail Creek, am ddyfod a cheffyl i fy nghyrchu.' Gwneuthym felly, a chyraeddodd Mr. Rosser y Gymanfa mewn pryd." Yr oedd Mr. Rosser yn gallu rhoddi arbrawf tremiol (*optical demonstration*) yn y Gymanfa o wiredd y geiriau, "Trwy lawer o orthrymderau mae myned i mewn i'r bywyd."

Y PARCH. ROBERT WILLIAMS.

Mae cofiant helaeth wedi ei ysgrifenu gan ddyn ion medrus i'r gwr hynod hwn. Er fod y llyfr bron yn mhob teulu yn yr ardal, eto credwn mai prin y goddefai teimlad ei luosog edmygwyr i mi beidio rhoddi *sketch* o'i hanes a'i nodweddion yn y gyfrol hon. Gelwid ef yn dad y sefydliad, ac y

YR HYBARCH ROBERT WILLIAMS,
MORIAH.

mae hanes y naill a'r llall mor gymhlethedig a'u gilydd fel nas gellir eu gwahanu.

Yr oedd dylanwad Mr. Williams yn fawr ar y sefydliad mewn llawer ystyr. Efe ydoedd brenin y sefydliad—canolbwynt y Cyfarfod Ysgolion a'r Cyfarfod Dosbarth. Yn gyffredin ai i'r gadair heb roddi trafferth i'w gyfeillion ei alw iddi, a theimlai pawb ei fod yn ei le. Pan ddywedai ei farn ar fater, nid yn aml y meddyliai neb ei wrthwynebu, ac os gwnai rhywun hyny heb ddweyd synwyr clir a grymus, cai y cyfryw ergyd effeithiol gyda gair neu ddau nes y byddai yn suddo mewn cywilydd am ryfygu agor ei enau. Nid oedd wedi enill y meistrolaeth hyny ar ei dymerau ag y dysgwylid i ddyn o'i safle ef wneyd. Ac onibae fod ei farn yn dda, a'i egwyddor yn gywir, buasai y gwendid hwn yn lladd ei ddylanwad; ond oherwydd ei synwyr cyffredin cryf, ei adnabyddiaeth o'r natur ddynol, cywirdeb ei amcanion, nerth a chyflymder ei feddwl, hyawdledd a llymder ei ymadrodd, duwiolfrydedd ei ysbryd, urddas anghyrchadwy (*unapproachable*) ei berson, a'i fedrusrwydd digymar i drin yr aflywodraethus, enillodd ddylanwad ac awdurdod tu hwnt i neb fu, sydd nac a ddaw byth yn sefydliad Jackson a Gallia. Pe buasai yntau yn fyw yn awr nis gallasai gario yr awdurdod a wnaeth yn ei ddydd.

Gwlad werinol ydyw hon, ac y mae ystryd

gwerinol wedi lefeinio cymdeithas gymaint fel na oddefir mwy unbenaeth mewn eglwys mwy na gwlad. Cydnabyddwn fod perygl i ysbryd gwerinol ac annibynol i gael ei gario yn rhy bell, neu yn hytrach dywedwn fod perygl i'r teimlad o gyd-raddoldeb fod yn achlysur i haerllugrwydd. Dylai fod rhyddid barn a llafar, a dylid cydnabod hawliau pob dyn fel aelod cymdeithas; eto, yn ol dysgeidiaeth yr Ysgrythyr, dylid "gwneyd cyfrif mawr" o swyddogion crefyddol er mwyn eu swydd. Weithiau yn awr gwelir corach anwybodus yn torsythu, gan dybied ei hun yn rhywun mawr, ac yn siarad â swyddogion penaf yr eglwys gyda'r un eofndra ag y siaradai a hogiau haner tyfu. Bendith i'r cyfryw ac i'r eglwysi yn aml yn awr fyddai presenoldeb urddasol Mr. Williams i "genhedlu ysbryd caethiwed drachefn i beri ofn." Bu yn llafurio o dan lawer o anfanteision, ac yn dyoddef tipyn o galedi ar y cyntaf, ond diameu fod brodyr eraill wedi gweithio yn galetach a dyoddef mwy. Yn ffortunus, yr oedd yn byw yn nghanolbwynt y sefydliad, ac yr oedd pawb ar eu goreu yn dangos pob caredigrwydd iddo ar hyd ei oes. Ymddengys hefyd nad oedd Mr. Williams yn anghofio dangos caredigrwydd i'r rhai fyddai mewn eisiau. Yn fuan ar ol eiddyfodiad i'r wlad, byddai yn myned weithiau i ardal Horeb, tua wyth milldir o'i gartref, i bregethu mewn tai annedd.

Rhoddent iddo haner dolar am ei lafur. Yr oedd dyn tlawd o Gymro yn yr ardal yn byw ar elusen, a gwelid Mr. Williams yn aml yn cyflwyno yr haner dolar gawsai am bregethu i'r gwr tlawd hwnw. Ond yr hwn sydd yn rhoddi i'r tlawd sydd yn rhoddi benthyg i'r Arglwydd. Felly y bu gyda Mr. Williams.

Cafodd ei fendithio a hir ddyddiau, a gadawodd gryn gyfoeth ar ei ol i'w weddw a'i ddwy ferch. Yn fuan, dylynodd Mary, ei ferch, ei thad i dir anghof. I ddangos y profedigaethau a'r peryglon y mae pregethwyr teithiol yr ardal yn agored iddynt, rhoddwn yr hanes a ganlyn a roddir gan Mr. David Morgans: Pan oedd Mr. Williams yn bur hen a methedig, cychwynodd i'w daith Sabbothol i Bethania a Soar. Yr oedd yn ddiwrnod gwlawog ac ystormus. Pan yn dychwelyd adref o Soar, a phan gyferbyn a thy Daniel D. Morgans, yr oedd y mellt yn fflachio, a'r taranau yn rhuo, a chysgodau'r hwyr o'i amgylch yn crynhoi. Gwaeddodd ar Mr. Morgans a dymunodd arno i'w hebrwng trwy y dwr oedd ar y gwaelod gerllaw. Wedi i Daniel gyfrwyo ei geffyl, maent yn cyd-deithio tua'r aber (*creek*). Erbyn cyraedd ymyl y dwr mae yn bur dywyll, a phan oeddynt ar ben y bont oedd yn croesi yr aber, fflachiodd mellten gyda y fath ddysgleirdeb nes eu dallu hwy a'r ceffylau. Safodd ceffyl Mr. Morgans,

ond aeth ceffyl Mr. Williams yn ei flaen a thros y dibyn i'r *creek*. Ymryddhaodd Mr. Williams o'r cyfrwy, a chafodd Morgans afael ynddo a thynodd ef i'r lan. Yr oedd Mr. Williams yn nofiwr da, ond yr oedd pwysau y dillad yn rhwystr mawr iddo. Codwyd ef ar ei geffyl, dygwyd ef i dy Mr. David Morgans, ac wedi newid ei ddillad, hebyrngwyd ef adref gan Daniel N. Edwards.

Nid Mr. Williams yn unig o bregethwyr yr ardal sydd yn gwybod am "beryglon llifddyfroedd," er na fu neb, ar a wyddom, mewn cymaint enbydrwydd am ei einioes ag ef. Rhoddwn yn fyr ychydig o'i nodweddion fel pregethwr. Sylwn yn

1. Ar ei naturioldeb. Dywedai Cranogwen am dano mai efe oedd y siaradwr mwyaf naturiol o Gymro a glywodd ar gyfandir America. Siarad ac nid adrodd na darllen wnai yn y pwlpudd. Pan yn cael hwyl medrai waeddi, a hyny yn y modd mwyaf soniarus. Ar adegau felly byddai ei lais yn fwyn, treiddgar a thrydanol. Nid oedd neb byth yn blino ar ei lais.

2. Medrai adrodd hanesyn. Nid pob pregethwr fedr adrodd stori. Mae ambell un yn ei lladd cyn ei gadael; ond gadawai Mr. Williams yr hanesyn, neu y gydmariaeth, yn y pwynt priodol yn hollol, a thaflai holl nerth ei feddwl a'i lais gyda'r cymwysiad. Hyn, yn nghyd a naturioldeb y traddodi, grymusder ei iaith, a phereidd-dra ei lais, oedd

dirgelwch y "myn'd" oedd ar ei bregeth ar bryd-iau.

3. Yr oedd yn feddianol ar gynreddfau (*intuition*) hynod nerthol. Fel hyn yr ysgrifena y Parch. J. P. Morgan am dano: "Gwelir dosbarth lluosog iawn o feddylwyr, ie, y lluosocaf o lawer, yn amgylchu y gwirionedd, yn ymholi pa ffordd yr eir lle trig goleuni. Y maent yn agoshau at y gwirionedd yn araf, gan edrych arno o wahanol gyfeiriadau, eto yn benderfynol yn esgyn ei fynydd ac i'w bebyll. Gwelir dosbarth arall, os ydyw yn briodol eu galw yn ddosbarth gan mor lleied eu nifer, yn disgyn yn nghanol y gwirionedd, yn ei weled ac yn ei deimlo yn ei oleuni a'i nerth tragwyddol ei hunan. Dyma y meddwl cynreddfol, Nid canlyn o gam i gam, ac o ris i ris y llwybrau arferedig gan farwolion y ddaear hon i esgyn i deml gwirionedd, ond disgyn fel seraiff i ganol y deml gan deimlo fod yr Arglwydd Dduw yn oleuni tragwyddol iddi. Fel y canai y bardd Seisnig:

'Others, though great,

Beneath their argument seemed struggling, while
He, from above descending, stooped to touch

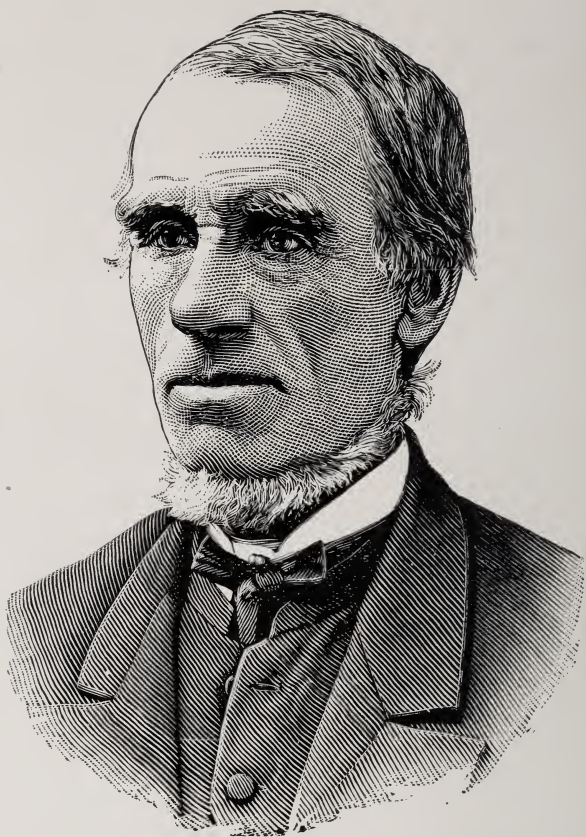
The loftiest thoughts.'

Nid ymresymu y gwirionedd wnai M. Williams, ond ei draethu, yn ei oleuni a'i nerth dwyfol, gan alw yn daer ar blant dynion i ymostwng i awdurdod aruchel y gwirionedd fel y mae yn yr Iesu."

Byddai y gallu hynod hwn yn ei feddwl yn elfen o newydd-deb parhaus yn ei bregethau. Nid oedd ganddo lawer o lyfrau, ac ni fyddai yn darllen cymaint a llawer pregethwr. Yr oedd yn dangos gwrthwynebiad yn fynych i sefydlu eglwysi newyddion ar y cyffiniau, ac nid ydoedd mor gefnogol i ymgeiswyr ieuainc am y weinidogaeth ag y buasai yn ddymunol ar rai prydiau. Hwyrach mai dyma y rheswm na chododd yr un pregethwr yn Moriah tra bu ef byw.

Y PARCH. DAVID LEWIS.

Fel hyn yr ysgrifena Mr. Morgans, Moriah, am dano: "Yn mis Awst, 1837, daeth y Parch. David Lewis i'r sefydliad. Brodor o Sir Aberteifi oedd Mr. Lewis o enedigaeth a dygiad i fyny, ond o'r Neuadd, ger Llanidloes, y daeth i'r wlad hon. Bu yn cydlafurio a Mr. Williams am tua thair blynedd. Rhoddwyd Centreville a Moriah yn daith Sabboth, a Horeb ar ei phen ei hun. Dyn trwm ac o daldra cyffredin oedd Mr. Lewis. Pregethai yn dda ac adeiladol, ac yr oedd yn sobr a difrifol iawn wrth draddodi. Cadwai at reolau y Corff yn Nghymru i'r llythyren yn mhob amgylchiad, a phan y troseddai rhyw aelod rhoddai ei law yn drwm ar y cyfryw, ac efallai yn rhy drwm weithiau. Yr oedd yn Galfin trwyadl. Symudodd i

YR HYBARCH JOHN W. EVANS,
OAK HILL.

Ebensburg, Pa., a bu yn gweinidogaethu yno hyd ei farwolaeth."

Y PARCH. RICHARD DAVIES.

Yn y flwyddyn 1840 neu 1841, dechreuodd Richard Davies, brodor o Drefnewydd, Cymru, bregethu. Parhaodd i gydlafurio a brodyr eraill yn y sefydliad am bump neu chwe' mlynedd. Aeth i Pomeroy, ac oddi yno i Minnesota. Siaradwr cyflym iawn, a chan nad oedd yn tori ei eiriau yn eglur, yr oedd yn anhawdd ei ddeall, a gwrando ein goreu. Efe draddododd y bregeth gyntaf yn eglwys Sardis.

Y PARCH. DANIEL EVANS, Y WERN.

Cafodd y gwr ieuanc gobeithiol hwn ganiatad i ddechreu pregethu tua'r flwyddyn 1839, ond buan iawn fe'i cymerwyd ymaith gan anghen i'r wlad well, ni hyderwn. Brawd ydoedd i Evan Evans, Nant-y-glo, a dywedir ei fod yn meddu cymwys-derau arbenig i'r weinidogaeth.

Y PARCH. JOHN W. EVANS.

Brodor o Bronant, Sir Aberteifi, ydoedd Mr. Evans. Dechreuodd bregethu yn 1843. Ni chafodd ond ychydig mewn cydmariaeth, o fanteision

addysg yn more ei oes, ond gwnaeth ddefnydd rhagorol o'r hyn a gafodd. Daeth yn ddarllenwr cywir, yn ysgrifenydd destlus, ac yn siaradwr rhwydd ac effeithiol. Cafodd ef a'r brodyr adnabyddus John T. Williams, Pomeroy, yn awr o Erie, Col., a'r diweddar Howell Powell, eu holi a'u derbyn yn bregethwyr yn yr un Gymanfa, yr hon a gynaliwyd yn Moriah yn 1843. Ordeiniwyd fe yn 1849. Bu farw yn hen a chyflawn o ddyddiau ar y cyntaf o Dachwedd, 1892, wedi bod am yn agos i haner canrif yn gwasanaethu yr eglwysi yn efengyl ei Fab Ef.

Yr oedd llawer o hynodion gwerth eu coffa yn y gwas ffyddlon hwn i Grist. Gellid yn hawdd ysgrifenu cyfrol o'i hanes, ond ni oddef ein gofod i ni ond crybwyll yn unig ei brif ragoriaethau fel dyn a phregethwr. Yr oedd tri pheth nodedig ynddo fel dyn, sef ei wroldeb, ei hunan-lywodraeth a'i gallineb. Cafodd ei ran o ystormydd a phrofedigaethau yr anialwch, ond ni wnai yr oll iddo ddigaloni na llwfrhau, ond dylunai ei alwedigaeth gysegredig gyda dianwadallwch diofn a dirwgnach, gan ddiystyru gwrthwynebiadau ac anhawsderau. Medrai gadw ei dymerau o dan lywodraeth ragorol. Yr oedd wedi enill concwest arno ei hun yn dda. Ni ddadguddiai lawer o'i gyfrinach i neb. Nid oedd yn hawdd nesu ato na bod yn eofn arno. Nid oedd dim ysgafnder na chellwair yn ei ysbryd.

Gan ei fod yn meddu gallu a thuedd i gadw ei feddyliau a'i brofiadau iddo ei hun, nid oedd ei gwmni mor ddymunol a llawer o ddynion mwy rhydd ac agored. Yr oedd yr elfenau hyn, yn nghyd ac eraill yn ei gymeriad, yn peri i lawer llanc ieuanc deimlo fel fy hun, yn hurt a gwylaidd yn ei bresenoldeb. Callineb ydoedd hynodrwydd arall. Meddai ar feddwl cydbwys. Yr oedd ei alluoedd yn gydradd a chymesur. Dylynwn ef yn ei holl gysylltiadau fel gweinidog yr efengyl—yn y gyfrinach, yn y pwlpud, y gynadledd, mewn priodas neu angladd, neu yn ei ymdrafodaeth â dynion yn nghylchoedd cyffredin bywyd, ymddygai yn wastadol yn ddoeth a theilwng o urddas ei waith a'i swydd gysegredig.

Cafodd Mr. Evans gorff cryf, iach, a gwydn iawn, yr hyn ydyw un o'r cymwysderau angenrheidiol i'r weinidogaeth yn y sefydliad hwn. Gwnaeth Mr. Evans ei gartref ar y cyntaf ar fferm fechan, lle yn awr y saif capel Horeb. Bu yn byw yno am naw mlynedd; yna prynodd fferm ychydig i'r de o Oak Hill, lle y bu byw hyd ddiwedd ei oes. Gweithiodd yn galed i glirio y coed ac arloesi y tir, a darparai ei bregeth erbyn y Sabboth wrth oleu canwyll frwyn neu *pine torch*. Pan yn byw yn nghymydogogaeth Horeb arferai fyned i Portsmouth i'r farchnad, pellder o 30 milldir. Cychwynai cwmni o amaethwyr yn gynar yn yr

hwyr, a theithient trwy y nos, a chyraeddent Portsmouth tua chodiad haul, i werthu ymenyn ac wyau. Byddent yn falch o gael chwe' sent y pwys am yr ymenyn, a thair sent y dwsin am yr wyau. Un noson cychwynodd cwmni o bedwar o Gymry, sef John W. Evans, Daniel Morgan, John Thomas a Joshua Evans tua Portsmouth, a phan yn agos i Sciota Furnace ymosodwyd arnynt gan *colliers*, y rhai a geisiasant ladrata yr ymenyn a'r wyau. Curwyd Mr. Evans yn drwm â phastwn, ond llwyddodd ef a'i gwmni i ddianc o'u gafaelion, ond ni hysbyswyd i ni beth ddaeth o'r wyau. Bu Mr. Williams, fel y crybwyllasom, mewn peryglon llif-ddyfroedd, a'r brawd Mr. Evans mewn peryglon yn mhlith lladron, a diameu y gall amrai o'r brodyr ddweyd eu bod wedi bod mewn peryglon yn mhlith brodyr gau.

Fel pregethwr yr oedd Mr. Evans yn gryno, ysgrythyrol, ymarferol a difrifol. Pregethai y Gair, nid dysgeidiaeth dynion; amcanai ddod yn agos at gydwybod pechadur; ymdrechai gydag egni diildio i yru yr hoelion adref. Yr oedd yn feddianol ar alluoedd naturiol cryfion, ond ni amcanai byth ddangos ei fawredd a'i allu ei hun wrth bregethu. Canolbwynt ei weinidogaeth oedd, colledigaeth dyn a gras Duw; aberth Crist a gwaith yr Ysbryd Glan; troedigaeth yr enaid, a buchedd sanctaidd.

Cyweirnod ei weinidogaeth am yn agos i haner canrif oedd:

“Dyfnider calon dyn truenus
Ac anfeidrol olud gras.”

Bu yn fynych yn llywydd y Cyfarfod Dosbarth a Chymanfa Ohio, ac efe, os nad ydym yn camgymeryd, oedd llywydd y Gymanfa Gyffredinol gyntaf gynaliwyd yn y wlad hon. Tragwyddoldeb yn unig ddengys ffrwyth llafur y gwas ffyddlon hwn i Grist.

Y PARCH. OWEN JONES.

Daeth y gwr da hwn i'r sefydliad yn 1844, a bu yn pregethu ar y cylch am bymtheg mlynedd, sef hyd ddiwedd ei oes. Yr oedd yn lled hen pan ddaeth i'r sefydliad. Fel hyn y darlunia Mr. Morgans, Moriah, y pregethwr hwn: “Dyn tal, yn siarad yn araf, yr hwn a allai siarad ar unrhyw bwnc o dduwinyddiaeth yn ddirybudd, gan fod corff o dduwinyddiaeth ar ei gof a'iddeall. Enwogrwydd Mr. Jones oedd ei ffyddlondeb gyda phob peth a ymddiriedwyd iddo. Nid oedd yn weinidog.” Yr oeddwn i yn bur ieuanc pan y bu farw, ond mor bell ag y medrwn farnu, nid oedd yn hyawdl, ond sylweddol ac adeiladol fel pregethwr; yn ddyn call, dirodres, unplyg, uniawn ei egwyddorion a'i fuchedd. Gadawodd ddylanwad da ar ei ol.

Y PARCH. MORRIS MORRIS.

Daeth y brawd hwn i'r ardal o Gymru, tua 1844, a bu yn pregethu am ychydig, ond cymerwyd ef ymaith gan anghen yn fuan ar ol ei ddyfodiad i'r wlad. Dywedir ei fod yn bregethwr da.

Y PARCH. JOHN EDWARDS.

Ni wyddom pa bryd y daeth y brawd hwn i'r sefydliad, na pha bryd yr ymadawodd i Portsmouth. Gwyddom ei fod yn pregethu i eglwysi y sefydliad tua'r flwyddyn 1853. Yr oedd yn wr tew, ac yn gymeriad gwreiddiol; meddai ar dipyn o dalent naturiol, ond heb braidd ddim gwrtaith. Yr oedd yn lled hen cyn iddo ddysgu darllen Cymraeg. Cofir ei gydmariaethau hynod gan lawer hyd y dydd hwn.

Y PARCH. JOHN RHYDDERCH.

Ganwyd y brawd hwn yn Llanelli, Sir Frycheiniog, D. C., yn y flwyddyn 1816. Treuliodd foreu ei oes yn Penycae, Sir Fynwy. Ymunodd a chrefydd pan yn 14 oed. Dysgodd waith gof, yr hon gelfyddyd a ddylynodd hyd o fewn 15 mlynedd i'w farwolaeth. Priododd yn ieuanc a bu iddo 12 o blant. Daeth i America yn 1844. Yn 1851 aeth ef a'i deulu i Pomeroy. Etholwyd ef yn fuan yn flaenor yr eglwys yno. Yn y

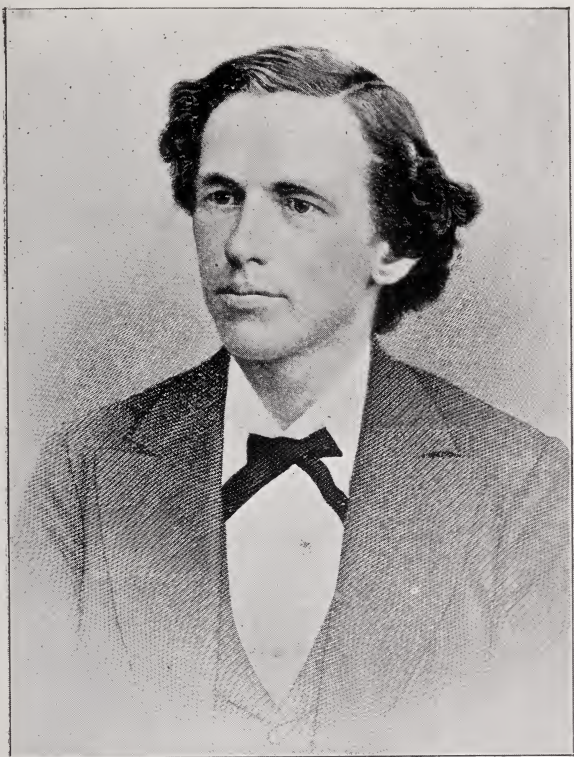
flwyddyn 1854 y dechreuodd ar waith pwysig y weinidogaeth, pan yn 38 mlwydd oed. Yn mhen rhai blynyddau dychwelodd i'w fferm yn sefydliad Gallia a Jackson. Gosodwyd ef yn fuan i bregethu ar y cylch gyda'r brodyr eraill. Gwnaed ef yn weinidog yn 1871. Barn y cyhoedd am y brawd Rhydderch oedd ei fod yn ddyn gonest, dirodres a duwiol. Fel hyn yr ysgrifena y Parch. D. J. Jenkins am dano yn ei sylwadau coffadwriaethol: "Nid ydym yn honi iddo gyraedd safle boblogaidd iawn fel pregethwr, ond gwelsom a chlywsom am dano yn cael ambell i oedfa ag y byddai yn ddigon amlwg ei fod o dan yr eneiniaid oddiwrth y Sanctaidd hwnw, a bod Crist yn ei arddel fel ei was ffyddlon. Ni byddai na gwres yr haf nac oerni y gauaf, ffordd ddrwg na phellder y daith yn ei atal rhag myned i'w gyhoeddiadau. Credwn ei fod bob amser yn teimlo ei fod yn genad dros Dduw, a bod ganddo genadwri at bechaduriaid. Ni ymostyngai ef byth i ddifyru a goglais tymerau dynion er mwyn bod yn boblogaidd. Gwirioneddau syml yr efengyl; y pethau a weddau i athrawiaeth iachus a draethid ganddo. Meddai ar brofiadau crefyddol uchel. Dadganai y sicrwydd mwyaf diameuol o berthynas i ddiogelwch ei gyflwr. Dywedai yn ddibetrus, 'Mi a wn i bwy y credais.'" Ychydig cyn suddo i ddystawrwydd y bedd, adroddai y penill hwnw—

“ Syfled iechyd, syfled bywyd,
Cnawd a natur yn gytun;
Byth ni syfla amod bywyd,
Hen gytundeb tri yn un.”

Yn y flwyddyn 1872 gwerthodd ei fferm a symudodd i Oak Hill, lle y bu fyw hyd ei farwolaeth, yr hyn a gymerodd le Ebrill 11, 1886.

Y PARCH. EDWARD R. JONES, M. A.

Daeth y gwr parchus hwn i'r ardal yn 1874, a sefydlodd yn Oak Hill. Bu farw yn Gorphenaf, 1882. Caffaeliad mawr i'r ardal oedd dyfodiad Mr. Jones. Yr oedd yn ddyn ieuanc dysgedig, doniol, ymroddgar, cydwybodol a chall. Yr oedd yn dduwinydd rhagorol; yn meddu ar argyhoeddiadau dyfnion, mewn cydymdeimlad brwdfrydig â gwirioneddau yr efengyl; yn gyfaill didwyll ac ymddiriedol; yn *student* diwyd a diflino. Yr oedd yn cyfansoddi ei bregethau yn fanwl; yn chwilio am eiriau cymeradwy, heb yr un gair isel, na chydmariaeth ddichwaeth, a'r drefn bron yn berffaith. Byddai pob drychfeddwl yn cael ei osod yn ei le priodol, a'i “ gymwys gydgysylltu ” yn y cyfansoddiad nes ffurfio cyfanwaith prydferth, cymesur a gorphenedig. Ni welsom neb erioed yn rhoddi cymaint o lafur a gofal ar bregeth. Dringodd yn fuan i'r rheng flaenaf o bregethwyr ei enwad yn Ohio. Cafodd ei barchu yn fawr gan

Y PARCH. EDWARD R. JONES,
OAK HILL.

frawdoliaeth tra fu byw, ac y mae ei goffadwr-aeth yn fendigedig ar ol iddo farw.

Y PARCH. D. J. JENKINS.

Ganwyd y gwr enwog hwn yn Sir Aberteifi, D. C., Mehefin 3, 1832. Daeth i wlad y Gorllewin gyda'i rieni yn 1837. Bu farw Mehefin 16, 1890, trwy gael ei daro yn angeuol gan y train yn agos Hamden, O. Wrth ddychwelyd adref o Pomeroy, wedi bod yn treulio y Sabboth, pan yn dysgwyl y train yn Hamden, aeth allan i rodio ychydig oddiwrth yr orsaf, lle yr oedd tri *track*. Tebygol iddo ddyrysu pan oedd y *fast train* yn myned i'w hiebio; yn lle cilio oddiwrth y perygl aeth i'r *main track* a chafodd ei ladd mewn moment.

Yr oedd y Parch. D. J. Jenkins yn un o'r dynion hynotaf ar lawer ystyriaeth a fagodd y sefydliad. Fel hyn yr ysgrifena y Parch. Isaac Edwards am dano: "Meddai ryw ysbrydiaeth anesboniadwy i godi bywyd yn y rhai fyddai yn ei gylch. Diameu na chyfododd y sefydliad hwn heb a lwyddodd i adael ar ei ol argraffiadau mor ddwfn o linellau ei ddelw yn mhob peth ag y gwnaeth Jenkins." Yn moreu ei oes dysgodd y gelfyddyd o saer coed, a "llanwodd bob swydd yn y plwyf ar wahanol adegau, a phan y byddai enw Jenkins yn cael ei osod i fyny, byddai hyny

yn ddigon o arwydd i eraill i beidio dod allan yn ei erbyn. A phan aeth allan i'r rhyfel diweddat fel captain ymrestrodd llu o feibion dewraf Jefferson Tp. a'r cylchoedd i fyned gydag ef."

Yn ngwanwyn 1867, dechreuodd ar waith mawr ei fywyd, a daeth allan ar unwaith gyda nerth a chymeradwyaeth mawr. Rhoddwyd ef ar y cyhoeddiad y Sabboth cyntaf, a phob Sabboth yn ddifwlch tra y bu yn y sefydliad—y ffafr na roddwyd i neb arall. Cafodd bregethu yn y Cyfarfod Dosbarth ac yn y Gymanfa y flwyddyn gyntaf, a buan iawn daeth yn un o'r rhai blaenaf yn y Cyfarfod Dosbarth a'r Gymanfa. Bu yn llywydd ac ysgrifenydd i'r naill a'r llall ar wahanol amserau. Yr oedd yn ysgrifenydd y Gymanfa pan y bu farw. Bu yn gwasanaethu eglwysi y sefydliad ar y cylch gyda brodyr eraill am dair blynedd a ddeg. Yn 1880, ymgymherodd a phlanu eglwys yn nhref Jackson, a dewiswyd ef yn fugail arni. Bu yn ffyddlon a gweithgar 'mewn amser ac allan o amser' i'w bugeilio a'i hadeiladu hyd nes y galwodd y Meistr mawr ef oddiwrth ei waith a ei wobwr.

Yr oedd Mr. Jenkins yn meddu ar gyfoeth mawr o serchawgrwydd naturiol. Yr oedd yr elfen o gyfeillgarwch a chydymdeimlad mor gryf ynddo fel nad oedai am foment rhag taflu ei hun i ang hyfleusderau mawrion er mwyn cysur ei gyfeill

on. Yr oedd ynddo ystwythder neillduol i gyfddasu ei hunan i ateb i'r amgylchiadau, a gwanol fathau o ddynion. Medrai, fel yr apostol, fod yn bob peth i bawb. Gallai ddyddori yr ysgolr, y plentyn, y ferch ieuanc a'r hen wraig. Atynai bob dosbarth ato, a theimlai pawb yn ddeddydd yn ei gwmni. Yr oedd yn hardd a chymesrol o ran corff, ac yn gyffelyb o ran teithi meddliol a nodweddion moesol; mewn gair yr oedd yn awddgar, a pha ryfedd ei fod yn cael ei anwylo. Nid oedd dim yn od neu *eccentric* ynddo, fel y welir mewn llawer. Ni welid ynddo gonglau yn nod yn crogi drosodd tel maen anghaboledig yn y chwarel, ond ymdebygai i faen wedi ei naddu i gaboli gan ddwyllaw celfydd. Yn ystod y tair llynedd ar ddeg y bu yn pregethu yn y cylch, ni u yn ail i neb a welodd y sefydliad erioed mewn lafur ac ymdrech i hwyluso yr achos crefyddol trwy yr holl gymydogath. Yr oedd yn cymeryd fath ddyddordeb yn y cynulleidfaoedd, fel y byddai yn adnabod pawb wrth eu henwau, hyd yn od y plant, ac yn gydnabyddus a holl helyntion y sefydliad o un cwr i'r llall. Treuliodd ei oes i vario ei hun—nid ei amser, ei dalent, a'i arian yn unig, ond ei hun—ei feddwl a'i galon, a'i berson, a hyny er budd a chysur eraill. Yr oedd eangder i gydymdeimlad led led a'r ddaear.

Fel hyn y darlunia y Parch. J. Mostyn Jones ef

fel pregethwr: “Teimlwn wrth ei wrando ei fod wedi derbyn dwy genadwri neillduol o'r nef. Un ydoedd ‘Pregetha y Gair,’ a'r llall, ‘Gwna waith efengylwr.’ Yn y pwlpud pregethai y Gair. Nid coeg-feirniadaeth na syniadau gwyddonol ac athronaidd heb eu haner deall, ond y gair a lefarwyd wrth y tadau trwy Moses a'r proffwydi, ac wrthym ni ‘yn y Mab,’ person y Gair a wnaethpwyd yn gnawd. Byddai ei bregethau yn ffurf yr ymadroddion iachus, a'u cynwys, yn athrawiaeth a ‘gredir yn ddiameu yn ein plith.’” Yr oedd y bregeth yn wastad yn codi yn naturiol o'r testyn—yn llyfn, trefnus, efengylaidd ac ymarferol. Ni flinid mo hono ef, fel llawer, â'r ysfaiddweyd pethau dyeithr a *sensational*. Hoffai frawddegau hirion, hedegog, blodeuog, barddonol, ac weithiau ymgodai at yr aruchel. Yr oedd dysgleirdeb y ddawn arbenig hon, meddai un brawd, “yn ei demtio ar droion i ollwng gormod o eiriau i'w frawddegau, nes bod yn anfantais i rym y syniadau ac effeithioldeb y traddodiad.” Siaradai yn eglur ac uchel—rhy uchel, a thipyn yn undonog, ac yn wastad yn y cywair lleddf. Medrai daflu teimlad ei galon i'w weiriau, a byddai y gwrandawyr yn gyffredin yn gorfod teimlo y gwres. Yr oedd ganddo lyfrgell ragorol, cof da, ac yr oedd ei wybodaeth Ysgrythyrol a duwinyddol yn fwy manwl ac eang na mwyafrif o bregethwyr ein Cyf-

undeb yn America. Mae eglwys Jackson, yn Nghyd a'r sefydliad, wedi dangos eu parch i'w goffadwriaeth trwy adeiladu cofgolofn ysblenydd wrth ei fedd. Dywedaf, fel y byddai ef yn arfer lweyd am fedd Lincoln yn mynwent Springfield: "Chwythed yr awel deneu ar ei fedd yn mynwent Horeb tra paro oesau'r ddaear."

Y PARCH. B. F. THOMAS.

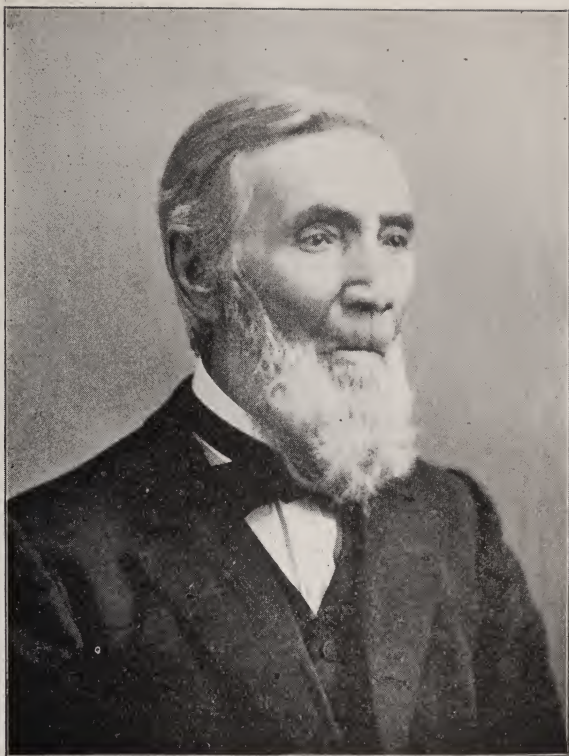
Ganwyd y brawd hwn yn agos i Llangeitho, D. C., Mehefin 50, 1845. Daeth ei rieni i America yn 1847, a sefydlasant yn Newark, O., lle y buont fyw hyd 1850, pryd y symudasant i Centreville, Sir Gallia, Ohio, lle y bu fyw hyd ei farwolaeth. Yr oedd ei dad yn flaenor yn eglwys Centreville, ac yn ddyn o gryn allu naturiol, yn hynod mewn medr i adrodd pregethau. Medrai gofio yr iaith a dynwared y llais a'r ystum i'r dim. Pan oedd B. F. Thomas ond 17 mlwydd oed, ymunodd â byddin yr Undeb, sef 91st O. I. V., a bu yn gwasanaeth y llywodraeth hyd ddiwedd y gwrthryfel mawr. Bu mewn llawer brwydr galed. Ar ol dychwelyd, bu yn llafurus a ffyddlon fel aelod o eglwys Centreville hyd 1878, pryd y dechreuodd ar waith mawr ei fywyd. Yn Nghymanfa Johnstown, Pa., Hydref 20, 1888, ordeiniwyd ef yn weinidog. Bu yn gwasanaethu ar y cylch yn

ffyddlon iawn trwy ei holl fywyd pregethwr-ol. Meddai ar wybodaeth eang o athrawiaethau yr efengyl a hanesiaeth Ysgrythyrol ac eglwysig. Pasiodd bob arholiad yn ardderchog. Yr ychydig droion y clywsom ef yn pregethu, argyhoeddwyd ni nad oedd yn ddiffygiol mewn gwybodaeth a llais i wneyd pregethwr effeithiol. Yr oedd yn brydferth iawn o ran ei ddyn oddi allan, yn siriol wrth bawb, ac yn ofalus i ysgwyd llaw â'i gyfeillion pan y cyfarfyddai â hwynt. Dywedir ei fod yn ddefnyddiol a chymwys yn y seiat; ond dywedai y Parch. E. S. Jones wrthym mai ei hynod-rwydd mwyaf oedd ei gymwysder a'i ddawn i weddio yn gyhoeddus. Mehefin 1, 1892, bu farw o enyniad yr ymysgaroedd. Mae un brawd iddo yn bregethwr gyda'r M. E.; brawd arall, sef John J., wedi gwasanaethu fel Probate Judge dros Swydd Gallia amrai flynyddau. Cymerwyd ef oddiwrth ei waith at ei wobr yn gydmarol ieuanc.

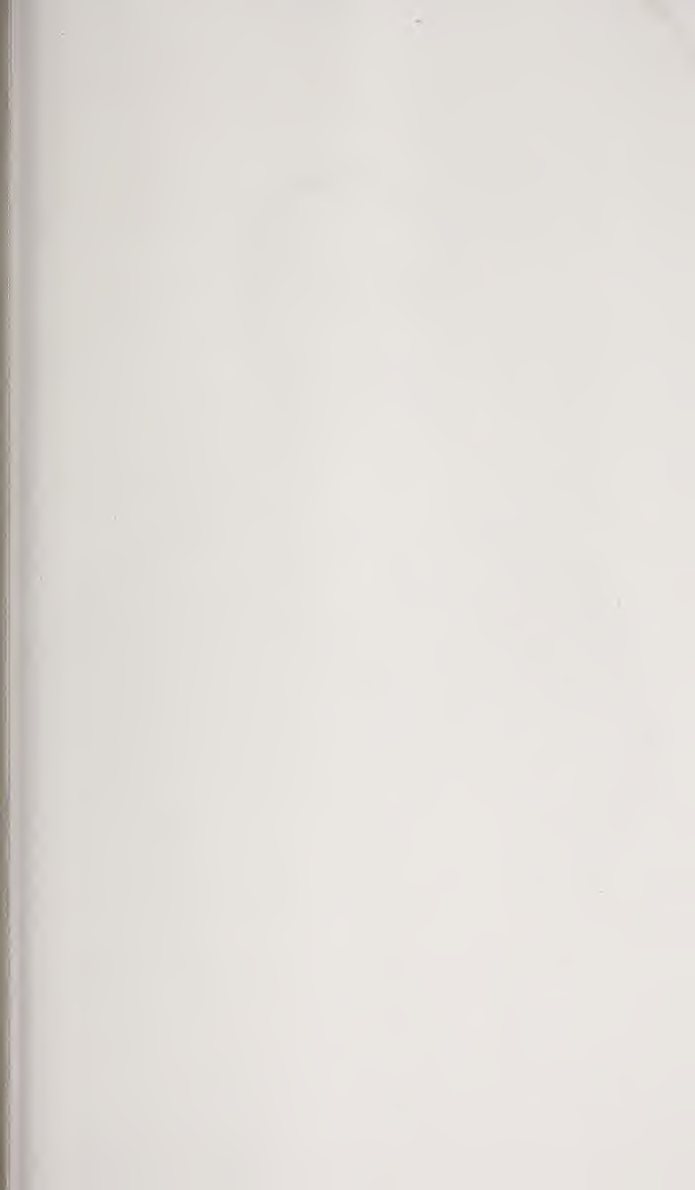
PREGETHWYR BYW FAGWYD YN Y SEFYDLIAD.

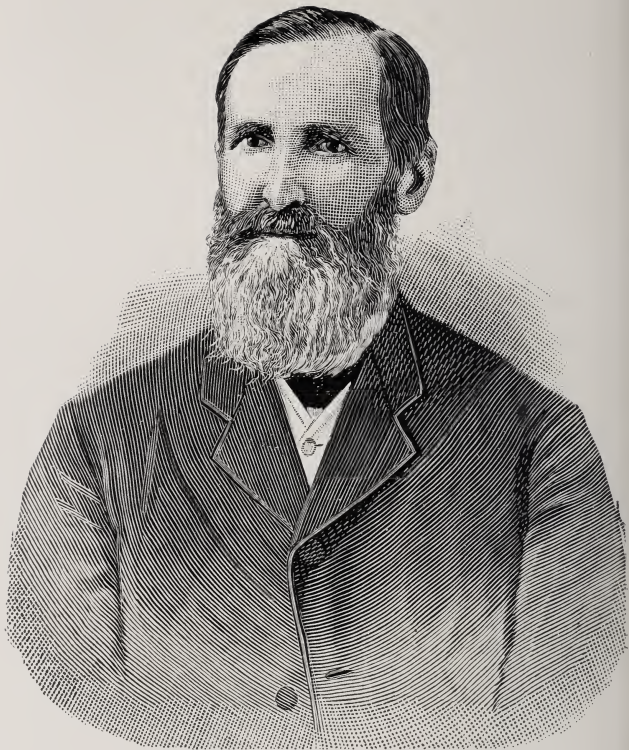
Y PARCH. EVAN S. JONES.

Dechreuodd Mr. Jones bregethu yn y flwyddyn 1848. Mae yn awr yn 80 mlwydd oed, ac yn iraidd a thirf. Parha i fyned i'w gyhoeddiad yn gyson,

YR HYBARCH E. S. JONES,
CENTREVILLE.

Y PARCH. ROWLAND H. EVANS,
Yn awr o Picatonica, Wisconsin.

ac mae ei gorff a'i feddwl yn dal yn rhyfedd o gryf. Ni chafodd lawer o fanteision addysg yn more oes fel y ca bechgyn yn awr, na llawer o fanteision oddiwrth lyfrau hyd brydnawn ei fywyd; eto y mae wedi profi er ys blynyddau i bawb a'i hadwaenai, mai dyn wedi ei gymwyso gan natur a gras i bregethu yr efengyl ydyw. Mae wedi treulio ei oes bregethwrol yn y sefydliad—cyfnod fwy maith na neb arall fu yn y sefydliad erioed. Mae yn siaradwr rhwydd a naturiol, yr iaith yn ystwyth a phriodol, er nad yn glasurol, a llywodraeth berffaith ganddo arno ei hun pan mewn hwyl. Mae ganddo lais nad mynych y clywir ei ragorach o ran pereidd-dra a nerth, a chanddo lywodraeth dda arno. Pan mewn hwyl gall wefreiddio cynulleidfa â'i lais; fel y dywedir am Whitfield y gallai wneyd i'r bobl wylo wrth waeddi Mesopotamia. Mae ei chwaeth yn nethol-jad ei bethau yn dda, a'r drefn yn rhagorol. Pan yn anterth ei nerth safai yn ffrynt Cymanfa Ohio ar ddydd yr uchel-wyl. Caffed fyw flynyddau eto i weithio yn ngwinllan ei Arglwydd.

Y PARCH. R. H. EVANS.

Yn y flwyddyn 1856 y dechreuodd y brawd hwn bregethu, a bu yn llafurio yn y sefydliad hyd ei symudiad i Columbus, O., yn 1861. Daeth i'r wlad hon pan yn llanc bychan gyda'i rieni yn y

flwyddyn 1838. Gweithiwr caled a di-ildio ydyw, ac anhawsderau a gwrthwynebiadau yn ei gryfhau yn hytrach na'i lwfrhau. Dechreuodd yn nghanol anafanteision a thipyn o wrthwynebiadau, ond trwy ddyfalbarhad ac ysbryd goddefgar gorchfygodd yr anhawsderau i gyd. Mae yn hynod hoff o ysgrifenu i'r wasg; a phe byddai yr holl ysgrifau gyhoeddodd o bryd i bryd yn ystod y deugain mlynedd diweddaf yn y cylchgronau Cymreig yn cael eu casglu yn nghyd, gwnant amrai gyfirolau mawrion. Wedi gadael y sefydliad bu yn gwasanaethu gyda llwyddiant a chymeradwyaeth eglwysi Columbus, O., Johnstown a Hyde Park, Pa., Waukesha, Cambria, Wis., a Picatonica. Y mae ei yrfa bregethwrol wedi bod yn gydmarol lwyddianus, ac mae iddo safle anrhydeddus yn mhlith gweinidogion y Cyfundeb.

Y PARCH. J. P. MORGAN.

Dechreuodd Mr. Morgan bregethu yn 1861. Bu yn gwasanaethu eglwysi y sefydliad hyd 1865, pryd y symudodd i Van Wert, O., i gymeryd gofal eglwys Venedocia. Bu yn athraw yn District School Sir Jackson am flynyddau cyn dechreu pregethu. Barnwn mai efe ydyw y galluocaf o ran galluoedd naturiol a fagodd y sefydliad; medd amgyffrediaeth gref, a chof digyffelyb, ac y mae yn gyfoethog mewn geiriau. Dylifa geiriau allan

o'i enau yn hollol ddiraffferth. Gwisg ei ddrych-feddyliau yn wastadol â iaith briodol a grymus, ac yn ei ddyddiau goreu pregethai gyda llawer iawn o ddylanwad. Ar y cyfan cryn gawr o bregethwr oedd Mr. Morgan pan yn anterth ei nerth. Am rai blynyddau bellach y mae wedi ei analluogi i bregethu gan anhwyldeb blin, a derbynia gydymdeimlad llwyr af ei hen gyfeillion a'i luosog edmygwyr.

Y PARCH. DANIEL THOMAS, M. A.

Dechreuodd y brawd hwn bregethu yn 1872, ond wedi myned trwy yr ysgol cafodd alwad i fugeilio eglwys Radnor, O.; aeth oddi yno i Wild Rose, lle y llafuria yn awr gyda chymeradwyaeth fawr. Gweithiwr diflino a diail ydyw, hynod odd-efgar a didramgwydd ei ysbryd, a chywir ei amcanion. Mae yn bregethwr cryf, yn fugail gofalus, yn drefnydd rhagorol, ac yn gyfaill didwyll. O ran dylanwad saif yn mhlith pregethwyr blaenaf ein Cyfundeb yn America.

Y PARCH. JOHN MORGAN JONES.

Yn Nghyfarfod Dosbarth gynaliwyd yn Moriah Awst 23, 1865, derbyniwyd J. M. Jones a William Rees fel pregethwyr i gael arfer eu dawn trwy y Dosbarth. Yn 1870, symudodd i'r sefydliad, a bu

yn pregethu ar y "cylch" o'r adeg hono hyd yn bresenol. Ordeiniwyd ef a W. R. Evans yn Nghymanfa Palmyra, O., yn Medi 1883. Bu y brawd hwn yn llafurio am flynyddoedd o dan lawer o anafanteision, ond y mae yn gwella arno yn awr o ran amgylchiadau. Mae yn hynod ffyddlon i fyned i'w gyhoeddiad trwy bob tywydd a phellder ffordd. Pregetha gyda gryn hwyl ar adegau. Y mae yn hynod afaelgar mewn gweddi yn fynych. Medda ar lais da, parabl rhwydd, ac y mae ei sylwadau yn bwrpasol a threfnus. Mae ganddo gof rhagorol, a gallu i adrodd hanesion ac i ddynwared eraill, ond pan yn pregethu y mae fel efe ei hun yn hollol, heb yr un ymgais i ddynwared neb; ac nis gellir ei gyhuddo o fenthycha pregeth neb arall. Mae yn ddoeth a medrus i drafod materion eglwysig ac i weinyddu mewn angladdau.

Y PARCH. ISAAC EDWARDS.

Dechreuodd bregethu yn 1878. Mewn rhai blynyddau derbyniodd alwad o eglwys Horeb, Van Wert Co., O. Bu yno yn eu gwasanaethu gyda chymeradwyaeth neillduol am tua phum mlynedd, pryd y dychwelodd i'r sefydliad. Mewn rhai blynyddau dychwelodd yn ol i Van Wert i fugeilio eglwysi Horeb a Bethel, ac yno y mae yn bresenol. Mae yn wr tew, hardd a chymesur, a

hynaws a thywysogaidd ei ymddangosiad. Y mae yn siaradwr rhwydd a hwyliog. Dangosa ofal neillduol dros eneidiau. Wrth bregethu, amcana fod yn ymarferol a *fresh*. Medr drafod dynion yn dda, ac y mae yn fugail llwyddianus; yn wr call a gweithgar ac yn llenwi lle pwysig yn y Cyfundeb. Cafodd addysg elfenol a chrefyddol dda yn moreu ei oes. Yn nhŷ ei dad y sefydlwyd yr eglwys gyntaf yu y sefydliad, a chan ei fod yn byw yn agos i'r capel, ac yn agos i ganolbwynt y sefydliad, cafodd fantais dda i ddysgu yr iaith Gymraeg.

Y PARCH. WILLIAM R. EVANS.

Dylem fod yn adwaen y gwr hwn yn dda, ond yr ydym mewn gormod cydymdeimlad ag ef i feiddio rhoi darluniad o hono. Fe'i ganwyd yn y sefydliad. Bu fyw y 25 mlynedd cyntaf o'i fywyd yn mhlith pobl gymysg a elwir Americanaid, tua phedair milldir oddiwrth unrhyw gapel Cymraeg. Ni fyddai mewn canlyniad yn beth i synu wrtho ei fod yn anhyddysg mewn Cymraeg clasurol. Dechreuodd bregethu yn 1877, ac y mae yn cael ei oddef i lynu gyda'r gwaith hyd yn hyn.

Y PARCH. D. JEWETT DAVIES, M. A.

Cafodd y brawd hwn addysg uwchraddol o'r fath oreu. Mae yn dduwinydd da, yn feirniad

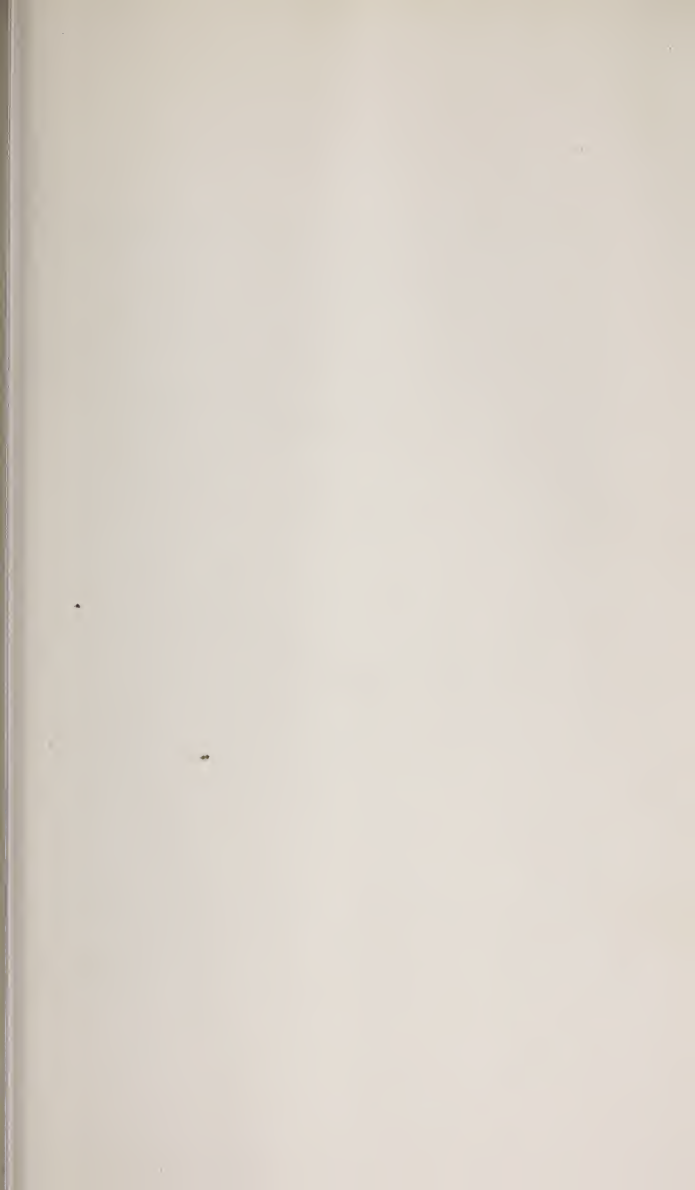
Ysgrythyrol rhagorol, ac yn esboniwr manwl. Y mae yn ddyn dirodres, ac yn meddu argyhoeddiadau dyfnion, a gwroldeb i sefyll drostynt. Y mae yn siriol a thyner, ond nid yn fasw. Mae yn bregethwr sylweddol, gwresog, ond yn amddifad o lais treiddgar a thrydanol i wefreiddio cynulleidfa. Bu yn gwasanaethu fel bugail yn eglwysi Picatonica, Newark, Horeb, Van Wert Co., Johnstown, a Youngstown, lle y cartrefa yn bresenol. Dechreuodd bregethu yn 1877.

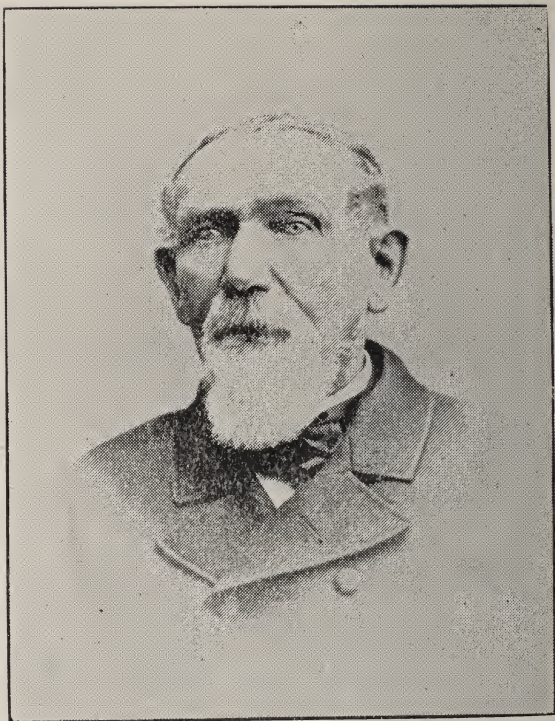
Y PARCH. DAVID THOMAS.

Dechreuodd y brawd hwn bregethu tua 1881, ac wedi treulio tair blynedd yn ysgol dduwinyddol Delaware, O., cafodd alwad i Osage, Kansas. Wedi hyny, bu yn gwasanaethu eglwys y M. C. yn Denver, Colo.; er ys tua thair blynedd mae yn gwasanaethu eglwysi y "cylch." Mae yn wr call, cydwybodol, boneddigaidd a gweithgar; yn bregethwr sylweddol a chymeradwy. Brawd ydyw i'r Parch. Daniel Thomas, M. A., Wild Rose, Wis.

Y PARCH. JOHN LLOYD.

Cafodd y brawd hwn ganiatad i bregethu yn 1876. Bu yn llafurio am amrai o flynyddoedd yn eglwysi y cylch hyd ei ymadawiad i Jackson. Bu

Y PARCH. JOHN T. WILLIAMS,
YN AWR O ERIE, COLORADO.

yn ffyddlon a diargyhoedd tra yn y gwaith, ac y mae iddo le cynes yn serchiadau llawer o'i adnabyddion.

Y PARCH. ROWLAND JONES,

Bu y brawd hwn yn gwasanaethu eglwysi y "cylch" am dair neu bedair blynedd gyda chymeradwyaeth. Mae yn ddyn ieuanc diwyd, dirodres a duwiolfrydig. Mae yn dringo i fyny yn gyflym mewn gallu a dylanwad. Cafodd alwad tua blwyddyn yn ol i fugeilio eglwysi Newark a Granville. Deallwyf ei fod yn rhoddi boddlonrwydd neillduol.

PREGETHWYR TUALLAN I'R SEFYDLIAD.

JOHN T. WILLIAMS, POMEROY.

Dechreuodd y brawd hwn bregethu yn 1842. Ordeiniwyd ef yn Nghymanfa Moriah ar yr un adeg a'r Parchn. J. W. Evans a Howell Powell. Derbyniasom lythyr oddiwrtho yn ddiweddar yn dadgan fod y dyddiau blin wedi ei oddiweddyd, "baich henaint yn pwyso yn drwm arno." Cydnabyddid Mr. Williams yn bregethwr galluog a grymus pan yn llafurio yn y dosbarth hwn. Yr oedd yn dduwinydd rhagorol ac yn feddyliwr cryf a gwreiddiol. Y troion y clywsom ef yn pregethu

yr oedd yn siarad mewn cyweirnod uchel iawn. Bu yn gwasanaethu eglwysi Pomeroy am tua 23 mlynedd, pryd y symudodd i'r Gorllewin, ac yn Erie, Col., y mae yn awr.

Y PARCH. DR. HARRIS.

Dechreuodd David Harris bregethu tua'r flwyddyn 1853. Bu yn gwasanaethu eglwys Iron-ton am tua 15 mlynedd, pryd y symudodd i Columbus, O. Nid oes angenrheidrwydd rhoddi darluniad yn y fan yma, mae hyny wedi ei wneyd lawer gwaith gan ddwyllaw medrus yn y newyddiaduron a'r cylchgronau Cymreig. Mae ei glod yn hysbys trwy yr holl fyd, lle y mae Cymro. Gwyr pawb fod elfenau yn ei gymeriad nad ydynt i'w cael ond pur anaml mewn pregethwyr. Yr elfenau hyn oedd dirgelwch ei lwyddiant a'i boblogrwydd. Bu yn cael llawer o farchnad i'w "fedd feini" yn y sefydliad, byddai felly yn ymgydnabyddu a llawer o'r bobl, a byddai yn gyffredin yn dyfod i'r Cyfarfod Dosbarth. Erbyn hyn mae ei gorff hardd yntau yn gorwedd yn ngwaelod bedd, a rhyw un arall yn cerfio maen i'w osod wrth ei fedd.

Y PARCH. WILLIAM REES.

Dechreuodd bregethu yn 1865. Treuliodd y rhan fwyaf o'i oes yn Pomeroy, ond bu am gyfnod

byr yn gwasanaethu eglwys Iron-ton. Yr oedd yn feddianol ar alluoedd naturiol cryfion, yne frydydd caled, ei lais yn amddifad o dynerwch, a'i acen heb fod yn ddymunol. Yr oedd o gymeriad diargyhoedd, a llafuriodd yn ffyddlon o dan fyrdd o anfan-teision. Trefnwyd iddo gael ei ordeinio yn Nghymanfa Palmyra yn 1883, ond o herwydd rhyw gamddealldwriaeth, neu yn hytrach amryfusedd y Cyfarfod Dosbarth, ni ddarfu iddo fyned yno. Cyn cael Cymanfa wed'yn cyfarfyddodd a'i angeu mewn modd disymwth yn y banc glo.

YR YSGOLION SABBOTHOL.

Mae yr hanes a ganlyn wedi ei ysgrifenu gan Mr. D. A. Lloyd, Moriah, ysgrifenydd y Cyfarfod Ysgolion:

“Nis gwyddom pa le na chan bwy y ffurfiwyd y Cyfarfod Ysgolion, ond cawn ei fod mewn bodolaeth yn y flwyddyn 1844, oblegid cawn gofnodiad o Gyfarfod Ysgolion yn cael ei gynnal yn Horeb yn mis Awst o'r flwyddyn a nodwyd, a gwelwn fod cyfrifon rhif a llafur y flwyddyn hono yn llawn, felly ymddengys nad cyfarfod Horeb oedd y cyntaf, ond fod hwnw rhyw adeg yn 1843, neu cyn hyny. (Bu Cyfarfod Ysgolion yn Sardis yn 1843). Cynelid y Cyfarfodydd Ysgolion a'r cylch yn y gwahanol gapelau yn y sefydliad bob dau fis ar ddydd gwaith am flynyddoedd lawer ar y cyntaf, pryd yr holid ysgol y lle ar y pwnc neu ran o'r Ysgrythyr i rai mewn oed, a holwyddori y rhan ieuengaf o'r ysgol yn y Rhodd Tad, Rhodd Mam, &c., gan lywydd y cyfarfod, a mawr oedd ac yw eto y llafur a'r rhagddarpar ar gyfer y cyfarfodydd hyn, fel y gellir dweyd eu bod wedi bod yn fendithiol. Heblaw rhoddi ychydig o brawf ar lafur ysgol y lle, derbynir a darllenir adroddiadau pob ysgol yn yr undeb, a'u rhif, llafur, a'u pres-

enoldeb er y cyfarfod o'r blaen, yr hyn sydd yn foddion i gadw safle pob ysgol yn ffres o flaen y meddwl. Hefyd, y mae yr adroddiad hwn yn cynwys rhif y dirwestwyr yn mhob ysgol, a phanifer o gyfarfodydd dirwestol a gynaliwyd er y cyfarfod o'r blaen. Hyn, hwyrach, sydd yn rhoddi cyfrif am fod rhif dirwestwyr dosbarth Jackson a Gallia gymaint a rhif aelodau crefyddol, os nad yn fwy. Parhawyd i gynnal Cyfarfodydd Ysgolion bob dau fis, fel y nodwyd, hyd y flwyddyn 1875, pryd y newidiwyd ef i fod bob chwe mis, a pharhaodd felly am ryw dair blynedd, ac yna newidiwyd ef drachefn i bob tri mis, ac i'r Sabbath fel y mae yn bresenol. Dewiswyd llywydd ac ysgrifenydd y cyfarfod, ar y cyntaf, yn flynyddol, ond ynawr bob dwy flynedd. Gwasanaethwyd yn ffyddlon gan y diweddar Barchedig Robert Williams, fel ei lywydd cyntaf, dros 30 o flynyddoedd. 'Yr hwn yn wir a fu ffyddlaw'n yn holl ei dy.' Ar ei ol ef bu y diweddar Barch. J. W. Evans, Oak Hill, yn llywydd ffyddlon tra y caniatodd ei iechyd. Ar ei ol ef bu y bywiog a'r gweithgar, y diweddar Barch. D. J. Jenkins, Jackson, yn llywydd tra amgylchiadau yn caniatáu. Yn Ionawr, 1886, dewiswyd yn llywydd y Parch. W. R. Evans, Peniel, O., yr hon sydd yn parhau ffyddlon a derbynol. Bu y diweddar Edward Morris, Oak Hill, yn ysgrifenydd amrai flynyddau ar y cyntaf, a'r Parch. J. P. Morgan, yn awr o Van Wert, O., yn gwasanaethu fel y cyfryw ar ei ol; ac yn Bethel, Hydref, 1858, dewiswyd yr ysgrifenydd presenol. Heblaw y deg ysgol sydd yn bresenol yn bodoli, mae un ar ddeg fuont yn bodoli o bryd i bryd wedi peidio a bod mwy, yn ol pob ymddangosiad,

sef Ysgol Indian Creek, Rhyd-y-dorth, Rhyd Lwyd, Bloom Furnace, Lime Stone Furnace, Tabor, Salem, Bethesda, Symes' Creek, Hewitt's Fork, a Jefferson Furnace. Mae y rhai hyn oll wedi meirw, heb obaith am adgyfodiad i'r un o honynt. Credwn, er hyny, nad ofer fu eu hymddangosiad byr yn y byd. Hauwyd trwyddynt ac ynddynt lawer o had da sydd a'i ffrwyth yn tyfu heddyw yn sancteiddrwydd yn mucheddau llawer, a bydd y diwedd, ni hyderwn, yn fywyd tragwyddol; a diameu fod enaid llawer un sydd wedi cyraedd y trigfanau nefol wedi cael mŷn i fod yn llawen lawer gwaith wrth ymwneyd â'r Gair yn yr ysgolion bychain a syml hyn.

YSGOLION.	Adeg y'u Sef- ydlwyd.	Rhif yn Cychwyn.		Rhif. Pres.		Rhif. Cynnydd Athraw		Cynnydd Ysgol.
		Athrawon,	Ysgolorin.	Athrawon,	Ysgolorion.	Cynnydd	Athraw	
Moriah.....	1835	13	66	26	197	13		131
Horeb.....	1838	21	107	17	115			8
Centreville.....	1840	9	38	19	147	10		109
Oak Hill.....	1850	8	43	23	181	15		138
Soar.....	1841	10	43	12	72	2		31
Bethel.....	1841	11	63	12	92	2		39
Sardis.....	1843	9	21	10	67	4		46
Bethania.....	1847	4	20	9	33	5		13
Peniel.....	1870	12	53	7	39			
Jackson.....	1880	18	130	21	184	3		54

O. Y.—Mae rhai o'r ysgolion uchod wedi cychwyn yn gynarach na'r flwyddyn 1844, ond nid oes genym gyfrif i roddi o honynt yn gynt. Yr eiddoch, D. A. Lloyd, Ysg."

Mae Mr. Lloyd wedi bod bellach yn dylyn yr ysgol Sabbothol yn ei holl wersylloedd yn yr anialwch am yn agos i ddeugain mlynedd, ac fel Josua, yn wastadol yn ffrynt y golofn, ac os ydyw wedi heneiddio o ran ei wedd, mae ei ysbryd mor ieuanc ag erioed. Medda gymwysder arbenig i'r swydd o ysgrifenydd. Heblaw ei fod yn ddestlusa chryno, mae ei sirioldeb, ei gallineb, ei fedrusrwydd i drafod dynion, ei ddawn i ymddyddan â phlant, a'i frwdfrydedd o blaid yr ysgol Sabbothol wedi bod yn fywyd ac ysbrydiaeth i'r cyfarfod er ys blynyddau maith. Caffed fyw flynyddau eto i weithio gyda'r gwaith da.

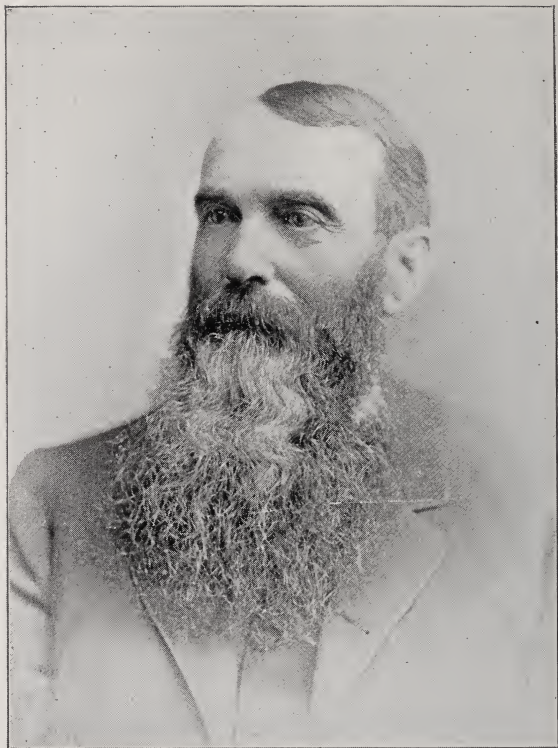
Y FEIBL GYMDEITHAS.

Cynaliwyd y cyfarfod cyntaf, i'r dyben o ffurfio y gymdeithas hon, yn ysgoldy y Trefnyddion Cal-finaidd yn Oak Hill, O., Rhagfyr 1, 1845. Y gwyddfodolion oeddynt, y Parch. John A. Davies, (A.); Parch. David Davies (Hen.) Thomas W. Lewis (T. C.); John Davies, (T. C.); David Jen-kins, (T. C.); Daniel Edwards, (T. C.); Daniel Jones, (A.); John Jones, (A.); Henry Lewis, (A.); John Thomas, (A.); Thomas Jones, (A.)—11.

Ymffurfiwyd yn gymdeithas mewn undeb â'r Feibl Gymdeithas Americanaidd; ffurfiwyd a phasiwyd rheolau perthynol iddi. Dewiswyd y swyddogion canlynol: Llywydd, Parch. Robert Williams; Trysorydd, Edward Morris; Ysgrifenydd, Parch. John A. Davies. Y casgliad cyntaf a wnaed oedd \$110; y donation cyntaf i'r Fam Gymdeithas oedd \$120, yn 1847. Cynyddodd y cyfraniadau hyd y flwyddyn 1871, a'r un modd y dona-tions. Yn y flwyddyn hono gwnaed donation o \$1,600, ac hefyd yn 1872 gwnaed donation o \$1600 i'r Fam Gymdeithas. Wedi hyn y mae y cyf-raniadau yn lleihau yn raddol, o ganlyniad y dona-tions yn lleihau.

Cyf. o Rhag. 1, 1845, hyd yn awr.....	\$44134 26
Donations i'r Fam Gymdeithas.....	\$42806 00
Rhoddion i dylodion, i eglwysi, &c. . . .	943 08
Treuliau achlysurol.....	15 30
Llyfrau ac arian ar law.....	369 88
	-----\$44134 26

YR ANRH. J. EDWARD JONES.
OAK HILL, OHIO.

Gwnaeth y Gymdeithas 150 o *life members*, o ba rai y mae 80 yn fyw.

Gwnaed y personau canlynol yn *life directors* o'r Fam Gymdeithas: Parch. Robert Williams, Parch. Owen Jones, Parch. Edward R. Jones, Parch. John W. Evans, Thomas T. Jones, David Edwards, Evan T. Davies, John Hughes, Rees Morgan, Mary Morris, John J. Jones—oll wedi marw. J. Edward Jones, John D. Jones, John D. Davies, Thomas E. Davies, Thomas J. Hughes.

SWYDDOGION O 1845 HYD 1895.

Llywydd,	Parch. Robert Williams.....	1845—1876
“	“ John W. Evans.....	1877—1885
“	“ D. J. Jenkins.....	1886—1890
“	“ Isaac Edwards.....	1891—1893
“	“ William R. Evans.....	1893—1896
Ysgrif.	“ Parch. John A. Davies.....	1845—1862
“	“ John P. Morgan.....	1862—1863
“	“ J. Edward Jones.....	1863—1896
Trysorydd,	Edward Morris.....	1843—1848
“	John Jones (Ty'nrrhos).....	1848—1850
“	Lewis Hughes.....	1850—1863
“	John J. Jones.....	1863—1894
“	William W. Morgan.....	1895—1896

Mae J. Ed. Jones wedi bod yn hynod ffyddlon fel ysgrifenydd y Gymdeithas am 32 mlynedd. Mae yn hynod o fanwl a gofalus gyda phob peth a wna, hyd yn nod trwsiad ei wallt. Mae yn fasnachwr llwyddianus, yn Notary Public, ac yn un o'r dynion mwyaf medrus i dynu allan baprau cyfreithiol, megys deeds, mortgages ac ewyllysiau ag sydd yn Sir Jackson. Bu yn Auditor Jackson County am un tymor, a bu yn llenwi amryw o swyddi o ymddiried yn y plwyf a'r pentref.

YSTADEGAU YR EGLWYSI.

EGLWYSI Y DOSBARTH.										
	Adeg eu Sefydl- wyd.	Gwerth y capel- au cyntaf.	Gwerth y capel- au presenol.	Nifer y raelodau pan eu sefvdllw'd	Nifer yn 1879.	Nifer yn 1894.	Casgliad at y weinid. yn 1879.	Casgliad at y weinid yn 1894.	Casgliad at y Genadaeth, 1879.	Casgliad at y Genadaeth, 1894.
Moriah	1835	\$ 100	\$ 800	14	115	152	\$212	\$272	25	79
Horeb	1838	50	900	20	133	90	300	353	36	21
Centreville	1840	80	1200	15	98	86	178	200	15	21
Soar	1841	80	1000	35	80	63	160	118	10	4
Bethel	1841	25	800	15	67	54	272	274	14	19
Sardis	1843	20	1000	14	68	51	132	130	11	12
Bethania	1847	50	400	20	35	18	84	69	3	---
Tabor	1848	---	---	---	---	---	---	---	---	---
Oak Hill	1851	50	10000	---	172	143	569	594	54	110
Peniel	1870	1200	1200	26	36	29	116	116	6	4
Jack2on	1880	3800	3800	22	---	183	400	680	---	---
Coalton	1881	1000	1000	26	---	18	---	73	---	21
Ironton	---	---	---	---	72	44	191	48	3	---
Bethesda	1856	100	---	13	---	---	---	---	---	---
Salem	1862	50	---	29	---	---	---	---	---	---
Coalport	1842	---	1000	---	---	---	---	---	---	---
Minersville	1865	300	---	---	---	---	---	---	---	---
Portsmouth	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Yn 1873 rhifai eglwys Bethel 151, a rhifai Horeb unwaith 240. Mae Moriah yn cadw i fyny yn dda. Bu yn llawer gwanach nag ydyw yn awr, ond tua'r un nifer ydyw yr aelodau yn awr ag yr oedd 58 mlynedd yn ol. Dengys y daflen fod y casgliad at y weinidogaeth ag at y genadaeth yn llawer gwell nag ydoedd 15 mlynedd yn ol, hyny yw yn ol cyfartaledd yr aelodau, ac y mae cyfrif y taliadau at y weinidogaeth am y flwyddyn 1868 o'm blaen, ac nid ydyw yn ddim gwell nag yn 1879; a phan yn ystyried fod yn hawddach enill

dwy ddolar yn 1868 am un ddolar yn awr, byddaf yn synu at y ffigyrau. Wrth gwrs ni fu cyfnod er's yn agos i ddeugain mlynedd ag y bu pregethwyr y cylch yn derbyn mor lleied am eu llafur ag yn awr, a hyny am fod Oak Hill a Horeb allan o'r cylch, a'r eglwysi eraill yn wan, ac yn gwanhau bob dydd. Ymddengys fod llawer o hen frodyr da yn mhlith y diaconiaid yn y dyddiau gynt yn teimlo nad oedd y gweinidogion yn cael eu cydnabod yn ddigonol am eu llafur, oblegid ni a gawn yn y flwyddyn 1860 fod y Cyfarfod Dosbarth yn anfon tri o wyr glewion o gwmpas i holl eglwysi y dosbarth i'w hanog i gyfranu yn twy hael at y weinidogaeth. Y tri hyny oeddynt, Mri. D. G. Williams, Sardis; Isaac Jones, Bethel; Thomas Evans, Centreville—dynion a fedrant roddi esiampl o haelfrydedd. Bu eu hymweliad yn symbyliad i lawer i chwyddo eu cyfraniadau. Yr hyn sydd yn hynod yn y cyfnod hwn yw, tra yr oeddynt yn brin yn eu rhoddion blynyddol, eu bod mor hael mewn achlysuron neillduol. Yn 1859 yr ydym yn cael fod y Cyfarfod Dosbarth yn anfon tri o bregethwyr i Gyfarfod Dosbarth Iron-ton, sef y Parchn. R. Williams, J. W. Evans ac R. H. Evans, ac yn talu deg dolar yr un iddynt ar gyfer eu treuliau. Yn y blynyddoedd diweddaf rhaid i bob un fyned ar ei draul ei hun. Eto, yn 1864, mewn Cyfarfod Dosbarth yn Bethania, "Pender-

fynwyd fod tri o genadon i gael eu hanfon i Gym-anfa Pittsburg, sef Williams, Evans a Jones, a bod \$40 i bob un at ei draul."

Anfonwyd tri o genadon i'r Gymanfa ddiweddfaf yn Pittsburg, a thalwyd iddynt \$15 yr un tuag at eu treuliau. Ymddengys fod gwrthweithiad wedi cymeryd lle o un eithafion i'r llall, a thybiwn mai yn y canol, rhwng y ddau eithafion, y dylai fod. Nid eithriad ydyw yr engraifft uchod, ond rheol. Yn 1869 anfonwyd un gweinidog i Johnstown a thalwyd iddo \$50 at ei dreuliau.

Er mwyn cyfleusdra i'r darllenydd, rhoddwn restr o enwau y rhai a wnaed yn bregethwyr gan y Dosbarth o'r dechreu hyd yn bresenol, gan eu trefnu mewn trefn amseryddol:

Daniel Evans (Y Wern).	William Reese.
Richard Davies.	D. J. Jenkins.
J. W. Evans	Daniel Thomas, M. A.
John T. Williams.	John Lloyd.
E. S. Jones.	D. Jewett Davies, M. A.
David Harris.	W. R. Evans.
John Rhydderch.	Isaac Edwards.
R. H. Evans.	B. F. Thomas.
J. P. Morgan.	David Thomas.
John M. Jones.	Rowland Jones.

Heblaw yr ugain uchod, mae amryw o fechgyn braf a fagwyd ar aelwydydd Methodistiaid wedi bwrw eu coelbren yn mhlith y Saeson, sef y diweddar Alban Davies; Thos. Lloyd Hughes, M. A.,

D. D., yr hwn sydd yn fab i'r Anrh. T. Ll. Hughes, ag sydd wedi esgyn i gryn enwogrwydd gydag enwad y Presbyteriaid; William T. Lewis, D. D., yr hwn hefyd a fagwyd yn Oak Hill, ac y mae yn gweinidogaethu gyda'r M. E.; John Davies, D. D., yr hwn a fagwyd yn Ironton, ac y mae iddo safle anrhydeddus gyda'r Presbyteriaid; Rees Edwards, M. A., mab Lodwick Edwards, gynt o Portsmouth, ac y mae yn llafurio yn eglwysi y Presbyteriaid; D. Ellis Evans, mab Evan D. Evans, blaenor yn Soar, gwr llafurus sydd wedi bwrw ei goelbren gyda'r Annibynwyr Seisnig; John L. Jones, a fagwyd yn Horeb, yn fab i John Sisyllt Jones; a Thomas Thomas, gynt o Centreville, nis gwyddom gyda pha enwad y mae.

Hwyrach nad anmhriodol yn y fan hon fyddai rhoddi trem ar hanes yr enwadau eraill yn y sefydliad. Mae hanes y Methodistiaid a'r Annibynwyr mor gymhlythedig a'u gilydd yn y sefydliad, a'r fath gydweithrediad a chydymdeimlad rhyngddynt ar lawer achlysur fel nas gellir rhoddi hanes y naill yn llawn heb y llall.

Un fu yn llafurio hwyaf a chario y dylanwad helaethaf gyda'r Annibynwyr oedd y Parchedig John A. Davies. Cyfrifai yr Annibynwyr yr hen frawd hwn megys yn dad i'r eglwysi Annibynol, fel y cyfrifai y Methodistiaid Mr. Williams. Yr

oedd y ddau yn gyfeillion mynwesol tra buont byw, ac yn cydweithredu yn rhagorol, a rhywbryd, mewn cyfnod lled foreu, gwnaethant adduned y naill i'r llall ar i'r un fyddai yn goroesi draddodi pregeth angladdol y llall. Disgynodd y gorchwyl ar Mr. Davies. Brawd arall hefyd fu yn llafurio gyda chymeradwyaeth am flynyddoedd yn y sefydliad oedd Davies, Ty'nrrhos. Bu yn barchus yn ngolwg y frawdoliaeth hyd ei angau. Mae gan yr Annibynwyr chwech o eglwysi, sef Oak Hill, Centreville, Carmel, Nebo, Ty'nrrhos a Siloam. Fel eglwysi y Methodistiaid, y maent yn llawer gwanach nag y buont unwaith, a hyny oherwydd yr un achosion. Mae y Parch. Caleb Samson wedi bod yn gwasanaethu eglwys Oak Hill am tua 10 mlynedd. Mae yn bregethwr sylweddol a bugail llwyddianus. Mae yr enwad parchus hwn wedi llwyddo i fagu amryw o bregethwyr o gryn enwogrwydd. Dyma eu henwau: Edward I. Jones, Daniel I. Jones, John Davies, M. A., Evan Rees, B. A., William Isaac a W. O. Jones, M. A. Maent oll yn wyr rhagorol a'r oll yn llafurio mewn eglwysi Seisnig oddigerth yr olaf, mae yntau wedi bod gyda'r Seison am flynyddau, ond yn awr yn bugeilio eglwys Gymreig Lawrence St., Cincinnati, a da genym ddeall fod ein cyfaill siriol a gweithgar yn fwy na chyfarfod y dysgwyliadau. Rhwydd hynt iddo.

Yr hyn sydd yn ein taro yn ddyeithr wrth adolgu hanes yr eglwysi Annibynol ydyw, na fu yr un o'r meibion glewion a fagasant yn gwasanaethu eglwysi cartrefol (ond un am gyfnod byr), tra y mae eglwysi y Methodistiaid yn boddloni ar weinidogaeth y bechgyn a fagodd, bron yn ddieithriad, er ys haner can mlynedd. Nid doethineb fyddai i ni godi casgliadau na gwreidd awgrymiadau yn nghylch peth na pherthyn i ni, ond credwyf y cytuna y brodyr Annibynol mai llawer gwell iddynt ar ambell i gyfnod yn y gorphenol, fyddai gweinidogaeth y doniau cartrefol na rhai a gawsant o draw a thros y mor. Ond, *familiarity breeds contempt*, tra y mae swyn mewn dyeithrwch. Dylaswn ddweyd eu bod wedi cael rhai gweinidogion rhagorol i'w bugeilio, a'n cyfaill W. Rees Evans oedd un o honynt.

Gair eto am y Bedyddwyr. Mae gan yr enwad parchus hwn bedair o eglwysi bychain, ond os nad ydym yn camgymeryd, yn Saesneg, gan mwyaf, y cynelir y gwasanaeth. Yn ol eu rhif, mae y Bedyddwyr, o bosibl, wedi codi mwy o bregethwyr na'r un enwad. Dyma eu henwau: Richard Davies, Daniel Lloyd, Evan Lloyd, Daniel Jones, Thomas Davies, Dr. Griffiths, ac eraill, efallai, na wyddom am danynt.

Yn ol y cyfrif sydd genym mae y sefydliad a'r dosbarth wedi codi 40 o bregethwyr, ac y mae yn

sicr fod amrai wedi eu gadael allan trwy anwybod-aeth. Pa sefydliad ar gyfandir America, neu ar wyneb y ddaear, o faintioli sefydliad Gallia a Jackson, ag sydd wedi codi cynifer o bregethwyr? Yn mhellach, ni phetruswn ddweyd, a gadael ei hunain allan, y daliant gydmariaeth ffafriol o ran dysg a doniau, a phregethwyr unrhyw ardal neu wlad.

Ond nid magu pregethwyr yn unig wneir yn y sefydliad, ond cyfreithwyr, gwladweinwyr, athrawon, meddygon a masnachwyr enwog. Nid ydym am ymfrostio, ond pwy ag sydd yn gyfarwydd a'n hanes ac ag ansawdd y wlad yn anianyddo¹, na chydnebydd fod y sefydliad yn llawer mwy enwog mewn codi dynion na chodi moch. Rhoddwn enwau rhai o'r meddygon a fagwyd yn y sefydliad: Dr. Jenkins, Centreville; Dr. Jenkins, Lima, O.; Dr. Griffiths, Dr. Hughes, Dr. E. J. Jones, Oak Hill; Dr. Moses Jones, Oak Hill; Dr. Daniel Jones, Glen Roy; Dr. Lewis, Cincinnati; Dr. Morgan, Coalton; Dr. Morgan, Jackson; Dr. Williams, Jackson; Dr. Davies, Venedocia, O.; y diweddar Dr. Evans, Sampsonville; Dr. Alban, Ironton, O.; y diweddar J. W. Jones, Oak Hill; ac eraill, llawer mwy na digon i wasanaethu y boblogaeth Gymreig.

Eto, dysgawdwyr. Mae llawer mwy o fechgyn a merched Cymry yn athrawon yn yr ysgolion

dyddiol, yn ol eu rhif, nag sydd o genedloedd eraill yn Siroedd Gallia a Jackson. Ar un adeg perthynai un ar hugain o ysgolfeistri i ysgol Sabbothol Horeb; tua deunaw yn fwy na digon i gyflenwi angen poblogaeth Gymreig ardal Horeb. Mae rhai o'r bechgyn wedi cyraedd safle uchel fel Proffeswyr. Gwnawn enwi Proffeswyr S. a W. Morgans; Proff. Evans, Ohio University; Proff. Evans, Michigan; Proff. Morgan Jones, Arkansas; Proff. Jones, Rio Grande; Proff. Benner Jones, Thurman; Proff. J. H. Phillips, Superintendent Birmingham Schools, Ala., &c.

Yn rhestr y cyfreithwyr gellir enwi y diweddar David Alban, John L. Jones, R. H. Jones, David Davies, Cincinnati; Lot Davies, Ironton; y diweddar Daniel Phillips; Lot Davies, Jackson; Daniel Williams, golygydd y *Standard Journal*; Evan Davies, &c.

SWYDDOGION GWLADOL.

Enwir rhai o'r llawws fu yn llenwi swyddi yn y wladwriaeth: Seneddwr y Dalaeth, John H. H. Evans; aelodau Deddfwrfa y Dalaeth, Capt. Evans, Dr. Williams, Alban Davies, T. Ll. Hughes, R. H. Jones a Samuel Llewellyn; Probate Judges, J. J. C. Evans, J. J. Thomas, Lot Davies; Auditors y Sir, J. Edward Jones a J. W. Jones, Rio Grande; Court Clerks, John Williams a George Morgan, yr hwn ydyw yr ysgrifenydd presenol: Sheriff presenol Jackson Co., Griffith Morgan; Cyn-Drysorydd Sir Jackson, Lot Davies; Recorder, Enoch Lewis, &c. Mae y sefydliad hefyd wedi codi masnachwyr enwog. Mae y Cymry gyda'u gilydd yn llawer mwy cyfoethog na chenedlodd eraill ar gyfartaledd. Ac nid yn aml y gwelir Cymro mewn tlodi nac yn derbyn cymorth y llywodraeth. Mae y boneddwyr canlynol yn y dosbarth cyfoethocaf Sir Jackson: Eben Jones, John Davies, J. C. Jones, D. C. Jones, Moses Morgan, D. D. Evans, Capt. Morgan, J. A. Lloyd, T. Ll. Hughes, Thomas Hughes, a J. Edward Jones. In awr, y cwestiwn a ymglyfyd yn naturiol yn y fan hon ydyw, Pa gyfrif a ellir roddi dros lwyddiant a dyrchafiad anghydmarol y genedl yn yr ar-

daloedd hyn yn fasnachol, gwladol a chrefyddol? A ydyw hyn i'w briodoli i'w hysbryd anturiaethus a rhagoriaeth eu talentau naturiol? Credwyf fod y Cymry, o ran galluoedd naturiol ac awydd-fryd dyrchafedig yn dal i'w cydmaru ag unrhyw bobl ar y ddaear. Ond y mae eu llwyddiant a'u dyrchafiad yn y sefydliad hwn, a phob man arall, i'w briodoli, nid yn gymaint i ddysgleirdeb eu talentau, neu yni ac ysbryd anturiaethus, ond i ddylanwad dyrchafol yr efengyl, ac ymroddiad crefyddol y tadau. Hwyrach yr amheua rhai fod gan grefydd ac addoliad teuluaidd, yr ysgol Sabbothol a phregethiad efengyl y Groes ddim i'w wneyd â chodi dynion i fod yn gyfreithwyr, meddygon, a phroffeswyr. Ond apelïaf at hanesiaeth yr oesoedd a'r gwledydd os nad "cyfiawnder sydd yn dyrchafu cenedl." "Lle na byddo gweledigaeth y bobl a ddyfethir." Os ydyw cenedl am lwyddo yn fasnachol yn gystal a moesol, rhaid iddi barchu y Beibl, ac yfed yn helaeth o'r ffrydiau melus, iachusol, sydd yn llifo allan o'r oraclau dwyfol. "Penaf peth yw doethineb," sef athrawiaethau crefydd. "Dyrchafa di hi a hithau a'th ddyrchafa di; hi a'th ddwg di i anrhydedd os coflei di hi. Hi a rydd ychwaneg o ras i'th ben, ie, hi a rydd i ti goron gogoniant."

Dyweddodd Bancroft fod y Tadau Pererinol wedi "dod i blanu eglwys yn yr anialwch," felly am

y pioneers tlodion, sefydlasant yn anialwch Gallia a Jackson, daethant i “blanu eglwys yn yr anialwch.” Gosodasant i lawr yn dda y sylfaen i ddyrchafiad eu hiliogaeth. Gadawsant eu cyfoeth i’w plant, nid mewn ffurf o ffermydd gwrteithiedig, ac arian mewn coffrau, ond gadawsant etifeddiaeth llawer gwell—eu haddysg a’u hesiampl grefyddol. Y mae a fyno y “Rhodd Mam,” “Rhodd Tad,” “Hyfforddwr,” ac adrodd adnodau yn y seiat lawer mwy â dyrchafiad yr oes ag sydd yn awr ar yr esgynlawr, nag y mae llawer wedi breuddwydio erioed. Ein tadau a lafuriasant a ninau sydd yn myned i mewn i’w llafur hwynt. Teimlwyf ofid yn nyfnder fy nghalon wrth weled arwyddion fod oes yn codi nad adnabuant Arglwydd Dduw ein tadau. Pa le mae yr hen brofiadau, yr hen amenau, *repeatio* y don, y dylyn moddion gras trwy wlaw a hindda, gwres ac oerfel? Nid trwy ddardarllen nofelau; gweithiau Dickens a Darwin, a newyddiaduron *secular*, na thrwy gicio y bêl droed ar brydnawn Sadwrn, neu gadw *church festivals* ac *ice cream suppers* yr esgyna ein hieuenctyd binACL gwir fawredd, ond trwy ddylyn ol traed y pererinion fu yn teitlio yr anialwch mawr gan ganlyn ar ol y golofn.

AMRYWIOL AC ADDYSGIADOL.

RHAGORIAETHAU A DIFFYGION Y TADAU.

Hwyrach y'n beir am grybwyll am ddiffygion y meirw; ond y mae ysgrifenyddys ysbyrdoledig yn gwneyd hyny. Dywed un awdwr galluog: "Beware of indiscriminate adulation of the dead. Nothing is more false than the common style of epitaphs. A visit to the graveyard would suggest that the world was a paradise of immaculate saints." Dyllys, gan hyny, ydyw cofio nad oedd y tadau heb eu diffygion—dynion oeddynt, fel niniau, wedi eu hamgylchu a gwendidau. Gwaith anhawdd iawn ydyw rhoddi barn deg a chywir am ddynion a phethau yr oes o'r blaen, a hyny am ddau reswm. Un yw bywiogrwydd a thynnerwch ein natur yn more ein hoes. Medrem fwynhau pobpeth y pryd hwnw yn angerddol. Yr oedd y pregethu, y canu a'r gweddio yn cael argraff llawer dyfnach ar ein natur yn nhymor ein hieuengtyd nag yn awr, ac felly yr ydym yn cael ein harwain, yn ddiarwybod i ni ein hunain, i gredu fod y personau a'u gwasanaeth yn rhagori llawer ar yr hyn a welir yn awr, heb ystyried ein bod ni wedi cyfnewid llawer. Wylai yr hen bobl gynt wrth weled yr ail deml am nad oedd mor ogon-

eddus a'r gyntaf. Yr oedd pethau wedi newid, mae yn wir, ond yr oeddynt hwythau wedi newid. Anaml iawn y ceir hen bobl nad ydynt yn credu fod y byd yn gwaethygu, a'r eglwys yn dadfeilio, ond hwy sydd yn dadfeilio. Mae pobpeth i'r dyn yr hyn yw y dyn iddo ei hun. Rheswm arall yw fod gwrthrychau a darluniau yn ymddangos yn llawer mwy prydferth wrth edrych arnynt yn y pellder.

Mae harddwch y *paintings* ar y pared yn cilio yn raddol wrth ddynesu atynt. Sonir yn fynych am swyn "Music over the sea." Y rheswm fod cerddoriaeth dros y dwr, neu o'r pellder, mor beraidd ydyw, foà y seiniau aflafar, anghydgord, yn colli ar y ffordd. Mae natur yn gwrthod cario *discords*. Mae dadwrdd a dwndwr dinas—rhialtwch y cerbydau, swm y peirianau, tramp ar yr heol, cyfarthiadau y cwn, y chwerthin a'r wylo—yn ymdoddi i'w gilydd nes ffurfio cynganedd, i'w glywed o bellder, yn dôn rheolaidd, a phob amser yn nghyweirnod F. Paham yn nghyweirnod F? Gadawaf i fechgyn yr Eisteddfodau ateb. Felly mae hanes y gorphenol. Mae y ffaeleddau—y *discords*—sydd yn nghymeriad dynion da. yn ymgolli mewn ebargofiant. Eu rhinweddau yn unig sydd yn meddu elfenau anfarwoldeb. Mae coffadwriaeth y tadau Puritanaidd a'r tadau Methodistiaidd, yn cyraedd hyd atom, fel "Music over the sea," tra y mae eu diffygion wedi colli ar y ffordd.

Felly a rhinweddau ein tadau y mae a fynom yn benaf. Yr oedd y tadau, yn ddiameu, yn rhagori llawer ar yr oes hon mewn dylyn moddion gras trwy bob rhwystrau. Yr oeddynt yn byw yn wasgarog, a rhai yn mhell iawn o'r capel, heb ond llwybrau anhygyrch i fyned ato. Ni fyddai gan neb gerbydau (*buggies*) fel sydd yn awr, ac yr oedd llawer heb yr un ceffyl; os ceffyl ni fyddai ganddynt gyfrwy. Un bore Sabboth yn Hydref, 1838, cychwynodd David Jones (Benglog) ar gefn ei geffyl a chwd llawn o dano, fel pe byddai yn myned i'r felin. Gwelodd un o'i gymydogion ef, ac aeth ar frys i'w gyfarfod. "David Jones," meddai, "yr ydych wedi anghofio pa ddiwrnod ydyw yn sicr." "Nac ydwyf fi, machgen i," atebai Jones, "dyma fy nghyfrwy i. Myned i Moriah ydwyf fi i wrando Mr. Williams." Aeth David Jones yn ei flaen yn ddigon difalch a'r cwdyn gwellt o dano, am bum milldir o ffordd nes cyraedd capel Moriah. Tybed na chafodd fendith. Sefydlodd rhai Cymry yn ardal Soar yn 1837, a buont yn dyfod i Moriah am dair i bedair blynedd, ac yr oedd cangen o Symmes Creek rhwng ardal Soar a Moriah. Yr oedd yr afon fechan yn codi at ei cheulanau ar brydiau. Nid oedd yr un bont i'w chroesi; ond yr oedd coeden wedi ei thori i lawr yn groes i'r nant. Yr oedd bôn y goeden ar ben ceulan uchel a'r brig i lawr yn agos i'r dwfr

felly yr oedd yn anhawdd iawn i'w cherdded. Llauer gwaith bu y gwragedd, y merched a'r plant yn cerdded y pren ar eu traed a'u dwylaw, neu yn hytrach ar eu pengliniau a'u dwylaw. Yr oedd yr awydd i fyned i foddion gras mor fawr nes gorchfygu pob rhwystrau ac anhawsderau.

Mewn blynyddau ar ol hyn, cofus genym fod y bobl oedd yn byw i'r de o Black Fork Creek, am gyfnod yn gorfod croesi y Creek yr un wedd a phobl Soar. Yr oedd yr afon hon tua deugain troedfedd o led, ac wyth troedfedd o ddyfnder pan at y ceulanau. Llauer gwaith y gwelais y merched a'r gwragedd bron colli eu cydbwysedd wrth weled y "dyfroedd chwyrn yn llifo" dan eu traed. Credwyf fod amddiffyn Rhagluniaeth y nef drosom.

Un tro, wedi i bont gael ei chodi, ar adeg llif-eiriant mawr, cofus genym fod yr hen frawd ffyddlon D. G. Williams, a minau, yn ceisio croesi ar brydnawn Sabboth, pan yr oedd y dyfroedd wedi ymledu dros yr holl waelod, tua deugain rhwd o led. Tua dechreu mis Mai ydoedd, a chan mai llanc direidus oeddwn, penderfynais groesi. Di-osgais am fy nhraed, ac i mewn a mi i'r dwfr, a'r dyfroedd hyd y pengliniau ac weithiau yn uwch. "A ydyw y dwfr yn oer iawn," meddai yr hen frawd. "Cynes, braf," meddwn inan. Yn y fan ymddiosgai am ei draed a gesyd ei esgidiau o dan

ei gesail, ac i fewn ag ef ar fy ol, ond erbyn myned yn mlaen amrai latheni, gwaeddai arnaf gyda llais crynedig, "Beth oeddyt yn dweyd nad oedd y dwfr yn oer, fachgen?" Modd bynag, penderfynodd na wnai droi yn ei ol, ac ar ol cyraedd Sardis cawsom oedfa dda. Ond cafodd yr hen frawd anwyd trwm mewn canlyniad. Dengys yr hanesion uchod ymdrech di-ildio yr hen ardalwyr i fyned i foddion gras.

Eto, mae rhawd yr oes wedi newid. Yr oedd yr hen bobl, o'u cydmaru a'r dosbarth ieuengaf o'n heglwysi yn awr, yn llawer gwell duwinyddion, ac yn fwy hyddysg yn yr Ysgrythyrau, ond yn fwy cyfyng a sectol. Holl feddylfryd y rhan fwyaf ddeallus o'r hen sefydlwyr oedd duwinyddiaeth. Y Beibl oedd gwerslyfr y genedl, a'r llyfrgell yn gyfoethog os cynwysai esboniad a geiriadur Ysgrythyrol. Byddai glas lanciau yn aml yn traethu eu barn fel doctoriaid ar bynciau mwyaf dyrys y gyfundrefn Gristionogol. Ond y mae pethau wedi newid erbyn hyn i raddau mawr; mae addysg, y pellebyr, y ffordd haiarn, y cylchgrawn a'r newyddiadur yn gwneyd y byd presenol yn fyd dyddorol iawn i'r rhan fwyaf o bobl—i symio y cwbl yn nghyd mewn un gair Seisnig, mae yr oes yn *secular*. Mae mwy o ddiwylliant meddyliol yn awr, manteision addysg yn amlach a rhagorach. Ceir bechgyn a merched ieuanc, 21 oed, fedrant

ysgrifenu, hyd yn nod y Gymraeg, yn llawer mwy cywir na'r tadau a ystyrid yn ddysgedig. Rhaid eithrio yr hen frawd Mr. Hughes, yr hwn eodd yn llenor Cymreig diguro. Mae y cyfarfod llenyddol blynyddol gynelir yn y sefydliad yn nodi cynydd graddol a chyson mewn celfyddyd a diwylliant. Mae y darllen, yr adrodd, yr ysgrifenu a'r canu yn llawer rhagorach na'r hyn a fu, yn enwedig yn y gallu a'r medr i chwareu offerynau cerdd. Yr un modd mae y canu cynulleidfaol yn y capelau yn rhagori llawer ar y cyfan ar yr hyn a fu yn y dyddiau gynt, ond er y canir yn well a'r deall, mae yn anmheus a genir yn well a'r ysbryd.

CYDWYBODOLRWYDD.

Credwyf fod y tadau yn fwy cydwybodol ar y cyfan nag ydyw eu hiliogaeth; meddent argyhoeddiadau dyfnion; yr hyn a gredent a wnaent, heb feddwl fawr am y canlyn'adau. Egwyddor ac nid *policy* oedd rheol eu bywyd; eto yr oedd mwy o ymrafaelion yn yr eglwysi flynyddau lawer yn ol nag sydd yn awr. Dengys cofnodion y Cyfarfod Dosbarth fod yr eglwysi yn cael eu haflonyddu gan derfysgoedd blinion, yn arbenig o 1850 i 1860. Mynych yr anfonid dynion o'r Cyfarfod Dosbarth i geisio terfynu anghydfod mewn rhyw eglwys. Bum yn ceisio dyfalu y rheswm am hyn; credwyf mai un rheswm oedd manyldeb y tadau gyda'r ddysgyblaeth. Diameu, pe amcenid gweinyddu y

rheolau yn awr i'r llythyren, mewn llawer eglwys, codai gryn derfysg. Eto, gyda gwyleidd-dra a pharchedig ofn beiddiaf ddweyd ei bod yn ymddangos i mi fod llawer o'r hen flaenoriaid da yn cymeryd gormod o awdurdod yn eu llaw eu hunain, a weithiau hwyrach yn bradychu anwybod-aeth o drefn gweinyddiad dysgyblaeth.

DIRWEST.

Y mae y sefydlwyr er yn bur gynar hyd yn bresenol yn hynod yn eu hymdrechion o blaid dirwest, o'u cydmaru a sefydlwyr eraill. Y mae cymdeithas ddirwestol yn perthyn i bob eglwys. Dysgwylir i gyfarfod dirwestol gael ei gynal, o leiaf unwaith bob tri mis, ac anfonir cyfrif o rif y cyfarfodydd a rhif y dirwestwyr i'r Cyfarfod Ysgolion, yr hwn a gynelir bob tri mis. Llwyd ymwrthodiad yn amod aelodaeth eglwysig er's blynyddau, a gweinyddir y rheol gystal ag unrhyw reol ddysgyblaethol arall.

CADWRAETH Y SABBOTH.

Byddai yr hen bobl yn llawer mwy gofalus i gadw yn sanctaidd ddydd Duw nag ydyw yr oes bresenol. Dros haner canrif yn ol bu y mater o gyfreithlondeb pobi teisen o flawd corn ar y Sabboth yn destyn sylw eglwysig. Daliai Mr. Wynne ac eraill y dylid pobi ddydd Sadwrn a bwyta bara corn oer ar y Sabboth. Sylfaenent eu golygiadau

ar y geiriau, "Pobwch yr hyn a boboch." Dad-leuai yr ochr arall nad oedd mwy o ddrwg mewn pobi torth gorn ar y Sabboth nag oedd i ferwi dwfr i gael cwpanaid o de, a choffaent y rhau olaf o'r adnod, "Berwch yr hyn a ferwoch." Diameu eu bod yn fynych yn orfanwl gyda y llythyren. Llanwent y crochanau a dwfr nos Sadwrn fel na fyddai yn rhaid cyrchu dwfr o'r ffynon ar y Sabboth. Ystyrient yn ddrwg mawr i blentyn gymeryd blackberry i'w fwyta oddiar fieren yn ymyl ei lwybr i'r capel. Byddai chwibanu yn bechod anghyffredin yn ngholwg rhai. Ond, os arferent or-fanylder gyda'r llythyren mewn rhai amgylchiadau, nid oes ameuath nad ydyw yr oes hon wedi llithro i'r eithafion arall o ormod llacrwydd. Mae cysegredd dydd Duw wedi ei golli i raddau helaeth gan grefyddwyr yr oes hon. "Meddyliwn am ein blaenoriaid, ffydd y rhai dylynwn gan ystyried ddiwedd eu hymarweddiad hwynt."

Wedi gorphen ysgrifenu yr hyn a amcanem ei gyhoeddi, daeth ysgrif faith i'n llaw oddiwrth y Parch. J. P. Morgan, Van Wert Co., O., yn rhoddi hanes llawn am ddechreuad yr achos crefyddol yn Horeb. Yn herwydd fod y llyfr yn barod yn llawn cymaint ag y bwriadwyd iddo fod, ac yn herwydd fod y rhan fwyaf o'r pethau grybwyllir am danynt gan Mr. Morgans wedi ei gofnodi eisoes, yr ydym o dan yr angenrheidrwydd poenus i'w thalfyru, tra

yr ydym yn ddiolchgar i'r ysgrifenydd am ei drafferth i ysgrifenu mor fanwl a maith. Dywed Mr. Morgans am y sefydlwyr cyntaf: "Gadawsant wlad eu genedigaeth yn y cyfnod yr oedd yr efengyl yn cael ei chyhoeddi yn glir a chlywadwy gan yr enwogion, Ebenezer Richards, Thomas Richards, Henry Rees a John Elias Teimlent hiraeth mawr wrth ymadael â manteision crefyddol Llangeitho, a'u hymdrechion cyntaf oedd cyrchu i'r addoldy nesaf a fedrent, sef i Moriah, tua wyth neu naw milldir i rai o honynt. Pan ymsefydlasant gyntaf yn Jefferson township, nid oedd ond coedwigoedd mawrion am filldiroedd. Nid oedd ond ychydig erwau wedi eu harloesi, a hyny gan Americanaid yn y rhan ddwyreiniol i'r dreflan. Yn 1839, adeiladwyd capel logiau yn nghanol coedwigoedd mawrion ar fryn bychan ar dyddyn John Rees. Dyma y capel a'r eglwys gyntaf gan unrhyw bobl neu genedl yn Jefferson Township. Nid oedd ond un ty o fewn golwg i'r capel, a hwnw yn eiddo Americanwr.

Ar sylfaeniad adeilad y mae yn bwysig cael cofgolofnau digon cadarn i wrthsefyll corwyntoedd a thymestloedd a ddeuant mor aml i'w cyfarfod; felly i eglwys Horeb, yr ydoedd yn wir bwysig i gael y colofnau yn sicr a chadarn, a syrthiodd y coelbren ar rai gwyr grymus mewn gallu naturiol ac addysgiad dwfn yn yr athrawiaeth; nid yn aml

y gwelid eu bath. Dewiswyd David Evans, William Jones, "Cofadail" a Moses Morgan i lywyddu yr achos, a buont yn ffyddlon a gofalus hyd eu marwolaeth. Llanwent bob un o honynt ei le arbenig yn y cylch. Yr ydoedd David Evans, o ran oedran, wedi treulio nawnbryd ei fywyd pan ymsefydlodd yn ei wlad ddewisedig, gan ei fod wedi cyraedd yn agos i 75 mlwydd, ond yr oedd ei ysbryd a'i gof mor fywiog a'r ieuengaf. Ganwyd ef yn Llangeitho, D. C., ac yr oedd y teulu o ba un yr hanai, yn Ymneillduwyr crefyddol cyn cyfodiad Methodistiaid yn Nghymru, ac yn oes Daniel Rowlands dygwyd hwy i ymuno â'r Methodistiaid pan ydoedd Dafydd yn fachgenyn. Yr oedd ei gof yn parhau yn glir am Daniel Rowlands a'i amserau hyd ddiwedd ei oes. Bu yn gweinyddu fel blaenor yn eglwys Llangeitho hyd ei ddyfodiad i America yn 1837. Ymsefydlodd ef a'i fab Daniel a dwy o'i ferched yn ardal Hewitts' Fork, gerllaw preswylfod ei fab Joshua Evans. Bu ei fab Daniel farw yn mhen dwy flynedd wedi ei ddyfodiad i America. Gwr ieuanc talentog ydoedd, ac yr oedd gobeithion uchel am dano fel pregethwr defnyddiol a galluog, ond pan oedd yn dechreu ar ei waith daeth galwad ato i wasanaethu ei feistr mewn llys uwch. Bu galar a hiraeth ei dad yn fawr ar ei ol. Yr oedd iddo fab arall hefyd yn bregethwr o dalent arbenig, sef Evan Evans,

Nant-y-glo. Yr oedd Mr. Evans yn dra hysbys o drefniadau y Trefnyddion Calфинаidd yn Nghymru, ac arno ef yr ydoedd y gofal o ran trefniadau yn eglwys Horeb.

Yr ydoedd William Jones, Cofadail, rai blynyddau yn ieuengach na David Evans. Ymfudodd i America yr un flwyddyn. Yr oedd yntau yn cofio amserau diwygiadau Llangeitho o dan Rowlands, ac eraill, yn more ei oes. Yr oedd wedi ei ethol yn flaenor yn Nghymru er yn dra ieuanc, a chyfrifid ef yn un o'r blaenoriaid galluocaf yn Sir Aberteifi. Y mae ei ddau fab, sef John a William, eto yn fyw yn Swydd Jackson, a'r ddau wedi eu hethol i'r un swydd a'u tad.

Yn y cyfarfodydd, araf iawn i ddechreu llefaru ydoedd, ond wrth glywed eraill yn siarad deffroid ef, a siaradai yn hynod ddoniol. Nid ychydig fu ei ddylanwad yn eglwys Horeb fel arweiniwr gofalus i braidd Duw. Hyfforddodd hwynt yn fedrus dros lawer llwybr creigiog. Nid fel rhai yn tra arglwyddiaethu ar etifeddiaeth Duw, ond gan fod yn esiampl i'r praid.

Treuliodd Moses Morgan y rhan foreuol o'i oes yn Llanfwmle, yn agos i Llangeitho. Yr oedd yn ieuengach, a symudodd i America yn ddiweddarach na'r ddau flaenorol. Ni fyddai eglwys Horeb yn gyflawn heb nodweddion a gweithgarwch y brawd ffyddlon hwn. David Evans fel trefnydd

gofalus, William Jones fel addysgwr, a Moses Morgan fel cyfrwng cydiol rhwng y werin a hwythau i ffurfio y cylch yn gyflawn. Yr ydoedd Moses Morgan yn gystal darllenwr cyhoeddus o'r Ysgrythyrau a neb a wrandawsom. Bu ef fyw yn llafurus a gweithgar wedi i David Evans a William Jones gael eu cymeryd ymaith. Yr ydoedd ei blant a'i wyrion oll yn grefyddol, a'r cyfryw sydd yn fyw o honynt yn parhau yn ffyddlon a defnyddiol yn mhob cylch crefyddol. Pan ddaethym i'r wlad hon yn 1841, yr oedd yr eglwys yn dra blodeuog, ac ysgol Sabbothol yn y capel a Hewitts' Fork. Yr oedd ysgol Hewitts' Fork yn dra blodeuog, ac ar ol yr ysgol cedwid ysgol athrawon am awr neu ychwaneg mewn trefn i addysgu esbonio yr Ysgrythyrau. Nid aml y cyfarfu cynifer o athrawon galluog yn yr un ysgol ag a geid yn Hewitts' Fork y pryd hwnw. Fel eng-raifft o honynt enwn rai o blith y nifer. Byddai yr henafgwr David Evans yma y mwyaf bywiog o'r oll, ac os gwelai amser lled faith yn cael ei dreulio i egluro un adnod, rhoddai esboniad arni ar fyr eiriau. Cofiwn fod yr adnod hono unwaith dan sylw: "Canys yr un wedd ag y mae y wraig o'r gwr, felly y mae y gwr trwy y wraig." 1 Cor. 11: 12. Ceid llawer o egluriadau; atebai rhai mai desgrifiad cyfriniol o berthynas yr eglwys a Christ olygid; ond dystawodd David Evans hwynt oll pan ddywedodd: "I ba ddyben y treuliwch amser mor faith gyda'r hyn sydd yn hollol eglur? Cym-erwyd y wraig gyntaf o'r gwr," meddai, "ac y mae pob gwr wedi hyny yn un a aned o wraig."

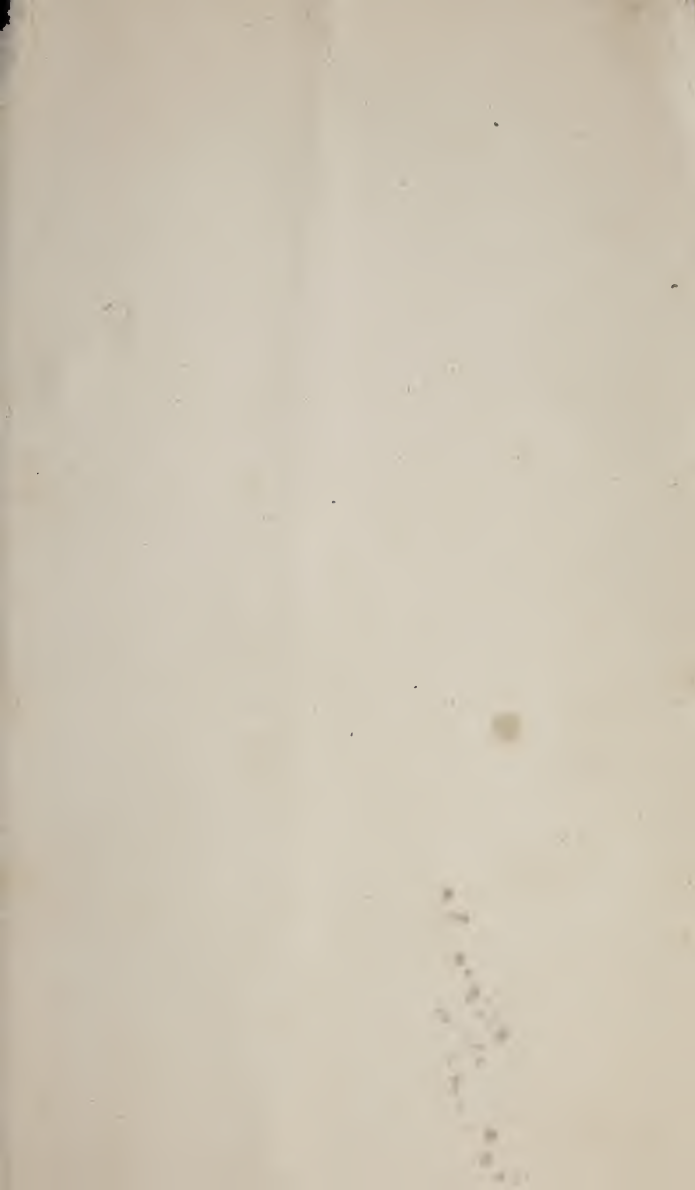
Joshua Evans oedd athraw ffraeth, parod a galluog. Yr oedd yn wir fedrus i ddysgu yr ieu-

enctyd i ddarllen y Beibl. David Evans, mab-ynghyfraith yr henafgwr, ydoedd athraw galluog ac yn feddianol ar fanteision mewn llyfrau gwell na lluwys o bobl y pryd hwnw. John Thomas ydoedd alluog iawn i olrhain tarddiad geiriau, ac yn y llinell hono anaml iawn y ceid ei fath. Daniel, mab Moses Morgan oedd fedrus iawn i olrhain hanesyddiaeth a lleoliad gwledydd y Beibl. John J. Davies ydoedd barod iawn i ganfod anhawsderau yn llwybr yr esboniadau arferedig, nes gorfodi pob un i chwilio am sylfaen i'w olygiadau. David, mab Moses Morgan ydoedd efallai y mwyaf llyfn-efengylaidd ac addysgiadol o'r aelodau oll. (Pa le tybed yr oedd awdwr yr ysgrif hon?). Nid oes llafur a ffrwythlondeb heb ffrwyth a gwobr. Cafodd yr athrawon hyn weled ffrwyth eu llafur pan gododd cynifer o'u plant a'u dysgyblion i lanw lleoedd defnyddiol mewn llawer cylch. O'r nifer a gawsant ddechreuad eu hyfforddiant yn yr ysgol hon, gallwn enwi y Proff. D. J. Evans, o Brif Ysgol Athens, O.; Parch. Daniel Thomas, Wild Rose, Wis.; Parch. David Thomas, Oak Hill, O.; Parch. Daniel Jewett Davies, Youngstown, O.; Proff. Stephen Morgans, Oak Hill, O., a'r diweddar Broff. Moses J. Morgan o Ysgol Uwchraddol Jackson, O., yn nghyd a llawer o ysgol feistri ac ysgrifenyddion masnachol. Yn yr haf, 1842, daeth gwr ieuanc o Gymru i Hewitts' Fork. Cafwyd ganddo ddechreu y cyfarfod. Sylwai pawb fod y penill a roddodd i ganu, y Psalm a ddarllenodd, a'r weddi ganlynol yn wir gyfaddas. Yn fuan ar ol hyn, mewn cyfarfod dirwestol, galwyd ar y gwr ieuanc i draethu ar yr achos. Gyda pharodrwydd gwnaeth sylwadau pwrpasol ar yr

hen ddiareb—"Cywilydd pobloedd yw eu pechod." Enw y gwr ieuanc ydoedd Rees Evans, yr hwn mae ei enw yn adnabyddus erbyn hyn i holl Gymry y Cyfandir. Symudodd yn fuan ar ol hyn i Wisconsin. Yr oedd yn gefnder i'r Parch. J. P. Morgans.

Blaenor y gan yn Horeb o'r dechreuad oedd David Evans, ac yr oedd yn feddianol am addysg a dawn helaeth at y gorchwyl. Medrai ddarllen cerddoriaeth yn hynod o gywir, ond nid ymgym-erodd a bod yn athraw egwyddorol cerddoriaeth. Yn y flwyddyn 1846, daeth Edward Thomas, Centreville, i gadw ysgolion o fewn i'r cylchoedd. Bu yn Horeb a Hewitts' Fork am o gylch tair blynedd, a darfu lluwys o'r meibion a'r merched dderbyn addysg gerddorol trwy hyny. Yr oedd gwybodaeth yr athraw yn helaeth a manwl iawn mewn cerddoriaeth, ac yn fedrus i gyfranu addysg i eraill. Yn Llanidloes y bu ef yn dysgu cerddoriaeth gyntaf. Bu wedi hyny yn Cincinnati, O., yn cael mantais i weled ffordd Dr. L. Mason, a dyna y llwybr a gymerai. Bu Mr. Thomas yn ddefnyddiol iawn i'r holl sefydliad am flynyddoedd fel athraw cerddorol. Codwyd y capel presenol—ty ffram—yn 1848.

Wrth gyferbynu Horeb y blynyddau diweddaf â'r hyn ydoedd yn 1856, pan y bu lawnaf, gwelwn fod yr ymadawiadau wedi bod yn aml a lluosog, ond y mae nifer mawr o feibion a merched Horeb mewn gwahanol bentrefi, dinasoedd a thalaethau yn cofio y dyddiau gynt, "blynyddoedd deheulaw y Goruchaf."

3 1197 23009 4556

All library items are subject to recall at any time.

OCT 19 2017

[illegible]

Brigham Young University

